

שירת הקודש בספרות ההיכלות והמרכבה

“וגדול מנראה הלא-נראה
ומופלא מיש סוד האין,
פקדני נא, אלי, ואראה
מה ישכון מאחורי גבול עין”

(יזכר בת מרים, 'מרחוק')

ספרות ההיכלות והמרכבה היא ספרות חזיונית-מיסטית¹ עתיקה, המתארת בלשון שיר 'מראות אלוהים' המצויים בעולם המרכבה הנעלם, ומספרת על עבודת הקודש במחיצתם של מלאכי עליון, הנערכת במחזורי שירה, נגינה, תהילה, קדושה, ברכה ושבת נצחיים בשבעה היכלות עליונים. עוד מתארת ספרות זו בלשון סיפור מיסטי את המסגרת ההיסטורית והעל-היסטורית

---

¹ מיסטיקה היא מחשבה המיוסדת על השראה ודמיון יוצר, המבוססת על חציית גבולות בין שמים וארץ, הנכתבת בדרך כלל, בהקשרה היהודי, בידי מובסים, נרדפים ומנוצחים שאיבדו את כל אשר היה יקר להם. היצירה המיסטית היהודית שומרת בשמים, או בעולם החזון והדמיון הנברא בלשון, למשמרת נצח, את אשר אבד בארץ בידי אדם, באמצעות תיאור מועצם של מושגי תשתית מקודשים בגלגול חזיוני חדש. מיסטיקנים הם אלה המחוננים ביכולת לחצות בעיני רוחם את הגבולות בין הנגלה לנעלם, בין עבר, הווה ועתיד, בין החיים והמתים, בין כוהנים, נביאים, משוררים וחוזים, בין בעלי השראה לבעלי חלומות, בין משוררים אוהבי יופי לבעלי חזיונות המתבוננים בסתר הנעלם, המבקשים לזכור ולהנציח בעולם היצירה המצוי בתחום המקודש, תחום הרוח, את שאבד בעולם הגשמי, בידי אדם. מיסטיקנים הם אלה המחוננים בהשראה ובכישרון הנדרשים כדי לספר בשירה ובפרוזה מזווית לא צפויה על העולם הסמוי מן העין, הנגלה בחלום חזיון לילה או נודע מעיון במצולות הלשון. מיסטיקנים הם אלה המחוננים בסגולת פירוק וצירוף ביחס ללשון הנגלית והנסתרת, העולה בעיני רוחם מנכבי המסורת המקודשת בפירושה בחלום ובהקיץ. על המיסטיקה היהודית, ראו: רחל אליאור, 'פניה השונות של החירות-עיונים במיסטיקה יהודית', אלפיים 15 (תשנ"ז), עמ' 9-119.

שבה הפכה עלייה של בני אנוש, המכונים בשם 'יורדי מרכבה',² לעולם המלאכים, הוא עולם המרכבה, לאפשרות סבירה, במערכת הרב-תרבותית החדשה שנוצרה בעולם היהודי בעקבות חורבן בית שני, בין המאה השנייה למאה השישית לספירה. ספרות ההיכלות והמרכבה מיוחסת לבני הדור השלישי של התנאים, רבי ישמעאל בן אלישע, כוהן גדול, שנכנס 'לפני ולפנים', מקום קודש הקודשים, אחרי החורבן (בבלי, ברכות ז ע"א), ולרבי עקיבא בן יוסף ש'נכנס לפרדס', הוא גן עדן (בבלי, חגיגה יד ע"א), שנודעו בתקופת המשנה והתלמוד כבני עלייה, מקדשי השם, שחצו את הגבולות בין שמים לארץ, נכנסו לגן עדן או לקודש הקודשים, התבוננו בעולם המרכבה וצפו במסתוריו, שמעו את בריות העולם העליון מהללות ומשבחות את בוראן, ושבו לארץ ובזיכרונם אלפי שורות שיר ששמעו או שכתבו במרום, המובאות בפרוט בספרות ההיכלות והמרכבה. המושגים 'היכלות' ו'מרכבה' הם ריבוי של המילה המקראית 'היכל' המתייחסת לשמו של המקדש בימי בית ראשון, ושל המילה המקראית 'מרכבה' (דברי הימים א כחי ח) המתייחסת בקצרה למכלול הפולחני המקודש המצוי בקודש הקודשים, המתואר בספר מלכים ובדברי הימים, כפי שיתבאר בהרחבה להלן. החיבורים השונים שנשמרו בכתבי יד מסוף האלף הראשון בגניזת קהיר או מראשית האלף השני בספריות שונות ברחבי העולם, ונדפסו במהדורות חלקיות שונות, נודעים בשמות 'היכלות רבתי', 'היכלות זוטרת', 'שיעור קומה', 'שבחי מטטרון', 'מעשה מרכבה', 'ספר שבעה

² הביטוי, המתאר מעבר של עבודת הקודש לעולם השמימי, נגזר משירי ההיכלות, שם כתוב: "מי שזוכה לירד במרכבה כיון שעומד לפני כסא הכבוד פותח ואומר שירה שכיסא הכבוד משורר בכל יום ויום" (היכלות רבתי כה, א). ראו: *Synopse zur Hekhalot-Literatur*, (editors), Peter Schäfer, Margarete Schlüter, Hans Georg von Mutius, Tübingen: J. C. B. J. C. B. Mohr P. Siebeck 1981

סינופסיס לספרות ההיכלות, (עורכים), פטר שפר, מרגרטה שלוטר וג'ורג' פון מוטיוס, טיבינגן: מור זיבק 1981. סעיף 260. ראו גם סעיף 251. בסינופסיס מוצג תעתיק מודפס של שבעה כתבי יד עבריים של ספרות ההיכלות מימי הביניים, אחד ליד השני. כל כתבי היד מחולקים לסעיפים מקבילים שיש בהם מעט שינויי נוסח. מאז שהסינופסיס ראה אור מקובל להפנות אליו רק לפי מספר הסעיף. להלן **סינופסיס לספרות ההיכלות**.

היכלות', ו'מרכבה רבה'.³ המושגים 'היכלות' ו'מרכבה', החוזרים ונשנים בכתורות חיבורים אלה כתיאור המרחב האלוהי הסמוי מן העין, הנודע מתיאוריו בשירת המלאכים המהדהדת את הקדושה ואת המקדש בעולם המקראי, או מתיאורו המפורט בפי האדם שהפך למלאך, חנוך בן ירד, הוא 'מטטרון מלאך שר הפנים', הגיבור השמימי של ספרות זו שיוזכר להלן, הביאו לכינויה של ספרות זו בשם ספרות ההיכלות והמרכבה. ספרות זו כתובה ברובה בשפה העברית ומיעוטה בלשון הארמית, במשלב לשוני ייחודי, שאיננו לשון המקרא ואיננו לשון חכמים, המתאר את עולם המלאכים ואת עבודת הקודש השמימית, בשירה ובנגינה, בזיקה למרכבת הכרובים, לשבעה היכלות עליונים ולכיסא הכבוד. ספרות ההיכלות והמרכבה, המונה חיבורים שונים המיוחסים לתנאים שנמנו עם 'יורדי מרכבה', הנחשבים כחיבורים אותנטיים בידי חלק מהחוקרים, או כחיבורים פסוידואפיגרפיים בידי רוב החוקרים,⁴ מתארת בלשון סיפור גרושה בביטויים יוצאי דופן, מרחבים מיסטיים מקודשים המבוססים על חציית-גבולות, בבחינת מובן מאליו שאיננו טעון ביאור. כך למשל נאמר בפתיחת 'ספר היכלות', המכונה במחקר גם בשם 'ספר חנוך השלישי': "ויתהלך חנוך את האלהים ואיננו כי לקח אותו אלהים. אמר ר' ישמעאל כשעליתי למרום להסתכל בצפייתי במרכבה הייתי נכנס בששה היכלות חדר בתוך חדר וכיון שהגעתי לפתח היכל השביעי עמדתי בתפילה... מיד זימן לי הקב"ה את [חנוך] מטטרון עבדו, מלאך שר הפנים, ופרח בכנפיו ויצא

³ על החיבורים השונים ועל המהדורות הראשונות בהן נדפסו, ראו: Gershom Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, New York: Schocken 1961, pp. 40-79; 355-369; idem, *Jewish Gnosticism, Merkabah mysticism and Talmudic tradition*, New York: JTS 1960, יוסף דן, **המיסטיקה העברית הקדומה**, תל אביב: הוצאת משרד הביטחון תשמ"ט; רחל אליאור, **מקדש ומרכבה, כוהנים ומלאכים, היכל והיכלות במיסטיקה היהודית הקדומה**, ירושלים תשס"ג, עמ' 241-277; הנ"ל, **ספרות ההיכלות ומסורת המרכבה - תורת הסוד הקדומה ומקורותיה**, תל אביב, משכל, 2004.

⁴ פסוידואפיגרפיה, היא כתיבה בזהות בדויה שמטרתה ייחוס ספר למי שאיננו מחברו. חיבורי ספרות המרכבה מיוחסים לתנאים ר' עקיבא ור' ישמעאל. חלק מהחוקרים סבורים שזה ייחוס בדוי ואילו חלק חושב שהייחוס התנאי סביר. לתולדות המחקר בסוגיה ראו: רחל אליאור, "בין ההיכל הארצי להיכלות השמימיים; התפילה ושירת הקודש בספרות ההיכלות וזיקתן למסורות הקשורות במקדש", **תרביץ** סד, ג (תשנ"ה): 341-380.

לקראתי בשמחה רבה... ואמר לי פא בשלום שנתרצית לפני מלך רם ונישא להסתכל בדמות המרכבה".⁵ ספרות ההיכלות והמרכבה מתארת בלשון שיר מקורית ורבת יופי, את המרחב המקודש הסמוי מן העין, את כיסא הכבוד המצוי במרומי שבעה היכלות עליונים, בראש עולם המרכבה, את עבודת הקודש הנערכת במחזוריות טקסית סביבו בידי המלאכים, המברכים את בוראם ומשוררים את תהילתו. עוד היא מתארת בהרחבה את העומד בראש המלאכים, חנוך בן ירד, המכונה בשם 'מטטרון מלאך שר הפנים', אדם שנודע כ'סופר צדק' חוצה הגבולות ב'ספר חנוך הראשון' מהמאה השלישית או השנייה לפני הספירה, שהפך למלאך בעל כנפיים בספרות המרכבה, המתואר בה כמורו של ר' ישמעאל כהן גדול בשבעה היכלות עליונים, ואת האל הנעלם היושב במרומי המרכבה על כיסא הכבוד, נשגב ביופיו הנורא, מקודש בשמותיו ועטור בכתריו.

לשון שירית זו איננה נסמכת על העולם המקראי, איננה מפרשת אותו ואיננה דורשת אותו, אלא מעידה על העולם הנעלם ועל תבניתו מזווית ראייה לא מוכרת של 'יורד המרכבה', המעיד על עולם המרכבה הקשור למרכבת הכרובים ולחיות הקודש, ועל עולם המלאכים המקודש המשורר ומשבח את בוראו, שנודע לו למראה עין ולמשמע אוזן מפי המלאכים. העדות על שירת הקודש ושמות הקודש, הנשמעים בעולם המרכבה, מצביעה על חוויה רב חושית רבת עוצמה:

”מי שזוכה לירד במרכבה
כיון שעומד לפני כסא הכבוד
פותח ואומר שירה שכסא הכבוד משורר בכל יום ויום
תהילה שירה וזמרה ברכה שבח והלל
וקילוס ותודה הודיות ניצוח ניגון היגיון
גילה צהלה שמחה וששון
רננות נועם ענוה נוגה נוי אמת צדק ויושר

---

⁵ ספר היכלות [חנוך השלישי], סינופסיס לספרות ההיכלות (הערה 2 לעיל), סעיף 1. לדעת החוקרים חיבור זה, הנחשב כמאוחר בחיבורי ספרות ההיכלות, נערך במאה Philip S. Alexander, "The historical setting of: ראו: the Hebrew Book of Enoch", *Journal of Jewish Studies* 28, 2 (1977), 156-180.

סגולה פאר עוז עילויץ ועילוץ ועילוי
 נחת מנוחה ונחמה שלוה והשקט ושלום
 שאון בטח וטובה אהבה חמדה חן וחסד
 יופי תואר אדר וחמלה זיו זוהר זכות זורח
 הופע עטור נוגה אור סיגוף פלאות וישע רוקח ממולח מאור.⁶ ..
 נושאי רוממה וטהרה זיהיון עזוז וגבורה וחיל וקדושה
 ניקיון גאווה גדולה ומלכות הוד והדר כבודו
 תפארת לזהרריאל יהוה אלהי ישראל.
 מלך מפואר המעוטר בתפארת, המהודר ברקמי שיר
 מעוטר בהוד כבוד והדר עטרת גאות כתר נוראות
 ששמו ערב לו וזכרו סומך לו וכסאו מפואר לו
 והיכלו מהודר לו וכבודו נחמד לו
 הוא נאה לו ומשרתיו מנעימים לו
 וישראל מגידים לו עזוז ונפלאותיו
 מלך מלכי המלכים אלוהי האלוהים אדוני האדונים
 המשוגב בכתרי מלכות מוקף בענפי נגידי נוגה
 שבענף הודו כיסה שמים, הדרו יופיע מרומים
 ומיפיו יתבערו תהומות ומתוארו יתבערו שחקים
 וגאים מפליט תוארו ואיתנים מפוצץ כתר
 יקרים טורד חלוקו
 וכל עצים ישמחו בדברו
 ירננו דשאים בשמחתו
 ובדבריו יזלו בשמים
 טורדין ויוצאים יקרים בלהבי אש.⁷

⁶ הביטוי 'רוקח ממולח מאור' קשור למסורת הקטורת המקראית המקודשת שהייתה חלק מרכזי בעבודת הקודש במקדש השמורה לכוהנים בני שבט לוי בלבד (שמות ל, לד-לח). גם בשירי מרכבה ממגילות מדבר יהודה, שידונו להלן, מצוי הביטוי ממולח טוהר: "ומעשי [נ]וגה ברוקמת כבוד צבעי פלא **ממולח טוהר**] רוחות [א]לוהים מתהלכים תמיד עם כבוד מרכבות [ה]פלא" (שירת עולת השבת השתיים עשרה, להלן הערה 88).

⁷ היכלות רבתי א, **סינופסיס לספרות ההיכלות** (הערה 2 לעיל), סעיפים 251-253 ; 262-260. ראו: ירון זיני, 'אוצר המילים וצירופי הלשון של היכלות רבתי', דיסרטציה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשע"ג.

המושגים 'צפיית המרכבה' או 'צפייתי במרכבה', 'הסתכלות בדמות המרכבה', בדומה ל'ירידה למרכבה' ו'עלייה במרכבה', המשקפים כולם את ההנחה שבן אנוש עשוי לצפות ביוזמתו ובעיני רוחו במרחב האלוהי הנעלם, הקשור בתבנית הארכיטיפית של המקדש ועבודת הקודש, כפי שיוסבר להלן, אינם ידועים כלל לפני ספרות ההיכלות והמרכבה. עיון במרחב התודעתי הנשמע והנחזה, המשקף את עולם המרכבה הסמוי מן העין, המתואר בלשון חסרת תקדים, המרחיבה על השירה, האור, היופי, הנצחיות, הקדושה, התפארת והממדים האינסופיים של עולם זה, לצד השגב וההדר האלוהי המוקף צלילי קודש, שמות קודש, מלאכי קודש, 'חיות הקודש', 'שרפי קודש', 'נגידי נוגה', 'שלהביות אש' ו'מרכבות אש', נהרי אפרסמון וניחוח בשמים, ועיון בחזון הדמות האלוהית העטופה 'שלהביות של אש וברד' במסורת המרכבה בספרות ההיכלות, מלמד שבעת הירידה למרכבה משתקף עניין רב בהתגלות אלוהית חזיונית מפעימה, נצחית ורבת יופי, מוקפת רבבות מלאכים מברכים ומשוררים, אך היא עצמה כמו אילמת ונטולת דיבור. לכלל זה יש יוצא מן הכלל אחד שיוזכר להלן, הקשור לתפילת הקדושה, היא התפילה הקושרת בין שירת ההלל במרומים לבין השבח שנאמר בפי ישראל, והיא סוכבת סביב הציר המיסטי של רעיון הצטרפות קהילת ישראל בבית הכנסת הארצי, לשירת המלאכים במקדש של מעלה, שרק לגביה האל מדבר במישרין, באופן לא צפוי, ומרחיב על קדושתה וחשיבותה במכלול יחסי הגומלין בין האל לעמו בדורות שאחרי חורבן בית שני. העובדה שבספרות ההיכלות והמרכבה מצויות קדושות רבות מספור, שאינן ידועות ממקום אחר, המשותפות למלאכים ולבריות המרכבה, המתפללים יחדיו בשמי מרום, ולבאי בית הכנסת, המתפללים לעומתם ועונים באמירת קדושה בארץ, קשורה לדיבור האלוהי הייחודי בנושא, המרחיב בחשיבות התפילה בבתי הכנסת, בכלל, ובאמירת הקדושה בפרט. דוגמה לקדושה לא נודעת של בריות העולם העליון המשוררות ומעלות את המרכבה, נמצא ב'היכלות רבתי', שם מביא ר' ישמעאל כהן גדול, בשמו של מלאך בשם סוריא שר הפנים, תיאור שבחו של מלך הכבוד וכסאו, לאורך מאות שורות שיר המתארות את הקדושה בעולם המרכבה ואת שירת בריות המרכבה, המשוררות בשלוש מקהלות העונות זו כנגד זו:

"אבל חיות הקדש אין בהם מוקדם ומאוחר
 מפני ששיעור קומתם כאחת ועביים כאחת
 וכנפיהם כאחת וגבותם כאחת
 וכתר ראשן וזיוון כאחת ויופיין כאחת
 ומכוונות הארבע כאחת על רגלי הכסא זו כנגד זו.
 גלגל זו כנגד זו ואופן זו כנגד זו
 וחיה זו כנגד זו וכרוב זה כנגד כרוב זה
 ושרף זה כנגד זה וכנף זה כנגד זה
 ונעימות זה כנגד נעימות זה
 והם פותחים את פיהם בשירה גדולה
 באימה ברתת ובזיע בפחד וברעדה
 בטהרה ובקדושה ובקול דממה דקה...
 ומנשאים את המרכבה בקול שירות ושירים
 בשבח ובתהילה פאר וזימרה
 באותה שעה הקדושים מקדישים, טהורים מקלסים
 עירים מרוממים, גלגלים מעלסים,
 כרובים מפארים, חיות מברכות, שרפים משבחים
 גדודים מגדלים, מלאכים מזמרים
 ונחלקים בשלוש שורות של אלף אלפי אלפים
 וריבי רבבות אומרים קדוש
 כת אחת אומרת קדוש קדוש קדוש
 וכורעת ונופלת על פניה
 וכת אחת אומרת קדוש קדוש קדוש
 וכורעת ונופלת על פניה
 וכת אחת אומרת קדוש קדוש קדוש יי צבאות מלא כל הארץ כבודו
 וכורעת ונופלת על פניה
 והחיות מתחת כסא הכבוד עונות אחריהם ואומרות
 ברוך כבוד יהוה ממקומו.⁸

העניין הדתי בספרות ההיכלות והמרכבה מתמקד בעדות על המקום הנצחי
 המקודש בשמים הנודע כמרכבה, ובעדות חזיונית על מלכו של עולם,
 המתואר בצירופי מלים המעידים על הדרו הקוסמי, יופיו נצחיותו, קדושתו

⁸ סינופסיס לספרות ההיכלות (הערה 2 לעיל), סעיפים 187-188.

וממדיו האינסופיים, המעוגנים בהוויה השמימית בעולם המרכבה, ולא בתיאור המקדש הארצי. המסורת המקראית שאסרה ייצוג מוחשי של האל הנצחי ב'פסל וכל תמונה', משום שלא נתנה אמון ביכולת התיאור האנושי במבע חזותי, ביחס לאינסופיות האלוהית הנעלמת, הנצחית, המקודשת והעל-חושית, לא אסרה על דימויים לשוניים רבי יופי ועל מבעים שיריים המשקפים חציית גבולות מהסופי, הכבול לגבולות המוחש, לעבר האינסופי, הקוסמי, נטול השיעור, המקודש. הגודש המילולי האקסטטי והמקצב השירי המשתנה, יפי הבריאה הנצחי בגן עדן, הזוהר והנוגה בעולם המלאכים המשרתים, הדר המלכות וכתרי האל במרחב כיסא הכבוד, לצד הממדים האינסופיים של הזמן והמקום בין שחקים לתהומות, והקשר העל חושי בין תפילת ישראל לשירת המלאכים – באים כולם לידי ביטוי בשירה זו, המפליאה לתאר את יפעת העולם הנעלם, הנשגב בקדושתו ואינסופיותו הנצחית, ואת גדולתו והדרו של האל 'המשוגב בכתרי מלכות מוקף בענפי נגידי נוגה'.

אלא ששגב הדר ופאר אלוהיים אלה, שעולם המרכבה מתאפיין בהם, מכוונים כולם כקינת הנצחה וכהתרסה בוטה נגד החורבן המוחלט של המקדש הארצי, שהיה מקום משכנו הנבחר של האל בהר קדשו במשך אלף שנה, על פי ההיסטוריוגרפיה המקראית. שירת ההיכלות והמרכבה, הבונה עולמות מקודשים בשמים, נכתבה כמחאה נוקבת נגד כיליון עבודת הקודש, שנתפשה בעולם המקראי כחיוב נצחי מחזורי מקודש היוצר את הקשר הקבוע בין האל לעמו, הקשור בכפרת עוונות באמצעות הקרבת קורבנות העולה. ספרות זו כולה, שנכתבה בחוגי סופרים וכוהנים, משוררים חזנים, מורים ומתורגמנים, שהיו קרובים לחוגי הכוהנים והלויים שפעלו בבית הכנסת, שנקרא 'מקדש מעט' לזכר עבודת הקודש של הכוהנים והלויים במקדש, נכתבה כשירת קודש מנציחה, כמחאה מיסטית וכקריאת תגר מקודשת, נגד שריפת הכהונה במקדש, על פי אגדות החורבן, ונגד החורבן השלם של עיר הקודש, בין דורו של טיטוס, בחורבן בית שני בשנת 70, לדורו של הקיסר הרומי אדריאנוס (מלך בין 117-138 לספירה). אדריאנוס הטיל גזירות קשות, שהיו פעולות עונשין שהטיל הקיסר לאחר דיכוי מרד בר כוכבא נגד שלטון רומא, שנמשך בין השנים 132-135. גזרות אלה אשר נקראו במקורות היהודיים "גזירות השמד", הוטלו על הנהגת החכמים שתמכו במורדים בארץ ישראל, ועל הערכים העיקריים שלימדו.

החכמים בני הדור שמחו נגדן בחירוף נפש והמשיכו לקיים את המצוות שהקיסר אסר על קיומן, במחיר סיכון חייהם, נקראו מקדשי-השם או 'עשרת הרוגי מלכות'.⁹ נכונותם של חכמים לחרף נפשם על קיומן של מצוות בעת גזרות השמד במסירות נפש, הותירה את רישומה העז במשך דורות רבים וניתנו לה ביטויים ספרותיים שונים במסורת חכמים, במדרש, באגדה, בספרות ההיכלות ובפיוט. המסגרת ההיסטורית-ספרותית-מיסטית של ספרות ההיכלות והמרכבה מתייחסת ל'דור השמד',¹⁰ דורם של ר' עקיבא ור' ישמעאל, מקדשי השם בעקבות מרד בר כוכבא, שנאבק במלכות 'רומי הרשעה', בדור שבו אדריאנוס בנה כעונש על המרד בשלטון רומי, עיר בשם איליה קפיטולינה על חורבות המקדש בהר הבית, והקים בה מקדש ליופיטר. על פי ספרות ההיכלות והמרכבה מקדשי השם היו

⁹ ראו: שאול ליברמן, 'רדיפת דת בישראל', **ספר היובל לכבוד שלום בארון**, חלק עברי, תשל"ה, עמ' ריג-רמה; שמואל ספראי, 'קידוש השם בתורתם של התנאים', **ציון**, מד (תשל"ט), עמ' 28-42; אהרן אופנהיימר, 'קדושת החיים וחירוף הנפש בעקבות מרד בר כוכבא', בתוך: **קדושת החיים וחירוף הנפש**: קובץ מאמרים לזכרו של אמיר יקותיאל (עורכים: ישעיהו גפני ואביעזר רביצקי), ירושלים: מרכז שזר, תשנ"ג, עמ' 85-98; אהרון אופנהיימר (עורך), **מרד בר כוכבא**, לקט מאמרים, ירושלים: מרכז שזר תש"ם. המחקר ההיסטורי מראשיתו הטיל ספק במידת המהימנות ההיסטורית של מסורת עשרת הרוגי מלכות. ראו: שמואל קרויס, 'עשרה הרוגי מלכות', **השלח**, מד (תרפ"ה), ע' 10-22, 106-117, 221-233. השוו: יוסף דן, **תולדות תורת הסוד העברית: העת העתיקה**, ירושלים: מרכז שזר, תשס"ט, פרק עשרים ושנים: 'עשרת הרוגי מלכות' - מרטירולוגיה ומיסטיקה'. אולם ללא קשר למהימנות התשתית ההיסטורית של הפרשה, אין ספק שנושא זה בגרסאותיו השונות היה מרכזי עד מאד ביצירה הספרותית העשירה שהביעה את זיכרונם, ניסיון חייהם, ותחושותיהם של בני הדורות במאות אחרי החורבן.

¹⁰ דור השמד היה כאמור הדור שבו הטיל הקיסר אדריאנוס גזירות קשות על לימוד תורה ועל מלמדיה ברבים, בין השנים 138-135, שנקראו במקורות היהודיים "גזירות השמד". בתקופת יבנה, בעקבות חורבן בית שני, נקבע לימוד התורה כערך מרכזי בחברה היהודית, בשעה שההנהגה היהודית עברה לידי חכמים. הואיל והנהגת החכמים תמכה במרד בר כוכבא, השלטון הרומי גזר גזירות שכוונתם הייתה לפגוע בהנהגת חכמים בכלל ובהוראת התורה ברבים בפרט. נכונותם של חכמים לחרף נפשם על קיומן של מצוות בכלל ומצוות לימוד תורה בפרט בעת גזרות השמד, כמתואר בבבלי, עבודה זרה יז ע"ב-י"ח ע"א, בבבלי, סנהדרין עד ע"א, בבבלי, ברכות ס"א ע"ב, ובמכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דבחדש ו, מהדורת הורוביץ-רביץ, עמ' 227, ובמקורות רבים הנזכרים במחקרים בהערה 9 לעיל, הטביעה את רישומה לדורות.

נכונים להיהרג לא רק למען לימוד תורה בפומבי וקיום מצוות בפרהסיה, אלא גם למען חורבנה של 'רומי הרשעה' שהחריבה את המקדש ואת עיר הקודש, בדור 'עשרת הרוגי מלכות' הוא דור השמד.¹¹ דהיינו, הוצאתם להורג של החכמים בידי הרומאים בארץ, כעונש על תמיכתם במורדים ועל הפרת גזרות המלך, הפכה בספרות ההיכלות למות קדושים, הנכונים ללכת למותם ברצון, בשל הידיעה שנגלתה להם משמים מפי יורד המרכבה, ר' ישמעאל כהן גדול, שמותם על קידוש השם יבטיח בוודאות את חורבנה של רומי שהחריבה את המקדש ואת ירושלים. נסיבות קשות אלה, בדור חורבן ביתר בידי צבא רומי, על אלפי הרוגיו שלא הובאו לקבורה (בכלי, גיטין, נה ע"ב-נח ע"א), בדור שחרבו בו כל סמלי העבר המקראי המקודש שנהגו במשך למעלה מאלף שנה, בזיקה למקדש, לכהונה ולעבודת הקודש, ובטלו בו כל ביטויי הריבונות הלאומית היהודית, שראשיתם נוסדה, על פי ההיסטוריוגרפיה המקראית, בימי דוד בן ישי כובש ירושלים ובימי שלמה בנו, בונה המקדש, הן שהתירו את העלייה לשמים של בני דור 'עשרת הרוגי מלכות' ובראשם מקדשי השם, ר' עקיבא ור' ישמעאל. כאמור, המציאות המתוארת במסורת עשרת הרוגי מלכות על נוסחיה השונים, איננה מציאות היסטורית בת הזמן, אלא גלגול של נסיבות היסטוריות מהמאה השנייה לספירה, ליצירה ספרותית מיסטית מאוחרת לה במאות שנים, המאמצת את תמונת העולם של 'דור השמד' בגלגול חדש החותר להנציח עולם שהיה ואיננו במרחב ריטואלי חדש.

על פי מסורת 'היכלות רבתי', ר' ישמעאל כהן גדול נשלח לשמים על ידי עמיתיו, בהיותו כהן גדול 'שנכנס לפני ולפנים', כמתואר בבבלי, ברכות דף

---

¹¹ ראו בבלי, ברכות סא ע"ב; מכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דשירה, בשלח ג, מהדורת הורוביץ-רביץ, עמ' 127. 'רבי עקיבא אומר... שהרי אומות העולם שואלין את ישראל, לומר 'מה דודך מדוד שככה השבעתנו' (שיר השירים ה ט), שכך אתם מתים עליו וכך אתם נהרגין עליו, שנאמר 'על כן עלמות אהבוך' (שם א ג), אהבוך עד מוות'. הפתיחתא למסורת 'עשרת הרוגי מלכות' נכתבה בעקבות מדרש שיר השירים רבה א ג: 'על כן עלמות אהבוך [על-מנת אהבוך] זה דורו של שמד, שנאמר כי עליך הורגנו כל היום, נחשבנו כצאן לטבחח'. במסכת שמחות מהמסכתות הקטנות, העוסקת בדיני אבלות, נאמר: 'וכשנהרג רבי עקיבא בקיסרין באתה שמועה אצל רבי יהודה בן בכא ואצל רבי חנינא בן תרדיון... מכאן ועד ימים קלין לא ימצא מקום בארץ ישראל שלא יהיו שם הרוגים מושלכים בו' (מסכת שמחות ח ט).

ז ע"א, כדי ללמוד על פשרה הנסתר של הגזרה הנגלית, שהטילה 'רומי הרשעה'¹² בימי אדריאנוס, הנודעת כגזירת 'עשרת הרוגי מלכות' שהתייחסה להריגתם של גדולי מורי הדור שהמשיכו ללמד תורה ולקרוא קריאת שמע בזמנה, למרות שנאסר על כך, והמשיכו לשפוט, לדון ולפסוק, להסמיך, למול ולשמור שבת, כשכל אלה נאסרו לחלוטין בידי השלטון האימפריאלי כעונש על המרד, על המורדים ועל הנהגת חכמים שתמכה בהם. כך עולה מסיפור המסגרת של היכלות רבתי, המלמד שר' ישמעאל כהן הגדול, 'יורד המרכבה', עלה לשמים, למד על הכוונה השמימית הנסתרת מעבר לעריצות הארצית הנודעת, וחזר משמים עם שתי תובנות מכריעות שהעניקו משמעות חדשה למציאות הטרגית שאחרי החורבן המוחלט בדור מרד בר כוכבא. התובנה הראשונה הייתה התרסה עמוקה כנגד גורלה ההיסטורי המר של כנסת ישראל תחת שלטון 'רומי הרשעה', וקריאת תיגר כנגד חיים נטולי תקווה, הכפופים לאמת הכפויה של המנצחים, באמצעות עדות על נצחיות תבנית המרכבה ונצחיות עבודת הקודש בעולם המלאכים, למרות החורבן המוחלט של המקדש ועבודת הקודש בארץ. עדות זו, מזווית הראייה של המנוצחים בארץ, שהם לאמיתו של דבר מקדשי השם המנצחים בשמים, המנסחים אמת אחרת, על-היסטורית, ומעידים על מציאות חלופית, שאיננה מחויבת לגבולות הזמן והמקום, בשעה שהם מעידים על רציפות מסורת הקדושה המיסטית בתפילה המשותפת לבריות העולם העליון בשבעה היכלות עליונים, ולבני אנוש, האומרים יחדיו 'קדוש, קדוש קדוש ה' צבאות', בבית הכנסת, אחרי שהם משוררים שירי קודש של עולם המרכבה והמלאכים. אמירות קדושה אלה במסגרת התפילות המחייבות מניין בבית הכנסת, הן ביטוי להמשך מחזוריותה הנצחית של עבודת הקודש בשמים ובארץ, המנכיחה את המציאות האלוהית הנעלמת הנשגבה ביופייה ובהדרה, בזמן שאין יותר מקדש, ובשעה שעבודת הקודש המחזורית של הכוהנים והלויים בטלה מן העולם. התובנה השנייה שהביא עמו ר' ישמעאל כהן גדול, 'יורד המרכבה'

¹² ראו: שבת מ"ט א'. הנהגת הפרושים לא הכירה בזכותם של הרומאים, שכוננו בספרות חז"ל בשם "מלכות הרשעה", לשלוט בארץ ישראל ולגבות מיסים. גם הנהגה הכהנית, שראתה בירושלים עיר קודש שאלוהים בחר לשכון בה, לא הכירה בזכות הרומאים לשלוט בעיר. ספרות ההיכלות המספרת את סיפור 'עשרת הרוגי מלכות' מנקודת מבט מיסטית, מבטאת עמדה עוינת ביותר כנגד רומי הרשעה ושרה סמאל וכך גם ספר הזוהר.

ומקדש השם, ששמע בשמים מעבר לפרגוד, על המשמעות הנסתרת של הנסיבות הגלויות בארץ ב'דור השמד', הייתה קשורה בחשבון העל-היסטורי, המפקיע את המציאות הארצית משרירותה האלימה חסרת הפשר מזווית הראייה של המנוצחים, ומחלץ את הסבל האנושי הנורא מחוסר משמעותו, באמצעות סיפור מיסטי הנודע ליורד המרכבה, המבטיח צדק אלוהי נצחי למקדשי השם, לעומת העוול האנושי הנורא שנעשה להם בדור השמד. ר' ישמעאל למד בעלייתו לשמים, המתוארת בפרוט ב'היכלות רבתי', שגזירת הוצאתם להורג בייסורים של עשרת חכמי ישראל, שהוא וחברו ר' עקיבא נמנים עמהם, שלימדו תורה ושמרו מצוות ולא נשמעו לאיסורי הקיסר, בידי מלכות 'רומי הרשעה', היא המחיר הנורא בקרבן אדם, או בקידוש השם, שיש לשלם עבור חורבנה המובטח של 'רומי הרשעה', שהחריבה את ירושלים, ועבור שחיטתו של 'סמאל שרה של רומי הרשעה', ושחיטת 'כל שרי מלכות' שלו 'כגדיים וכבשים של יום הכיפורים', בידי שרם של ישראל, הנוקם את נקמת החורבן מבירת המחריבים ומהקיסר העומד בראשה.¹³ המיסטיקאי מקדש השם בספרות

¹³ ראו: **סינופסיס לספרות ההיכלות**, סעיפים 108, 110, 111, 128. לסיפור עשרת הרוגי מלכות נוסחאות שונות אך ככולן סיפור המסגרת עוסק בסיפור שלמד הקיסר על עשרת אחי יוסף שחטאו בחטא 'גונב איש ומכרו מות יומת', אך לא נענשו, כשמתורתם נהרגים 'עשרת הרוגי מלכות' שלא חטאו אך נענשו כדי לאזן את מאזני הצדק העל היסטורי: בנוסח היכלות רבתי מסופר: "אמר ר' ישמעאל: אותו היום חמשי בשבת היה כשבאה שמועה קשה מכרך גדול של רומי לומר: תפשו ארבעה אנשים מאבירי ישראל רבן שמעון בן גמליאל ור' ישמעאל בן אלישע ור' אלעזר בן דמה ור' יהודה בן בבא ושמונת אלפי תלמידי חכמים מירושלים פדיון שלהם.

וכיון שראה ר' נחוניא בן הקנה גזירה זו עמד והורידני למרכבה וביקשתי מסוריא שר הפנים ואמר לי עשרה כתבו בבית דין של מעלה ונתנו לסמאל הרשע שרה של רומי לומר: לך והכחד מאבירי ישראל כל נתח טוב ירך וכתף להשלים גזירה גונב איש ומכרו מות יומת. ובני יעקב שגנבו יוסף אחיהם ומכרוהו מה תהא עליהם? מיד נתנה רשות לסמאל להכחיד עשרה אבירים תחתיהם להשלים גזירה זו, ושמורה לו נקמה זו להנקם ממנו [מסמאל] עד שתגיע, יפקוד ה' על צבא המרום במרום [ישעיה כד, כ"א] ועל מלכו שהוא נשחט ומוטל הוא וכל שרי מלכות במרום כגדיים וכבשים של יום הכיפורים. אמר ר' ישמעאל כל התראות הללו וכל התנאים התרו בו והתנו בסמאל הרשע והוא אומר קיבלתי עלי ויכחדו מאבירי ישראל עשרה אבירים הללו. ר' עקיבא בן יוסף ור' יהודה בן בבא ור' ישבב הסופר ור' חנינא בן תרדיון ר' חוצפית המתורגמן ר' אלעזר בן שמוע, ר'

ההיכלות והמרכבה, הקשור בעבודת יום הכיפורים כר' ישמעאל כהן גדול, או נהרג ביום הכיפורים על קידוש השם כרבי עקיבא, מחליף בדמו השפוך, במותו על קידוש השם, את המקדש המכפר שאיננו עוד ואת דם קרבנות העולה, המכפרים כקרבנות הציבור הנקנים במחצית השקל, בבית המקדש שחרב. מוות זה של עשרת הרוגי מלכות מקדשי השם, מקרב, לדברי בעל 'היכלות רבתי', את הנקמה המיוחלת בשמים ובארץ ברומי הרשעה ובשרה סמאל, המכונה 'שר המשטינים' המחולל את עריצותו ושרירות לכו של השלטון הארצי, עושה דברו.¹⁴ תקוות הנקמה משמים, ברשעים הצוררים

חנינא בן חכינאי ר' ישמעאל בן אלישע, רבן שמעון בן גמליאל ר' אליעזר בן דמא [...] אמר ר' ישמעאל מה עשה זהיריאל ה' אלהי ישראל לא הספיק לומר לסופר כתוב גזרות ומכות גדולות עזות וקשות ונוראות ומבוהלות כבדות ומנוולות על רומי הרשעה מפני קמה שנתמלא על סמאל שקיבל עליו כל התנאים הללו, אלא מיד נטל נייר הוא עצמו וכתב על הנייר כך. וכך כתב ליום נקמה שעתיד ושומר לרומי הרשעה תעלה ענן אחת ותעמוד למעלה מרומי ותוריד שחין לח ששה חודשים על האדם ועל הבהמות ועל הכסף והזהב.. ואחר כך תעלה לה ענן אחרת [...] ותוריד נגע צרעת וספחת ובהרת וכל מיני נגעים כולם על רומי הרשעה עד שיש שעה שיאמר אדם לחברו הילך רומי הרשעה היא וכל אשר בה בפרוטה אחת ויאמר לו אין מתבקשת לי. אמר ר' ישמעאל כשבאתי והודעתי עדות זו מלפני כסא הכבוד שמחו כל החברים ועשו את אותו היום לפני ר' נחוניא בן הקנה יום משתה ושמחה ולא עוד אלא שאמר נשיא בשמחתו הכניסו לפניו כל מיני זמר ונשתה בהן יין הואיל ועתיד זהיריאל ה' אלוהי ישראל לעשות נקמה ונפלאות ופלאי נפלאות ברומי הרשעה ונגילה בשמחת כנור ועוגב". לענייננו אין הבהל אם רומי הרשעה היא עיר הבירה של האימפריה הרומית, מקום מושב הקיסרים, טיטוס ואדריאנוס שהחריבו את ירושלים, או אם רומי היא רומי החדשה, אותה הקים קונסטנטיין בשנת 324 במאה הרביעית לספירה, כשהפך את הנצרות לדת האימפריאלית של קיסרות רומא והעתיק את בירתו לביזנטיון משנת 330 לספירה, כבירתה החדשה של האימפריה הרומית Nova Roma שמאז חנוכתה המחודשת נודעה כקונסטנטינופוליס. שמה ידוע גם בקיצור קושטא או קושטאדינה ושמה העות'מני הוא איסטנבול. שרה של רומי, סמאל הרשע, מכונה בתרגום יונתן בן עוזיאל על בראשית בשם 'סמאל מלאך המוות' (ג, ו).

¹⁴ ר' עקיבא נהרג ביום הכיפורים על פי מסורת עשרת הרוגי מלכות במדרש 'אלה אזכרה' ובסליחה בשם זה הנאמרת בתפילת מוסף ביום הכיפורים. ראו: גוטפריד ריג (עורך), **מעשה עשרת הרוגי מלכות**, מהדורה מדעית סינופטית, טיבינגן 1985, ע' 68-70; אלתר ולנר, **עשרת הרוגי מלכות במדרש ובפיוט**, ירושלים: הוצאת מוסד הרב קוק, 2005, עמ' 60. על מותם על קידוש השם של בני דור עשרת הרוגי מלכות, ראו: בבלי, ברכות, ס"א ע"ב, מדרש איכה רבה, מדרש תהילים ומדרש שיר השירים ובפיוט 'אלה

שהתנכלו לישראל בארץ, שהתעמרו בו ורדפו אותו על לא עוול בכפו, שנתלתה בפסוקי הנקמה האלוהית החותמים את שירת האזינו: "אָשִׁיב נָקָם לְצָרֵי וְלִמְשָׁנָי אֲשֶׁלֶם. אֲשַׁפֵּיר חֲצֵי מַדָּם וְחִרְבֵי תֹאכַל בְּשָׂר מַדָּם חָלָל וְשִׁבְיָה מְרֹאשׁ פְּרָעוֹת אוֹיֵב. הֲרַנִּינוּ גוֹיִם עִמּוֹ פִּי דָם עֲבָדָיו יָקוּם וְנָקָם יִשָּׁיב לְצָרָיו וְכִפֹּר אֶדְמָתוֹ עִמּוֹ" (דברים, לב, מ"א-מ"ג), ובהבטחה הנבואית: "והיה ביום ההוא יפקוד ה' על צבא המרום, במרום, ועל מלכי האדמה על האדמה" (ישעיה כד, כ"א), הייתה נשקם הנואש של חסרי הכוח הארצי מאז דורם של עשרת הרוגי מלכות, שייחלו לחורבן 'רומי הרשעה' שהחריבה את ירושלים, והתפללו למותו בייסורים של שליטה הארצי, הקיסר המתנכל, ושל בן דמותו השמימי, סמאל.

על פי עדותו של ר' ישמעאל כהן גדול, הוא וחבריו, הרוגי מלכות, ראו את מיתתם על קידוש השם כקורבן המקרב את חורבן ביתו של האויב שהחריב את ירושלים, בכוח הנקמה האלוהית המובטחת בצורך ובבירתו, שנודעה ליורד המרכבה בספרות ההיכלות. בעל 'היכלות רבתי' מציין שגילוי מסורת המרכבה בדבר ההיכל השמימי, המלאכים והכרובים, נבע במישרין מהכרעת השלטון הרומי להוציא להורג את אבירי ישראל שנודעו בשם 'הרוגי מלכות': "אמר ר' ישמעאל כיון שראה ר' נחוניא בן הקנה את רומי הרשעה שנטלה עצה על אבירי ישראל לאבדם, עמד וגילה סודו של עולם, מידה שהיא דומה למי שראוי להסתכל במלך וכסא בהדרו וביופיו וחיות הקודש בכרובי גבורה ובאופני שכינה... אמר לו: בן גאים... עמוד והבא לפני כל גיבורי חבורה וכל אדירי ישיבה ואומר לפניהם הרזים הסתורים הכבושים נפלאות וערוגת המסכת ששכלול העולם וסלסולו עומד עליה ושיפוד שמים וארץ שכל כנפי ארץ ותבל וכנפי רקיעי מרום קשורים תפורים ומחוכרים תלויים ועומדים בו ונתיב סולם מרום שראשו אחד

אזכרה' מתפילת יום הכיפורים. על המסורות על עשרת הרוגי מלכות במגבשים ספרותיים שונים, ראו: משה דוד הר, הרוגי מלכות', האנציקלופדיה העברית, כרך ט"ו, תשכ"ד, טורים 208-210; על עניינה בספרות ההיכלות ראו: Ra'nan Boustan, *From Martyr to Mystic, Rabbinic Martyrology and the Making of Merkavah Mysticism*, Tübingen 2005; יוסף דן, 'עשרת הרוגי מלכות - מרטירולוגיה ומיסטיקה', בתוך: הנ"ל, **תולדות תורת הסוד העברית: העת העתיקה**, ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשס"ט, פרק עשרים ושנים; רחל אליאור, **ישראל בעל שם טוב ובני דורו: מקובלים, שבתאים, חסידים ומתנגדים**, א-ב, ירושלים: כרמל תשע"ד, א, עמ' 118-120, 339-338, 505, 516-518.

בארץ וראשו אחד על רגל ימין כסא הכבוד.¹⁵ ר' נחוניא בן הקנה, שהיה התנא ש'הוריד למרכבה' את ר' ישמעאל ב'דור השמד', היה זה שגילה את סודו של עולם בפני עשרת הרוגי מלכות הנזכרים בשמותיהם בפתחת התיאור הבא: "והיו חברים עומדים על רגליהם כי היו רואים כוכיות של אש ולפידי אור שהפסיקו ביניהם לביננו ור' נחוניא בן הקנה יושב ומסדר לפנייהם את כל דברי מרכבה ירידה ועלייה, היאך יורד מי שיוורד והיאך עולה מי שעולה".¹⁶ הוא היה זה שהוסיף והורה הוראה בעלת חשיבות מכרעת לדורות בשעת גילוי סודות המרכבה ובזמן הגדרת זהותו של מי שרשאי היה לשהות במחיצת יורדי המרכבה: "ובקשנו ממנו מי הוא מיורדי מרכבה ולא מיורדי מרכבה. אמר לנו אילו בני אדם שהיו לוקחים אותם יורדי מרכבה ומעמידים אותם למעלה מהם ומושיבים אותם לפנייהם ואומרים להם: צפו וראו והאזינו וכתבו כל מה שאנו אומרים, וכל מה שאנו שומעים מלפני כסא הכבוד".¹⁷ בסיום חטיבה זו מתואר טקס שבו רבי נחוניא מגלה את שמותיהם של 'שומרי פתח היכל שביעי שכל אחד מהם נקרא על שם מלכו של עולם': "מיד באו כל גיבורי תורה של חבורה וכל אדירי ישיבה ועמדו על רגליהם לפני רבי נחוניא בן הקנה והוא אומר והם נופלים על פניהם והסופרים כותבים".¹⁸

יוצרי ספרות זו שיצרו עולם מושגים לא נודע, המכונים 'יורדי מרכבה', שזכו בתודעתם לגילוי 'הרזים הסתורים הכבושים וערוגת המסכת ששכלול העולם וסלסולו עומד עליה', הצטוו לכתוב או להכתיב את אשר נודע להם בירידה למרכבה ואת אשר נשמע להם מלפני כסא הכבוד, בדורות שציווי זה לא היה מובן מאליו כלל וכלל. שכן, הייתה זו התקופה שלימוד תורה הפך בה לערך מרכזי והתגבש בה דפוס חדש שנודע כתורה שבעל פה, פשוטה כמשמעה, שבה השינון בעל-פה לצורך השגת בקיאות היווה ערך מרכזי של הלימוד. ואילו כתיבת ספרים שאינם ספרי מקרא נאסרה בידי חכמים משעה שקבעו את גבולות הקאנון המקראי ותבעו לייחדו מכל ספר

¹⁵ סינופסיס לספרות ההיכלות, סעיפים 198-201

¹⁶ שם, סעיף 203

¹⁷ שם, סעיף 228.

¹⁸ שם, סעיף 240

אחר. התורה שבעל פה, הממחישה את מכלול הפירושים וההלכות שאינם כתובים בתורה שבכתב, אלה אשר עברו במסורת הדורות בעל פה מימי משה רבנו ("מקרא משנה תלמוד ואגדה, אפילו מה שתלמיד וותיק עתיד להורות לפני רבו כבר נאמר למשה בסיני" ירושלמי, פאה ב, ו (יז ע"א); חגיגה א, ח (ע"ו ע"ד); מגילה ד, א (עד ע"א); תנחומא, בובר, כי תישא סימן יז) או התחדשו על ידי חכמים במהלך הדורות, משקפת את תלמודם של חכמים שאסרו על כתיבה של כל ספר שאיננו מקרא ועל לימוד בספרים שאינם ספרי מקרא, והאדירו את לימוד ההלכה מפי מורים ואת משמעותה של הריבונות האנושית הדרשנית והפרשנית בעל פה ביחס לטקסט הקנוני החתום. היה זה הדור שנחתמו בו כתבי הקודש ונאסר בו המשך הכתיבה בהשראה נבואית או ברוח הקודש, ונאסרה בו הכתיבה של הלכות, ברכות, תרגומים, שירה, ברכה, אגדה ותפילה.¹⁹

¹⁹ "כתיב: 'כתוב לך את הדברים האלה' (שמות לד, כז); וכתוב: 'כי על פי הדברים האלה' (שם) - הא כיצד? דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרן על פה, דברים שבעל-פה אי אתה רשאי לאומרן בכתב. דבי ר' ישמעאל תנא: 'אלה [התורה] אתה כותב, ואי אתה כותב הלכות' (בבלי, גיטין ס ע"ב), ובמקבילה: 'אמר ר' אבא ... אמר ר' יוחנן: כותבי הלכות כשורפי התורה, והלמד מהן אין לו קיבול שכו...לומר לך דברים שעל פה אי אתה רשאי לאומרן בכתב ושכתב אי אתה רשאי לאומרן בעל פה...' כתוב לך את הדברים האלה" אלה אתה כותב ואי אתה כותב הלכות" (בבלי, תמורה יד ע"ב). "מכאן אמרו כותבי ברכות שורפי תורה" (ירושלמי, שבת פרק טז, א (ט"ו ע"ג). ידועה ההבחנה של יוסף בן מתתיהו (קדמוניות יג 297) בין 'החוקים הכתובים' המחייבים לבדם לשיטת הצדוקים, לבין מה שנודע בעל פה מ'קבלת האבות', שאיננה כתובה, בפי הפרושים. בסכוליון למגילת תענית כתוב: 'מפני שכך כתוב ומונח להם לצדוקים ספר גזירות... שהיו ביתוסין כותבין הלכות בספר, ואדם שואל, ומראין לו בספר. אמרו להם חכמים: 'והלא כבר נאמר: 'על פי הדברים האלה כרתית אתך ברית ואת ישראל' (שמות לד, כז), 'על פי התורה אשר יורוך' וגו' (דברים יז, יא), מלמד שאין כותבין בספר" [מגילת תענית, מהדורת ורד נועם, עמ' 206]. על הצדוקים והביתוסים הכותבים, הקשורים לכוהנים לבית צדוק שיוזכרו להלן, ראו: יעקב זוסמן, 'חקר תולדות ההלכה ומגילות מדבר יהודה', תרביץ, נט (תש"ן), עמ' 11-76; ורד נועם, מגילת תענית, הנוסחים, פשרם ותולדותיהם בצירוף מהדורה ביקורתית, ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשס"ד, עמ' 206-214; על מהות איסור הכתיבה בעולמם של חכמים, ראו מחקרו המקיף של יעקב זוסמן, "תורה שבעל-פה פשוטה כמשמעה", מחקרי תלמוד, ג (תשס"ה), עמ' 209-384.

יורדי מרכבה, לאורך האלף הראשון לספירה, שהיו קרובים לחוגי הכוהנים והלויים, הסופרים, המורים, המתורגמנים והחזנים בבתי הכנסת, שם לימדו את הילדים קריאה בלשון הקודש, יצרו עולם חדש **כתוב** ומקודש, משעה **שהצטוו לכתוב** עדות על עולם המרכבה הנעלם. בכתיבתם שנתפשה כעדות משמים יצרו תודעה ספרותית חדשה או עולם מושגי חדש שאיננו מחויב בהכרח למציאות היסטורית כפי שהתפרשה בעולמם של חכמים, או לייצוגה המקובל בזיקה לעולם המוחשי, אלא מחויב בראש ובראשונה לתפישת עולם מיסטית-כוהנית פורצת גבולות, הנשענת על סמכות כתובה, המעוגנת בהתגלות חזיונית ובמסורת עתיקה כתובה ממקור שמימי, המתייחסת להיכלות עליונים. הגיבור השמימי של ספרות זו, שהוא בן שיחם של ר' עקיבא ור' ישמעאל 'יורדי המרכבה', נודע בשם חנוך בן ירד, 'ספרא רבא', צופה המרכבה הראשון (חנוך א, פרק יד), בן הדור השביעי בדורות האדם (בראשית ה כ"א-כ"ד), שנלקח לשמים כדי ללמוד קריאה וכתובה מן המלאכים (היובלים ד, ט"ז-כ"ו) והפך לסופר צדק, על פי המפורט ב'ספר חנוך הראשון', ב'ספר היובלים', ב'ספר חנוך השני' ובמגילות מדבר יהודה. בסדר עבודה עתיק ליום הכיפורים שנמצא בין המגילות נאמר עליו משפט שאין דומה לו: '[את] חנוך בחרתה מבני אדם ותןקחהו לכה להתהלך לפניכה] לעד [לשרת בהיכלכה]'.²⁰ חנוך בן ירד, שנבחר לשרת בהיכל השמימי לפי מסורת כוהנית עתיקה, נודע בספרות שהתחברה במאות האחרונות לפני החורבן כראשון החולמים, כ'סופר צדק' ו'השר הגדול של העדות' ('שרא רבה דאסהדותא'), המעיד וכותב בגן עדן או ב'פרדס קושטא', מאז הדור השביעי בדורות האדם. בספרות ההיכלות והמרכבה שהתחברה במאות שאחרי החורבן, הפך חנוך בן ירד, בעל החלומות, ל'חנוך מטטרון מלאך שר הפנים', מורה דרכם של יורדי מרכבה בשבעת ההיכלות העליונים, שהוכתר כ'ספרא רבא', הסופר הגדול, כפי שיוזכר בהרחבה בהמשך הדיון. תחומם של 'יורדי המרכבה' הוא תחום החלום והדמיון היוצר, הסיפור פורץ הגבולות, האגדה המיסטית והעדות

²⁰ 5Q13, 'ברית'. ההשלמה על פי מנחם קיסטר ואלישע קימרון. ראו: **מגילות מדבר יהודה, החיבורים העבריים**, מהדורת אלישע קימרון, ירושלים: יד בן צבי, תשע"ה, כרך ג, עמ' 238. על עניינו של משפט זה ועל הקשרו ראו: Menachem Kister, '5Q13 and the "Avoda": A Historical Survey and its Significance', *Dead Sea Discoveries*, 8 [2], (2000), pp. 136-148.

הכתובה על המציאות החלופית, המעניקים כולם משמעות חדשה למציאות הארצית. הם יוצרים במרחב שירת הקודש המעידה על עולמות עליונים, ובתחום האגדה או האמת העל-היסטורית המקודשת, הקשורה במיסטיקה כתובה ובלשון השיר. לשון זו מתעדת את מחזוריות עולם המלאכים ואת הנצחיות האלוהית, את הקדושה הליטורגית והשגב האין-סופי, ואת ההיסטוריה של הכתיבה המקודשת הקשורה במלאכי הקודש ו'לוחות השמים', ככהנים ולויים שומרי משמרת הקודש ושומרי לוחות הברית, המופקדים על שמירת מחזורים קוסמיים וליטורגיים נצחיים, הקשורים במסורת המרכבה ובמסורת הלוח.

בעלייתו לעולמות עליונים מעיד 'יורד המרכבה' על המשך עבודת הקודש הנצחית בשמים, ועל כך ששמע את שירת הקודש של המלאכים, אותה הוא מלמד את חבריו 'יורדי המרכבה' הכותבים את דבריו באלפי שורות שיר. עוד הוא מעיד שראה את מראה המרכבה של האל היושב על כיסא הכבוד, אותו מתאר רבי עקיבא 'יורד המרכבה', גיבור 'היכלות זוטרת', אולי העתיק בחיבורי ההיכלות, במשפט מעורר מחשבה על היחס המורכב בין המופשט למוחש, בתשובה לוויכוח בין מלאכים לנביאים כיצד נראה האל הבלתי נראה: "אמר רבי עקיבא: כביכול כמותנו הוא והוא גדול מכל וזהו כבודו שנסתר מפנינו... הוא עצמו רומיה שרית עלמא [כבודו מלא עולם]... כעין השמש כעין הירח כעין הכוכבים כפני אדם... וסבר קלסתר פניו כדמות הרוח וכצורת נשמה, שאין כל ברייה יכולה להכיר בה, וגווייתו כתרשיש,²¹ מלא כל העולם, שאין קרובים ורחוקים מכירים בו".²² עדותו של ר' עקיבא במקומות שונים בספרות ההיכלות, עוסקת בחזונו הנעלמת של האל הנראה לכאורה ממרחקי האינסוף, ובדימויו המפליאים בעולם המרכבה, בשמות קודשו ובמלאכיו, אך לא בתוכן דבריו, בחוקיו או בציוויו. בספרות ההיכלות והמרכבה **האל נראה ולא נשמע**, בניגוד לספרות המקראית בה הוא **נשמע ולא נראה**. העניין במהותו מתמקד בחזונו המרהיב, הנצחית, הנשגבה, האינסופית ורבת היופי, בשמות קודשו

²¹ תרשיש בעברית הוא ים. ראו: מרדכי מישור, "תרשיש" = ים, בדברי חז"ל, **לשוננו**, לד (תש"ל), 318-319. לעתים מצוין המושג תרשיש כשם מקום לחוף הים.

²² **היכלות זוטרת**, כתב יד ניו יורק 8128, מהדירה, רחל אליאור, **מוסף א למחקרי ירושלים במחשבת ישראל**, ירושלים תשמ"ב, עמ' 26, שורות 97-99, 125, 134-130.

הנעלמים הערבים לקיום הבריאה ולנצחיות מחזוריה, בשיעור קומתו האינסופי בכוחו הבורא וביחסו ההירארכי למכלול הנשגב של צבא השמים בעולם המרכבה, המעוררים כולם השראה שירית ביורדי המרכבה, הפונים לאל ומאדירים את שמו ותהילתו. בעלי מסורת המרכבה אינם מגלים כל עניין בתוכן דבריו של האל המתואר כ"מלך הדור יושב בחדרי היכל דממה", או במשמעות הדתית, החוקית, המשפטית והמוסרית הנגזרת מהם בממד הארצי, משום שכל הנראה על תחומים אלה מופקדים אחרים, שהם מקבלים את סמכותם. לכלל זה יש יוצא מן הכלל אחד, הקשור במסורת התפילה והקדושה, שיוזכר בהמשך הדיון.

ר' עקיבא ור' ישמעאל, הרוגי המלכות, מקדשי השם, 'יורדי מרכבה', שהוצאו להורג בעקבות מרד בר כוכבא, בשנות השלושים של המאה השנייה לספירה, לפי מסורת 'עשרת הרוגי מלכות', הפכו לגיבוריה הנצחיים של ספרות ההיכלות והמרכבה, המעידים בפני קוראיהם ומאזיניהם על המציאות הנצחית בעולם העליון, העומדת בסימן שגב נורא המתאר את קדושת האל. לכותבי ספרות זו ולקוראיה אין עניין בפרספקטיבה היסטורית או במוסכמות חברתיות, אך יש להם עניין עמוק בנוסח שירת הקודש המושרת בעולם המרכבה, בשורות שיר המעידות על השגב האלוהי, על המתרחש בעולמות עליונים, הנחתמות באמירת הקדושה. כך למשל מתאר בעל 'היכלות רבתי' את הטקס השמימי שבריות המרכבה לוקחות בו חלק, המעיד על התמקדות במרחב הנעלם לצד התרחקות מהמציאות הארצית:

"עטורי פאר מוכתרי כתרים"

מרנני עליון בשיר גילה

רוממו אתם לאדון להבה

כי בשכינת שכינה הדר הדרי חדרי חדרי אתם חונים

הפליא את שמכם משם משרתיו

הבדיל אתכם ממשרתי מרכבה

המזכיר שם אחד מכם אש לוהטת

להבה סובבת שלהבת מקפת

גחלי אש גחלי זיו מנתזות

כדבר שנאמר קדוש קדוש קדוש

מחמדי נורא ברורי עליון
נשואי פנים הדורי שיחה
נעימים ונחמדים בעיני שדי
אומרים ונשמעים לפני מלך מפואר
משרתי הדוריו נקראים
מלך הדור יושב בחדרי היכל דממה
אימה ויראה קדושה וטהרה

כדבר שנאמר: קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו.²³

שירת הקודש של ספרות ההיכלות, היוצרת ומתארת מציאות חלופית נצחית מקודשת בעולמות עליונים, במקום המקדש ועבודת הקודש שחברו, איננה באה להעיד על מציאות היסטורית אלא על מציאות על-היסטורית הנראית מזווית ראייה מיסטית, שכן היא משקפת את מאבק הזיכרון וההנצחה של המרחב המקודש והפולחן המקודש שהיו ואינם, כנגד סופיות הכיליון וסכנת הנשייה של המרחב המקודש במרחב הארצי. השירה המיסטית היא ההתרסה של הדמיון היוצר, הצולל לבאר העבר של הלשון הנבואית העתיקה והמסורת הכוהנית המיסטית הקדומה, מעלה ממנה מכמנים המהווים מקור השראה ליצירה חדשה, המתארת עולם מקודש לא נודע. המיסטיקאי, 'יורד המרכבה', פותח באמצעות יצירה שירית חדשה-עתיקה זו, ציר אנכי חדש בין הארץ לשמים, ציר על-זמני, נשגב מקודש ומעורר יראה, הקשור בתבנית הארכיטיפית השמימית של המקדש הארצי. ציר זה הוא ציר פולחני-ליטורגי המבטא התעלות מקודשת, וחוויה נומינוזית (NUMEN, בלטינית, אל) של השתאות, יראה, פליאה, אימה וסגידה לנוכח מראה העולם האלוהי, הקושר בין שירת הקדושה של חיות הקודש בעולם המרכבה, ותהילת המלאכים במחזוריים מקודשים נצחיים בשבעה היכלות עליונים, בשמים, לבין תפילת הקדושה במחזורי התפילה הקבועים בבית הכנסת, הנודע בשם 'מקדש מעט', בארץ. לשון השיר בספרות ההיכלות והמרכבה יוצרת מרחבים מקודשים חדשים-עתיקים, ממעמקי הזיכרון הכתוב, המעוצב בקול מיסטי חדש, הנאבק כנגד תחושת החרדה, העזובה והסתר הפנים האלוהי בארץ, שעלו באופן בלתי נמנע

²³ סינופסיס לספרות ההיכלות, סעיפים 156-157.

בעקבות החורבן המוחלט של ההיכל הארצי שעמד במשך אלף שנה בירושלים, מימי בית ראשון ועד חורבן בית שני, ובעקבות ביטול מחזוריה הנצחיים של עבודת הקודש המכפרת במקדש, שהתפרש כניתוק הקשר בין האל לעמו ובין העם לאלוהיו, וכתוצאה מההרג הנורא בדור השמד של מרד בר כוכבא.²⁴ דומה שהמשוררים 'יורדי המרכבה', מתריסים ואומרים בפני המפקקים מבפנים והמקטרגים מבחוץ - הרואים בחורבן המקדש ובהריסת עיר הקודש עדות מוחצת לניתוק הקשר בין האל לעמו ולכישלוננו של האל הקשור באמונת הייחוד, ולא רק עדות למפלת יהודה בפני רומא האלילית - שהאל הקדוש הנצחי והנשגב מולך על העולם כולו מלכות נצחית ממרום המרכבה השמימית של הכרובים, האופנים וחיות הקודש, המצויים ברום שבעת היכלות הקודש ושמות הקודש, שאינה נתונה לתמורות ההיסטוריה מעשה ידי אדם, ואיננה כפופה לעריצות אנושית מכחידה, משמידה והורסת.

להבי האש, הנזכרים בסוף אחד משירי הקדושה, המתאר את עולם המרכבה האלוהי בהיכלות רבתי שצוטט לעיל, מכונים גם שלהביות אש. אלה מתוארות בשירות קודש המעצבות את הציר האנכי של שבעת ההיכלות הנצחיים המקודשים והאינסופיים בשיעורם, בעולם המרכבה, ואת מחזוריה השביעוניים הנצחיים של עבודת הקודש הנערכת בהם בידי המלאכים וחיות הקודש, בהשראת עבודת הקודש המחזורית של הכוהנים

---

²⁴ ספרות ההיכלות התחברה במקביל לספרות התלמודית והמדרשית. גלית חזן רוקם, חוקרת המדרש והספרות העממית, ציינה: 'במרכזה החווייתי של הספרות התלמודית המדרשית, ובייחוד זו הארץ ישראלית, ניצב חורבנו של המקדש, הבית השני. העולם הרגשי והקוגניטיבי הנפרש מן החורבן כניתוץ מסגרת התקשורת הקוסמית של האדם עם אלוהיו, אך גם של האל עם עולמו, מזין את היצירה הספרותית הנדונה כדלק של בערה מתמשכת. מכאן נארג גם החיפוש המתמיד אחר אפשרויות של גאולה ושל התגלות, המעסיק את הדרשנים והמספרים'. גלית חזן-רוקם, 'דמויות נשים וסמלים נשיים במדרש איכה רבה', בתוך: **אשנב לחייהן של נשים בחברות יהודיות** (עורכת), יעל עצמון, ירושלים תשנ"ה, עמ' 96-97. לתגובה המיסטית לנסיבות היסטוריות אלה בספרות ההיכלות, ראו: רחל אליאור, "בין ההיכל הארצי להיכלות השמימיים; התפילה ושירת הקודש בספרות ההיכלות (הערה 4 לעיל).

והלויים במקדש.²⁵ ספרות זו, המסופרת מפייהם של 'יורדי מרכבה' מקדשי השם, כעדות ראייה ושמיעה על המתרחש במקדש השמימי, נכתבת במבט גדוש ובהפרזה מספרית היוצרת אווירה של השבעה, בשל החזרה המבנית ורמת המורכבות של ראיית הבלתי נראה, הנוצרת מצירוף המופשט הלא נודע, הסטטי (שבעה היכלות; מרכבות אש), שהוא מושא הצפייה המקודש הלוהט באש, והמספרים האינסופיים, המוכרים לכאורה, המתייחסים לממד הדינמי, המיוצג בשלהביות האש המתפזרות ומתקבצות, הקשורות לאש הקרבנות במקדש בגלגוליה הקוסמיים, יוצרת את המרחב המקודש הסמוי מן העין. שירה זו, הנאמרת בחזרתיות מושגית ומספרית גדלה והולכת, על מנת להשפיע על התודעה של המתפלל החווה חוויה נומינוזית, מתארת את הקודש הן באמצעות תיאור חזיוני של ממדיו האינסופיים הנשגבים מכל שיעור ומידה של מרחב זה, שיש בו שבעה היכלות עליונים מרהיבים ביופיים שאין מספר לשיעורם, שבהם ריבוא רבבות של מרכבות אש ושלהביות אש זוהרות באור יקרות, הן באמצעות תיאור קולי של שירת מענה בין שתי מקהלות אדירות ממדים של מרכבות אש, מזה, ושלהביות אש, מזה, כשהראשונות ניצבות במקומן והשניות עולות, מתפזרות ומתקבצות. בשירת הקודש בספרות ההיכלות נכתב שם האל בצורתו המקראית, הנודעת כשם המפורש, שבה נאמר במקדש, וההדהוד האסוציאטיבי נשען הן על הקדושה המתוארת בחזון ישעיהו בשבח המשולש שאומרים המלאכים: "קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ ה' צְבָאוֹת מְלֹא כָּל הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ" (ו, ג), הן על תיאור עבודת המלאכים בחזון המרכבה של יחזקאל, המברכים את בוראם ואומרים: "בְּרוּךְ ה' מִמְּקוֹמוֹ" (ג, יב). חיבור עתיק מספרות ההיכלות, המיוחס לר' עקיבא, ששמו 'מעשה מרכבה', מדגים מהלך מיסטי-שירי זה של תיאור עולם המרכבה הנעלם על ממדיו האינסופיים המסתוריים, הנשגבים מכל תפישה אנושית, שבו נשמעת שירת המענה הליטורגית של רבבות בריות העולם העליון רבות היפעה, המשוררות ומברכות בשתי מקהלות העונות האחת לעומת רעותה, בשבעה היכלות עליונים:

²⁵ עבודת הקודש של הכהנים והלויים במקדש מתוארת במקרא ובמשנה. על שירתם ונגינתם של הכהנים והלויים בהיכל ראו: דברי הימים ב, ה: יב-יג; תהלים, צח: ד-ו; קמט: ג; נחמיה יב: כז-מז. השו"ת משנה תמיד, פרק ג, ח; ה, ו; ו, ו; ז.

”אמר ר’ עקיבא :

מי יוכל להרהר בשבעה היכלות ולצפות בשמי שמים
ולראות חדרי חדרים ולומר אני ראיתי חדרי יה
בהיכל ראשון עומדות ארבעה אלפים רבבות מרכבות של אש.
ושני אלפים רבבות שלהביות מתערבות ביניהן.
בהיכל שני עומדות מאה אלפים מרכבות של אש
וארבע אלפים רבבות שלהביות מתערבות ביניהם.
בהיכל שלישי עומדות מאתיים אלפים רבבות מרכבות של אש
ומאת אלפים רבבות שלהביות מתערבות ביניהן.
בהיכל רביעי עומדות מאה אלף וארבעת אלפים רבבות מרכבות של אש.
וארבעת אלפים רבבות שלהביות מתערבות ביניהן.
בהיכל חמישי עומדות ארבעת אלפי אלפים רבבות מרכבות של אש.
וארבעת אלפים רבבות שלהביות מתערבות ביניהן.
בהיכל ששי עומדות ארבעת אלפי אלפים רבבות מרכבות של אש.
ושני אלפי אלפים רבבות שלהביות מתערבות ביניהן.
בהיכל השביעי עומדות מאה אלפי אלפים רבבות מרכבות של אש.
ואין מספר לשלהביות שמתערבות ביניהן.
ובשעה שאומרים שירה :
בהיכל ראשון מרכבות של אש אומרות
קדוש קדוש יהוה צבאות מלא כל הארץ כבודו.
ושלהביות של אש מתפזרות ומתקבצות להיכל שני ואומרות
קדוש קדוש יהוה צבאות מלא כל הארץ כבודו.
בהיכל שני מרכבות של אש אומרות
ברוך כבוד יהוה ממקומו.
וגם שלהביות של אש מתפזרות ומתקבצות
בהיכל שלישי ואומרות ברוך כבוד ה’ ממקומו.
בהיכל שלישי מרכבות של אש אומרות
ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד ממקום בית שכינתו.
ושלהביות של אש מתפזרות ומתקבצות להיכל רביעי ואומרות
ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד ממקום בית שכינתו.
בהיכל רביעי מרכבות של אש אומרות
ברוך יהוה חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים אדיר על כל המרכבה.

ושלֹהביות של אש מתפזרות ומתקבצות להיכל חמישי ואומרות
 ברוך יהוה חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים אדיר על כל המרכבה.
 בהיכל חמישי מרכבות של אש אומרות
 ברוך קדושת מלכותו ממקום בית שכינתו.
 ושלֹהביות של אש מתפזרות ומתקבצות להיכל ששי ואומרות
 ברוך קדושת מלכותו ממקום בית שכינתו.
 בהיכל ששי מרכבות של אש אומרות
 ברוך יהוה אדון כל הגבורה ומושל על כל המרכבה.
 ושלֹהביות של אש מתפזרות ומתקבצות להיכל שביעי ואומרות
 ברוך יהוה אדון כל הגבורה ומושל על כל המרכבה.
 בהיכל שביעי מרכבות של אש אומרות
 ברוך מלך מלכי המלכים יהוה אדון כל הגבורה
 מי כאל חי וקיים שבחו בשמי השמים
 קדושות מלכותו בשמי שמים גבורתו בחדרי חדרים
 מזה קדוש ומזה קדוש ומביעים שירה תמיד
 ומזכירים שמו של גהוזיי יהוה אלהי ישראל
 ואומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד ממקום בית שכינתו.²⁶

²⁶ מעשה מרכבה, **סינופסיס לספרות ההיכלות** (הערה 2 לעיל), סעיפים 554 - 555. על
 חיבור זה ראו: M. D. Swartz, *Mystical Prayer in Ancient Judaism*, Tübingen 1992
 לביטוי "ואומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" החוזר בשירת מרכבה זו מספר
 פעמים, השוו מדרש דברים רבה, פרשת ואתחנן: 'דבר אחר שמע ישראל, רבנן אמרין
 בשעה שעלה משה למרום שמע למלאכי השרת שהיו אומרים להקב"ה ברוך שם כבוד
 מלכותו לעולם ועד' (דברים רבה, פרשה ב, לו). עוד ראו תנחומא, פרשת ואתחנן:
 'כשעלה משה לרקיע שמע מלאכי השרת שהיו מקלסין להקב"ה ברוך שם כבוד מלכותו
 לעולם ועד, והורידו לישראל'. חכמים תיקנו לומר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד"
 לאחר אמירת "שמע ישראל". במהלך השנה אומרים משפט זה בלחש או בחשאי ואילו
 ביום הכיפורים, שבו ישראל נדמים למלאכים, אומרים את הברכה בקול רם. את הכתוב
 ביחזקאל "פְּרוֹךְ פְּבוֹד ה' מְקוֹמוֹ" (ג: יב), מפרש יונתן בן עוזיאל: "ברוך יקרא דה'
 מאתר בית שכינתיה", דהיינו, 'ברוך כבוד ה' ממקום בית שכינתו'. על הקדושה בספרות
 ההיכלות ראו: רחל אליאור, "בין ההיכל הארצי להיכלות השמימיים; התפילה ושירת
 הקודש בספרות ההיכלות" (הערה 4 לעיל) וראו הערות 104-105 להלן.

אמירת הקדושה ופסוקי הברכה בפי המרכבות השמימיות, הגורמת להתפזרות, התקבצות והתעלות של השמות האלוהיים העטופים בשלהביות אש, היא הטקס המרכזי בהיכלות השמימיים. המציאות המקודשת הנבראת בשירת מענה זו - שבה מתואר טקס האדרתו של האל ה'מושל על כל המרכבה' 'ממקום בית שכינתו' בעולם הסמוי מן העין, המושר בפי 'מרכבות של אש' ו'שלהביות של אש' ש'אין להן מספר', מציאות שבה כל רקיע משקף את קודמו ואת זה שמעליו, ושדרי הגודל הנזכרים ביחס למרכבות האש ולשלהביות האש הולכים וגדלים לאין שיעור - איננה דומה לשום יצירה אחרת בשפה העברית, הגם שהיא קשורה בפסוקי תפילת הקדושה, שבה המלאכים משבחים את בוראם, כנודע מחזון המרכבה הנבואי של ישעיהו ויחזקאל וכנודע מאזכורי קדושת המלאכים בספר חנוך הראשון ובספר חנוך השני שיוזכרו להלן. בספרות ההיכלות והמרכבה נקבע זיהוי מהותי בין האל לשמו ובין קדושת האל לקדושת שמותיו, שכן נאמר בה במפורש בשמו של ר' נחוניא בן הקנה, מורו של ר' ישמעאל: "ושמו מקודש על משרתיו הוא שמו ושמו הוא, הוא בהוא ושמו בשמו".²⁷ טקס הקדושה השמימי בספרות ההיכלות הוא טקס קידוש השם האלוהי בדרך של העלאה, הגייה וברכה שמברכים אותו בריות המרכבה. לפיכך לאמירת הקדושה בפי דרי מרום יש משמעות ריטואלית ראשונה במעלה, בדומה למשמעות הנשגבה שיוחסה לאמירת השם המפורש במקדש (משנה, יומא ג, ט). בראשיתה של שירה זו נאמר:

תתגדל תתקדש מלך מלכי המלכים
היושב בחדרי היכל שלהביות אש וברד
ומעוטף שמך אש שלהביות אש וברד,
וכסא כבודך מגיד לפניך שירה וזמרה שיר ושבח והלל,
ואומר לפניך בכל יום מי כמוך מלך העולם כשמך'.²⁸

עיקרה של הקדושה השמימית הוא בהגיית שם האל הנעלם, המגלם בהגייתו הנסתרת את המהות האלוהית הנצחית ואת היסוד הנעלם המכוון

²⁷ ראו: מעשה מרכבה, סינופסיס לספרות ההיכלות, סעיף 588.

²⁸ סינופסיס לספרות ההיכלות, סעיף 552.

את ההוויה. טקס קידוש השם בשירי קדושה אלה, שעניינם העלאת השם האלוהי בטקס מלאכי של שירות וברכות, קשור ביצירת מציאות מיסטית ליטורגית נצחית בשבעה היכלות שמימיים, המעוצבים בזיקה להיכל הארצי שהיה ואיננו, וביחס לעבודת הקודש של העלאת קרבנות מכפרים, הלא הם קרבנות העולה הנשרפת אֶשָּׁה כליל לה', שבטלה מן העולם עם החורבן. טקס קידוש השם עניינו בהעלאת שלהביות אש מהיכל להיכל באמצעות פסוקי הקדושה הנאמרים בפי מרכבות האש העומדות בכל אחד משבעת ההיכלות. אמירת הפסוקים החזרת ונשנית גוררת את תנועת ההתעלות של שלהביות האש, המתפזרות ומתקבצות מהיכל להיכל. העלאת השלהביות, שאינן אלא הפשטה מיסטית של שמות הקודש כמצוין במפורש בראשית השירה 'ומעוטף שמך אש שלהביות אש וברד', נחתמת באמירת השם המפורש ובנוסח המענה הקבוע הנלווה אליה במקדש הארצי (משנה יומא ו, ב). השירה האנטיפונית המעלה את שמות האל מהיכל להיכל, שהושרה קרוב לוודאי במנגינה, בדומה לשירת הלויים במקדש, משקפת את מהותו הנצחית האינסופית הנעלמת של "מלך מלכי המלכים אלוהי האלוהים אדוני האדונים, המשוגב בכתרי מלכות מוקף בענפי נגידי נוגה, שבענף הודו כיסה שמים, הדרו יופיע מרומיו, מיופיו יתבערו תהומות ומתוארו יתבערו שחקים", "שהוא בשמו ושמו הוא" (לעיל). יתכן שטקס זה, הרומז לשלהבת אש הקרבנות שעלתה במקדש בעת העלאת עולת התמיד, גם קשור בזיכרון עבודת יום הכיפורים במקדש, שבה היה הכהן הגדול הוגה את השם המפורש באותיותיו בקול רם, שכן בחתימת השירה נאמר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד ממקום בית שכינתו", בדומה לנוסח המענה הקבוע שהיה נאמר במקדש הארצי פעם אחת בשנה, בסוף עבודת יום הכיפורים: "והכוהנים והעם העומדים בעזרה, כשהיו שומעין את שם המפורש יוצא מפי כוהן גדול בקדושה ובטהרה, היו כורעין ומשתחוים ונופלים על פניהם ואומרים, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" (משנה, יומא ג, ט).

'מרכבה' הוא מושג מקראי מורכב המתייחס בעת ובעונה אחת לשבעה ממדים שונים הקשורים בפסוק מפתח מספר דברי הימים א כ"ח, י"ח: "וּלְמַזְבַּח הַקְטָרֶת זָהָב מְזֻקָּק בַּמֶּשְׁקָל וּלְתַבְנִית הַמְּרַכָּבָה הַפְּרָכִים זָהָב

לְפָרְשִׁים וְסִכְכִּים עַל אֲרוֹן בְּרִית יְהוָה. תבנית היא דגם שמימי נראה בחזון המתורגם במסורת הכוהנית לדגם ארצי מקודש המצוי במקדש. מרכבה קשורה: [א] למרכבת הכרובים במשכן, שנבנתה בדור המדבר על פי [ב] תבנית הכרובים השמימית שמשו הוראה בהר סיני; [ג] לכרובים הניצבים על מפתן גן עדן, הנחשב כמרחב נצחי מקודש שחוקי הזמן והמקום במרחב האנושי אינם חלים עליו, משום שלמוות אין שליטה בו;²⁹ [ד] לגן עדן הנתפש במסורת הכוהנית כקשור לקודש הקודשים, שם עומדים הכרובים על הכפורת; [ה] לכרובים המעופפים הנזכרים בספר תהילים כמקום מושב האל וכמרכבתו ('יושב כרובים' 'יורכב על כרוב ויעף', 'רכב אלהים רבתיים אלפי שנאן אדני במ סיני בקדש') ונזכרים כמעופפים הנושאים את כבוד ה' (יחזקאל י, י"ח-י"ט); ונזכרים בספר דברי הימים א, כ"ח: י"ח כמצויים [ו] בקודש הקודשים, במקדש שבנה שלמה, בהשראת מראה כרובים שראה דוד אביו; [ז] ליושב הכרובים האלוהי המצוי בראש עולם המרכבה, על כסא הכבוד, שנראה ונשמע לנביא ישעיהו בחזון ההקדשה שלו (פרק ו) ולנביא הכהן, יחזקאל בן בוזי, בעל חזון המרכבה (פרקים א, ג, י), המתאר את הכרובים שראה במקדש השמימי, שנגלה לו בבבל, אחרי חורבן בית ראשון, בראשית המאה השישית לפני הספירה.

השירה כביטוי לחוויה דתית נשגבה היא אחד המאפיינים המובהקים של הספרות המקראית מאז ומקדם, כנודע מ'שירת הים', 'שירת דבורה', 'שירת האזינו' ומזמורי תהילים. אולם בשעה ששירות מקראיות אלה מתארות את גבורת האל על הארץ, את גודל הנס שהתרחש לעמו בנקודות מפנה היסטוריות מסוימות, או את ההשתאות והפליאה שמעוררים מעשי הבורא וחסדי הבריאה, הרי ששירת ההיכלות והמרכבה, שהגיעה אלינו בכתבי יד

²⁹ על פי המסורת הכוהנית שנמצאה במגילות מדבר יהודה, גן העדן נברא ביום השלישי לבריאה, ככתוב בספר היובלים ב, ז. דהיינו, על פי מסורת זו גן עדן קודם לזמן, שכן נברא לפני בריאת המאורות ביום הרביעי לבריאה, שרק עם בריאתם התאפשר מנין הזמנים התלוי בהבחנה בין יום ולילה, והואיל ובריאת גן עדן קודמת לזמן, לפגעי הזמן ותמורותיו אין שליטה עליו, והוא שרוי בתחום הנצח ובמרחב עדי-עד, מקום שהאלוהי נוכח בו ולמוות אין שליטה בו. ראו: רחל אליאור, "גן עדן קדש קדשים ומשכן ה' הוא": **גן בעדן מקדם; מסורות גן עדן בישראל ובעמים**. (עורכת), ה"ל, ירושלים: מאגנס, תש"ע, עמ' 105-141.

רבים מימי הביניים, מגניזת קהיר מהמאות הראשונות של האלף הראשון, ומחוגי חסידי אשכנז, מהמאות הראשונות של האלף השני, איננה עוסקת כלל בממדים אלה, אלא פותחת ציר חדש לגמרי בין שמים וארץ, שבו עולים 'יורדי מרכבה', או 'צופי מרכבה', בכוח שורות שיר הידועות להם, ושבים ויורדים משמים לארץ, עם שורות שיר חדשות המתארות את העולם הנעלם, אותן שמעו מהמלאכים או מבריות המרכבה. שירת ההיכלות מתארת את פלאי המרחב האלוהי העל-היסטורי בעולם המרכבה, עולם הנודע ל'יורד המרכבה', העולה ביוזמתו השמימה, בכוח שורות השיר שהובאו מעולם המרכבה בידי קודמיו, בנסיבות יוצאות דופן הקשורות בקידוש השם בדור 'עשרת הרוגי מלכות'. המושגים החוזרים ונשנים בספרות זו הם: היכלות ומרכבה, כרובים וחיות הקודש, משרתים ומלאכים, כסא הכבוד, גלגלים אופנים, כנפים וכתרי כתרים, קדושה, שירה, שמות קודש, ברכות, תהילות ושירים, ירידה למרכבה ועלייה במרכבה. מושגים אלה הם שמשרטטים בפליאה את יופיו, נצחיותו, ייחודו ואינסופיותו של עולם מקודש זה הסמוי מן העין.

הספרות המיסטית של יורדי המרכבה, המיוסדת על פתיחת ציר מיסטי בין שמים וארץ, שדרכו נודעת הזיקה בין כרובי גן עדן הנעלמים מעין אדם, לבין מראה הכרובים שראה משה בן שבט לוי, ובין הכרובים במשכן ובקודש הקודשים במקדש, שנבנו על פי תבנית שמימית שהוראתה למשה בן עמרם ולדוד בן ישי, לבין מראה הכרובים שראה הנביא הכוהן בחזון מרכבת יחזקאל, ובינם לבין הכרובים שהיו נראים רק פעם אחת בשנה לכהן הגדול ביום הכיפורים, מבעד למסך ענן הקטורת, מצטיינת בצביון כוהני מובהק. צביון זה קשור במחזורים השביעוניים הנצחיים של עבודת הקודש, בשבעה היכלות עליונים, הנערכת במחזוריות נצחית קבועה בידי מלאכי השרת כנגד עבודת הקודש במקדש. שירת הקדושה של המלאכים, השומרת על מחזורי הזמן המקודש בשמים, מעוצבת בזיקה למקדש הארצי ולעבודת הקודש, אשר נשמרה במחזורים נצחיים, קבועים וידועים מראש בארץ, בידי כוהנים ולוויים, ששרתו בקודש בימי בית ראשון ובית שני.

חיבוריהם של יורדי המרכבה מתארים בלשון שירית לא נודעת את שבעת ההיכלות העליונים בעולם המרכבה, או את המקום המקודש, כנגד ההיכל הארצי שהיה ואיננו; את מחזורי עבודת הקודש הנצחיים של רבבות

המלאכים, כנגד עבודת הכוהנים והלויים שהייתה ואיננה, או את מחזורי הזמן המקודש, את הקשר בין תפילת ישראל בבתי הכנסת לבין תפילת המלאכים בשבעה היכלות עליונים, או את הפולחן המקודש, ואת המכלול רב היופי של עולם המרכבה המקודש, הנחזה והנשמע בהקשרים היסטוריים שונים לצופי המרכבה, ולפניהם לנביאים וכוהנים מייסדי מסורת המרכבה בזיקה למסורת הבריתות ולכתבי קודש שמקורם שמימי, או את ראשית הזיכרון המקודש. חיבורי ספרות ההיכלות והמרכבה לא היו כפופים להלכה ולגבולותיה שנקבעו בידי חכמים, לא הושפעו מסגנון הפרשנות של חכמי התורה שבעל פה, ולא חיפשו אסמכתא בדרשנות הכתובים המקובלת בלשון חכמים, אלא גיבשו לעצמם מקור סמכות מיסטי-שירי-כוהני עצמאי כתוב, שהתבסס על פתיחת ציר אנכי בין הארץ לשמים, שהיה פתוח בפני 'ורדי מרכבה' שחצו בתודעתם את גבולות הזמן והמקום, והגיעו למרחבים שבהם אין מספר, אין מידה ואין שיעור, הנתפשים בהשגה אנושית. חיבוריהם נכתבו בזיקה חדשה לזווית ראייה כוהנית מיסטית עתיקה המייחסת חשיבות ראשונה במעלה לשלושה היבטים: ללוח שבתות נצחי הקובע את זרימת הזמן המקודש על פי תבנית אלוהית קבועה מראש המכונה בשם 'מרכבות השמים' ו'מועדי דרור'; למסורת קוסמוגרפית שביעונית הקובעת את תחומי המקום מקודש בזיקה לתבנית שמימית ומרחב מיתי ארכיטיפי; ולפולחן מקודש הנקבע כחזרה ארצית על תבניות של עבודת הקודש השמימית הנערכת בידי המלאכים בהיכלות עליונים. שיריהם של בעלי ספרות ההיכלות והמרכבה כללו זיכרונות שנקשרו במקום מקודש (עולם המרכבה, המקדש, היכל, שבעה היכלות עליונים, כסא הכבוד, מרכבת הכרובים, האופנים וחיות הקודש), בזמן מקודש (לוח שבתות נצחי קבוע; לוח שבעת מועדי ה' מקראי קודש, לוח שביעוני של מועדי דרור; הקשור ל'לוחות השמים' עליהם רשום מחזור השבתות, השמיטות והיובלים), ובפולחן מקודש (מחזורים שביעוניים מקודשים נצחיים, נשמעים ומשביתים, קבועים ומחושבים מראש של עבודת הקודש בהיכל הארצי ובהיכלות עליונים, הנשמרת במחזורי שירה קדושה תהילה שבח וברכה בידי כוהנים, לויים, מלאכים וכרובים, על פי לוח שבתות שמי קבוע, המכונה 'מועדי דרור' ו'מקראי קודש' ביחס לבני ברית המושבעים על שמירתו, ומכונה 'מרכבות השמים', ביחס לכל באי עולם, לוח הנשמר בשנה בת ארבע תקופות חופפות שנקראו

בעת העתיקה קציר, קיץ, זרע ודשא. עבודת הקודש שהייתה קשורה למועדי מחזורי העלאת הקרבנות בבית המקדש, ונשמרה במחזורי שיר בידי משמרת הקודש של הכוהנים והלויים, נקשרה בדור יבנה, דורו של רבן יוחנן בן זכאי אחרי חורבן המקדש, למועדי התפילות בבית הכנסת, שהחליפו את הקרבנות ונקראו על שמם). עוד נקשרה עבודת הקודש **בזיכרון מקודש** (הקשור בשביעי בדורות האדם, בחנוך בן ירד, מביא לוח השבתות ולוח מרכבות השמים שלמד מהמלאכים, בצפיית המרכבה בהקשרים הכרוכים בראשית הפולחן הכוהני ובראשית מסורת הבריתות, כפי שיתבאר להלן, ובתפילת הקדושה בבית הכנסת), שנקשרו כולם במקדש הארצי, שבו עמדה אי אז בימים, מרכבת הכרובים בקודש הקודשים, בהיכל שבו שרתו כוהנים ולויים, ובבן דמותו השמימי בשבעה היכלות עליונים, שם ניצבת מרכבה זו לנצח נצחים, בשבעה היכלות עליונים בהם משרתים מלאכי קודש ושרי עליון.

כללו של דבר, ספרות ההיכלות והמרכבה היא ספרות מיסטית כוהנית עתיקה מהמחצית הראשונה של האלף הראשון לספירה, הכתובה בשירה ובפרוזה, אשר יצרת מרחב נעלם מקודש, מופלא באינסופיותו, נצחיותו, קדושתו ויופיו, הנגלה בשפת השיר למשוררים מיסטיקאים, שתודעתם חוצה גבולות, המכונים בשם 'יורדי מרכבה' ובעלי ספרות ההיכלות, המתעניינים בזיקה שבין ההיכל הארצי, שהיה ואיננו עוד אחרי חורבן בית שני, לשבעה היכלות עליונים, הקיימים קיום נצחי בעולם המלאכים וכיסא הכבוד, הוא עולם המרכבה. יתרונו המובהק של המקדש השמימי הנצחי, המתואר בספרות ההיכלות כמצוי בעולם המרכבה, המשורר, מהלל, מברך ומרנן, מעבר לגבולות הזמן והמקום, נעוץ בעובדה שיד אדם בן חלוף אינה יכולה לפגוע בו וכוח אנושי של בני מוות אינו יכול להחריבו. יתר על כן, מקדש ארצי, מפואר ביופיו ומופלא בהדרו, ככל שיהיה, מוגבל מטבע ההשגה האנושית בגבולות הסופיים של העולם המוחשי, ואילו שבעת ההיכלות העליונים במקדש השמימי בעולם המרכבה המקודש, נגלים בשיעורים אינסופיים, מרהיבים ומעוררי השראה, בדמיונם היוצר של נביאים משוררים ויורדי מרכבה דוברי לשון הקודש, ממשיכים להיווצר ברוחם ונבראים מחדש לאורך הדורות.

ספר בן-סירא, שהתחבר בראשית המאה השנייה לפני הספירה, מספר על הנביא הכוהן, יחזקאל בן בוזי, שזכה ל'מראות אלוהים': "יחזקאל ראה מראה ויגד זני מרכבה"³⁰. במגילות מדבר יהודה שנמצאו בקומראן, בקטע המקביל לחזון יחזקאל בפרק א, נאמר "המראה אשר ראה יחזקאל על נהר כבר ואראה והנה] נגה מרכבה וארבע חיות"³¹, במקום שבנוסח המסורה נזכרת המילה "וְנִגְה לֹו סְבִיב". בפרק מג: ג בספר יחזקאל בפסוק המוקשה שהמילה מראה ביחיד וברבים נזכרת בו חמש פעמים בנוסח המסורה: "וּכְמִרְאָה הַמִּרְאָה אֲשֶׁר רָאִיתִי, כְּמִרְאָה אֲשֶׁר-רָאִיתִי בְּבֹאֵי לְשַׁחַת אֶת-הָעִיר, וּמִרְאֹת כְּמִרְאָה אֲשֶׁר רָאִיתִי אֶל-נְהַר-כְּבָר", נוסח קומראן העתיק של ספר יחזקאל מתעד מראה מרכבה. יתכן שחכמים, עורכי המקרא במאה השנייה לספירה, שכתבו אחרי החורבן כי 'אין דורשין במרכבה אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו' (בבלי, חגיגה, יא ע"ב), החכמים שלא רצו להכניס את ספר יחזקאל לקאנון, מפני "שהיו דבריו סותרין דברי תורה" כנזכר בגמרא,³² בחרו למחוק את המילה מרכבה בחזון הנבואי של יחזקאל בן בוזי הכהן ולהצניע את הקשריו הכוהניים והמקדשיים של מושג זה. יחד עם זאת ראוי לציין שמסורת חכמים אחרת קובעת את ערכה הנכבד של מסורת המרכבה בסיפור קורותיו של רבן יוחנן בן זכאי, הנחתם במשפט: 'דבר גדול ודבר קטן, דבר גדול מעשה מרכבה דבר קטן הוויות דאביי ורבא' (מסכת סוכה, כ"ח א).

מראה המרכבה האלוהי בעולם הנעלם, המתואר בלשון שירת קודש בידו נביאים ויורדי מרכבה, שנפקחו עיני רוחם וזכו לחציית גבולות הזמן והמקום שאר בני אנוש כפופים להם, המלמד על עבודת הקודש הנצחית של הכרובים, המלאכים וחיות הקודש, בשבעה היכלות עליונים סמויים מן

³⁰ ספר בן-סירא פרק מט, פסוק יא. ספר בן-סירא השלם, מהדורת משה צבי סגל, ירושלים תשל"ב, עמ' שלו. המילה זני מהביטוי זני מרכבה, מתפרשת אצל סגל מלשון מינים. לדעתו הכוונה לארבעה מינים של החיות שבמרכבה. לדעתי יש קשר בין הביטוי 'הזין עיניו בזיו השכינה' לבין זני מרכבה, כלומר מראה אלוהי או מראה מרכבה.

³¹ 4Q385, Frag. 6:5-6; בתוך: מגילות מדבר יהודה, החיבורים העבריים, מהדורת

אלישע קימרון, (הערה 20 לעיל), ב, ירושלים תשע"ג, עמ' 88.

³² בבלי, מסכת שבת דף י"ג ע"ב: "אמר רב יהודה אמר רב ברם זכור אותו האיש לטוב וחנוניה בן חזקיה שמו שאלמלא הוא נגזו ספר יחזקאל שהיו דבריו סותרין דברי תורה".

העין, הוא עניינה של מסורת המרכבה, המתארת בפני מאזינים וקוראים משתאים בעולם הנגלה, את כל מה שיש לו קיום עתיק, קדום, ראשוני, נצחי, מחזורי, מתועד ומקודש, שאינו כפוף לפגעים ולאסונות מעשי ידי אדם. המשמעות המיסטית של המילה מרכבה נגזרת מארבעה שדות משמעות, הראשון הקשור ברכב אלוהים, נודע מתהלים סח י"ח המתאר את מעמד סיני שנגלו בו אלהים ומלאכים (שנאנים): 'רָכַב אֱלֹהִים, רָבַתִּים אֶלְפֵי שָׁנָן; אָדְנִי בָם, סִינֵי בְּקֶדֶשׁ'. השני קשור למרכבת הכרובים בשמים, במשכן ובמקדש, השלישי קשור למושג מרכבות השמים ומרכבת השמש המתייחס למחזורי לוח השנה הנצחי בן תריסר החודשים וארבע העונות, המתחיל בחודש האביב, שלמד חנוך בן ירד מהמלאך אוריאל (חנוך א, פרק ע"ה, ד, ח), וקשור לארבע פני המרכבה הקשורים בארבע חיות הקודש, בארבע רוחות השמים ובארבע העונות; והרביעי שייך למושג מורכבות והרכבה של ממדים שונים בלתי צפויים, מופשטים ומוחשיים, מרחביים וזמניים, אלוהיים ואנושיים, בדומה למילים קומפוזיציה ואסמבלאג', המתייחסות להרכבה וצירוף של ממדים שונים, מושגים שונים או חומרים שונים וכיווני תודעה שונים למצרף מורכב קוהרנטי אחד. מסורת כוהנית מיסטית זו, הקושרת בין מקום מקודש לזמן מקודש, ובין זיכרון מקודש לפולחן מקודש, התחברה בלשון שיר או חזון, בשלושה שלבים שונים:

[א] בספרות הכוהנית-נבואית בעולם המקראי, במחצית הראשונה של האלף הראשון לפני הספירה שזיקתה למסורת מרכבת הכרובים תבואר בסמוך.

[ב] בספרות הכוהנית שנמצאה במגילות מדבר יהודה, והתחברה בעולם הבתר-מקראי, במאות האחרונות לפני הספירה. ביסודה של ספרות כוהנית זו, אשר כולה כתבי קודש,³³ מצוי לוח שבתות שמשי מקודש, המיוסד על שנה בת 364 ימים, המתחלקת ל-52 שבתות/שבועות, שנלמד ממלאכי הקודש בימי חנוך בן ירד, השביעי בדורות האדם, כמפורט ב'ספר חנוך'

³³ ראו: רחל אליאור, זיכרון ונשייה: סודן של מגילות מדבר יהודה, ירושלים ותל אביב: מכון ון-ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד, תשס"ט 2009.

וב'ספר היובלים'. ספר היובלים כתוב כחיבור מקודש שבו מלאך הפנים קורא בקול רם מלוחות השמים, בפני משה העומד על הר סיני, הכותב את דבריו. מלאך הפנים מספר למשה את ההיסטוריה של ארבעים ותשעה היובלים שקדמו לו, המקבילה למסופר בשבעים הפרקים הראשונים בחומש. על פי ספר היובלים חלוקת השנה לארבע עונות ולתריסר חודשים קבועים ומתוארכים מראש, המכונה בספר חנוך בשם 'מרכבות השמים', מפורטת בסיום סיפור המבול, במועד כריתת ברית הקשת בענן עם נח בן למך, כפי שיבואר עוד להלן. ספרות המרכבה מאחדת בין זמן מקודש, המחולק למחזורים שביעוניים של זמן נשמע משמים ('מועדי דרור') ולמחזורים רביעוניים של זמן נראה בעיני אדם ('מרכבות השמים') או לשבתות ותקופות; למקום מקודש שיש בו ארבעה פני מרכבה ושבעה היכלות; ובין זיכרון מקודש על בריתות ושבעות הקשורות בלוחות השמים ובמראה מרכבה, לפולחן מקודש השומר סינכרוניזציה של מחזורים שביעוניים ורבעוניים אלה, שנשמרו במחזורי הקרבנות, במחזורי שירה וברכה, קדושה ותהילה, שבח ותפילה. מנורת שבעת הקנים מהמקדש, שנמצאה בביטויים חזותיים שונים בבתי הכנסת העתיקים בארץ ישראל, לצד גלגל ארבע עונות השנה בפסיפסי רצפות בתי הכנסת, שומרים את זכרון של חלוקת שביעוניות ורבעוניות אלה ב'מקדש מעט'.

ספרות המרכבה שנמצאה בין מגילות מדבר יהודה כוללת את 'שירות עולת השבת', 'מגילת הברכות' ו'סרך הברכות', המתארות בלשון שיר עולם שיש בו שבעה דבירים ושבע מרכבות, ומלאכי קודש רבים מספור המחולקים לשביעיות, המופקדים על מחזורי שירת הקודש השמימית, על פי לוח השבתות והמועדים. לוח זה הוא לוח שמש קבוע המתחיל בניסן, חודש האביב, המיוסד על שנה בת 364 ימים וחמישים ושתיים שבתות מתוארכות וקבועות מראש, שהביא משמים חנוך בן ירד, בן הדור השביעי בדורות האדם (בראשית ה, כא-כד), ראשון צופי חזון המרכבה, הנבחר מבני האדם, שנודע כגיבור העתיק של מסורת המרכבה, ראשון יודעי קרוא וכתוב, שלמד ממלאך הפנים, ונודע כסופר הצדק, כבעל חלומות, וכעד נצחי החי לעד בגן עדן. ספרות המרכבה במגילות כוללת את תיאורי חזון המרכבה ב'ספר חנוך', הכתובים כעדות בלשון סיפור מסע בחלום הפורץ את גבולות הזמן והמקום. חנוך קשור בספרות המרכבה ב'פרדס קושטא', בגן עדן ובמראה כרובים, הקשורים לתבנית המקום המקודש, כשם שהוא קשור

בתבנית ראשית הזמן המקודש, הנודע בלוח השבתות המחזורי, ובראשית פולחן הקטורת, הנודע במחזור נצחי מקודש. מלאכי הקודש, המכונים 'כוהני קורב' ו'נשיאי ראש', גיבורי ספרות המרכבה בקומראן, המכונה בשם 'שירות עולת השבת', מהללים, משבחים ומברכים את בוראם בשבע לשונות פלא, הנאמרות בפי שבע מרכבות בשבעה דבירי פלא.

[ג] בספרות ההיכלות והמרכבה, שנכתבה בארץ ישראל אחרי חורבן בית שני, בחוגים כוהניים שפעלו בזיקה לעולם בית הכנסת, 'מקדש מעט', בשלהי העת העתיקה, בתקופת התנאים והאמוראים,³⁴ או בתקופה הביזנטית (324-640). חוגים כוהניים אלה, שלא צייתו כלל לאיסורי חכמים בעניין כתיבת הקודש, ולא צייתו לאיסורי חכמים המסתייגים מעיסוק פומבי בעניינים הנוגעים למרכבה ולמלאכים, ללוח השבתות השמשי ולחנוך בן ירד סופר הצדק, לגן עדן ולתפילת הקדושה, לכרובים ולחיות הקודש, אחרי חורבן בית שני, הרחיבו בתיאור מלאכי השרת המשוררים בשבעה היכלות עליונים, ובתיאור קורותיו של גיבורם הכותב, חנוך-מטטרון, בן הדור השביעי לדורות האדם, ראשון צופי המרכבה וראשון מחשבי לוח השבתות השביעוני, אותו למד ממלאך הפנים. חנוך מטטרון תואר בספרות ההיכלות כסופר צדק כותב, ככוהן גדול וכמלאך נצחי בשם 'מטטרון מלאך שר הפנים' המלמד את יורדי המרכבה. כתביהם המיסטיים של מחברי ספרות ההיכלות יוחסו כאמור לתנאים בני הדור השלישי, ר' עקיבא בן יוסף ור' ישמעאל כהן גדול. כך שימרו משוררי מסורת המרכבה את תמונת העולם של הזמן המקודש, של המקום המקודש ושל הפולחן המקודש - שראשיתם במקרא והרחבתם בספרות המרכבה הכוהנית משלהי האלף הראשון לפני הספירה, הכוללת את ספרות חנוך, שנמצאה במגילות מדבר יהודה - לאורך האלף השני, מאות שנים לאחר חורבן המקום המקודש בסוף ימי בית שני.

---

³⁴ רב האי גאון (939-1038) אחרון גאוני בבל, ראש ישיבת פומבדיתא, כתב בתשובה המובאת באוצר הגאונים: "ויש שתי משניות שהתנאים שונין אותן בדבר זה ונקראות היכלות רבתי והיכלות זוטרת ודבר זה מפורסם וידוע". ברוך לוין, **אוצר הגאונים לחגיגה**, חיפה תרפ"ח-תש"ג, עמ' 14. גרשם שלום ושאלו ליברמן קיבלו ייחוס תנאי זה.

על פי המסורת המקראית, במשכן (שמות כה, יח-כ; שמות לו; לז) ולאחר מכן במקדש (מלכים א ו, כד-כז), ניצבו שני כרובים פורשי כנפיים, מצופי זהב, על כפורת הזהב, המכסה את ארון הברית. כרובי הזהב מתוארים בספר דברי הימים א כח, יח בפסוק המתאר את קודש הקודשים: "וּלְמִזְבַּח הַקְּטֹרֶת זָהָב מְזֻקָּק בְּמִשְׁקָל וּלְתַבְנִית הַמְּרִקָּה הַפְּרָכִים זָהָב לְפָרְשִׁים וְסֻכְכִּים עַל אַרְוֹן בְּרִית יְהוָה." המילה פְּרָכִים נודעת לראשונה מסיפור גן עדן (בראשית ג, כד) והמילה מְרִקָּה מתייחסת בקצרה למכלול הפולחני המקודש, המצוי בקודש הקודשים, שנבנה על פי תבנית שמימית בהוראה אלוהית (שמות כה), הכולל את ארון הברית, המצופה זהב טהור, את כפורת הזהב הטהור המכסה אותו, ואת הכרובים פורשי הכנפיים העשויים זהב מקשה, הניצבים בקצות הכפורת המכסה על ארון הברית, שבו שמורים לוחות הברית, וסוככים עליה (שמות ל"ז). המילה תבנית, המצוטטת לעיל בפתיחת חלקו השני של הפסוק, מתייחסת לתבנית שמימית של הכרובים שהוראה משה בן עמרם בן קהת בן לוי, בהר סיני בידי אלוהים, במסגרת ראיית הדגם השמימי הנעלם של המשכן וכליו, בשעת צפייה בתבניתם, אותה היה עליו לבאר לבצלאל בן חור, בונה כלי המשכן: "כָּכֹל אֲשֶׁר אָנִי מְרַאֶה אוֹתָךְ אֵת תַּבְנִית הַמִּשְׁכָּן וְאֵת תַּבְנִית כָּל כְּלָיו וְכֵן תַּעֲשֶׂוּ" (שמות כה, ט), "וַיֵּרָא וַיַּעֲשֶׂה בְּתַבְנִיתָם אֲשֶׁר אָתָּה מְרַאֶה בְּהָר" (שמות כה, מ). משה, בן שבט לוי, שהופקד לבדו על מסירת פרטי עבודת הקודש של הכוהנים והלוויים, מתאר תבנית שמימית זו שהוראה בהר, לבצלאל בן אורי, בנה או נכדה של אחותו מרים, בונה כלי הקודש של המשכן, הממלא את המשימה האלוהית שהוטלה עליו, להפוך את התבנית השמימית המופשטת של כרובי המרכבה, לתבנית ארצית מוחשית של כרובי המשכן, בתוקף ההבטחה האלוהית שניתנה למשה: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, בְּחֻמָּה וּבְחִבּוּנָה וּבְדַעַת וּבְכָל-מְלָאכָה. לְחֹשֶׁב מִחֻשְׁבֹּת, לַעֲשׂוֹת בְּזָהָב וּבְכֶסֶף וּבְנַחֲשֹׁת. וּבְחֻרְשֹׁת אֲבָן לְמֵלֶאֶת וּבְחֻרְשֹׁת עֵץ, לַעֲשׂוֹת כָּכֹל-מְלָאכָה." הסיוג שנזכר במובאה לעיל מדברי חכמים בחגיגה: 'אין דורשין במרכבה אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו', קשור במישרין לפסוק זה המתייחס לבונה המרכבה, שנזכרות בו חכמה, תבונה ודעת לצד רוח אלוהים. בצלאל, בן או נכד לאם נביאה ומשוררת, בת שבט לוי, שזכה להתמלא רוח

אֱלוֹהִים, חֲכָמָה תְּבוּנָה וְדַעַת, עוֹשֶׂה שְׁנֵי כְרוּבִים זֶהב מְקֹשֶׁה, הַסּוֹכְכִים בְּכַנְפֵיהֶם עַל הַכַּפּוֹרוֹת (שְׁמוֹת ל"ז, ז-ט); מִילַת הַמִּפְתָּח, תְּבֻנָּת, הַמַּתִּיחֶסֶת לְדָגֵם הַשְּׁמִימִי שֶׁל הַמְּרַכְבָּה בְּקוֹדֶשׁ הַקּוֹדְשִׁים, שֶׁנַּעֲשֶׂה בְיַד אִמֵּן שְׁחוֹנָן בַּהֲשֵׁרָאָה אֱלוֹהִית, מִצּוֹיָה גַם בְּתַבְנִית שְׁמִימִית שֶׁהוֹרָאָה דוּד, נְעִים זְמֵרוֹת יִשְׂרָאֵל, שֶׁהַעֵיד עַל עֲצֻמוֹ: "רוּחַ יְהוָה, דִּבֶּר-בִּי וּמָלְתוּ עַל-לְשׁוֹנִי. אָמַר אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, לִי דִבֶּר צוֹר יִשְׂרָאֵל" (שְׁמוּאֵל ב כ"ג, ג-ב). דוּד הַעֵיד עַל מְקוֹרָה הָאֱלוֹהִית שֶׁל הַשְּׁרָאָתוֹ בְּדַבְרֵי תְּבֻנָּת הַקִּמַּת הַמְּקֹדֶשׁ וְהַצְּבַת הַמְּרַכְבָּה בְּטַבּוּרוֹ, בְּשַׁעֲהָ שֶׁהוּא מִצּוּוֹה עַל שְׁלֵמָה בְּנוֹ לְבָנוֹת אֶת בֵּית הַמְּקֹדֶשׁ, אֶת קֹדֶשׁ הַקּוֹדְשִׁים וּמְרַכְבַּת הַכְּרוּבִים אֲשֶׁר בּוֹ, עַל פִּי הַתְּבֻנָּת הָאֱלוֹהִית הַנּוֹזְכֶרֶת אַרְבַּע פְּעָמִים: "וַיִּתֵּן דָּוִד לְשִׁלְמָה בְּנוֹ אֶת תְּבֻנָּת הָאוֹלָם וְאֶת-בְּתוּרָיו וְגִבְעוֹתָיו וְעֲלִיתָיו, וַחֲדָרָיו הַפְּנִימִים בֵּית הַכֹּפֶרֶת וְתַבְנִית פֶּלֶאֲשֶׁר הָיָה כְּרוֹחַ עֲמוֹ, לְחֻצּוֹת בֵּית-יְהוָה וּלְכָל-הַלְשָׁכוֹת, סָבִיב לְאַצְרוֹת בֵּית הָאֱלֹהִים, וּלְאַצְרוֹת הַקְּדוֹשִׁים ... וּלְמִזְבַּח הַקְּטֹרֶת זָהָב מְזֻקָק, בְּמִשְׁקָל; וְלְתַבְנִית הַמְּרַכְבָּה, הַכְּרוּבִים זָהָב לְפָרְשִׁים וְסֻכָּכִים, עַל-אֲרוֹן בְּרִית-יְהוָה. הִפֵּל בְּכֶתֶב מִיַּד יְהוָה, עָלַי הַשְּׁפִיל פֶּלֶא מְלֻאָכוֹת הַתְּבֻנָּת (דְּבָרֵי הַיָּמִים א, כ"ח יא-ט). מְסוֹרוֹת שׁוֹנוֹת בְּמִקְרָא קוֹשְׁרוֹת בֵּין הַתְּבֻנָּת הָאֱלוֹהִית שֶׁל הַמְּקוֹם הַמְּקוֹדֶשׁ שֶׁנִּגְלַתָּה בְּחֻזֹן מְרַכְבָּה אוֹ 'בְּכֶתֶב מִיַּד ה'', לְבֵין הַמִּשְׁכָּן וְהַמְּקֹדֶשׁ שֶׁבָּהֶם נִיצְבּוּ הַכְּרוּבִים, שֶׁהֵיוּ יִיצוּגָה הָאֲרָצִי שֶׁל תְּבֻנָּת שְׁמִימִית זֶה בְּמְסוֹרַת הַכּוֹהֵנִית.

מֵאֵז שֶׁהָעוֹלָם הַמְּקֹרָאִי תִיָּאֵר בְּמְסוֹרוֹת שׁוֹנוֹת אֶת הֵיכַל ה', הַמְּכוֹנָה מִשְׁכָּן, דְּבִיר, הֵיכַל אוֹ מְקֹדֶשׁ, וְאֶת מְרַכְבַּת הַכְּרוּבִים אֲשֶׁר בְּקוֹדֶשׁ הַקּוֹדְשִׁים, שְׁאִינְנָה נְרָאִית לְעֵין אָדָם בְּאֶרֶץ, אֲלֵא פֶּעַם אַחַת בְּשָׁנָה לִכְהֵן הַגְּדוֹל, מִצְאָצָאִי אֶהְרֹן בֶּן עֲמֵרָם מִשְׁבֵּט לֹוִי, הַנִּכְנַס לְקוֹדֶשׁ הַקּוֹדְשִׁים בְּיוֹם הַכִּיפּוּרִים מֵאַחֲרֵי מִסַּךְ קְטוֹרֶת, אוֹלָם נְרָאִית בְּתַבְנִיתָהּ הַשְּׁמִימִית לְנִבְיָאִים בְּנֵי שְׁבֵט לֹוִי, וְלַצּוֹפֵי מְרַכְבָּה, וּמֵאֵז שֶׁבְּחָרוּ מִחֲבֵרֵי הַמְּקֹרָא בִּיצִירָה שִׁירִית כְּהִיבֵט מֵהוֹתִי בְּהַבְעַת הַחַוּוּיָה הַדְּתִית - נּוֹצְרוּ מוֹשְׁגִים מִיִּסְטִיִּים-שִׁירִיִּים שׁוֹנִים הַחֻצִים אֶת גְּבוּלוֹת הַזְּמָן וְהַמְּקוֹם, הַקּוֹשְׁרִים בֵּין הָעוֹלָם הַשְּׁמִימִי, שֶׁהוּא תְּבֻנָּת קוֹדֶשׁ הַקּוֹדְשִׁים וְתַבְנִית הַמְּרַכְבָּה וְהַכְּרוּבִים, הַנּוֹדַע כְּעוֹלָם הַמְּרַכְבָּה וְהַמְּלֻאָכִים, לְבֵין הָעוֹלָם הָאֲרָצִי שֶׁל עֲבוּדַת הַקּוֹדֶשׁ הַנְּעֻרְכָת

במקדש, בהיכל, מול קודש הקודשים, בידי כוהנים לוויים, חוזים ומשוררים, בעולם הכהונה והקדושה.³⁵

מילים נדירות ומושגים עתיקים סמויים מן העין בהקשרם השמימי, שמקורם בעולם הנבואה, הכהונה והשירה המקראית, ובעולם הספרות הכהנית הבתר מקראית, כגון כרובים, מרכבה, נוגה מרכבה, זני מרכבה, מרכבות השמים, כיסא הכבוד, 'וירכב על כרוב ויעף', 'יושב הכרובים', 'רכב אלוהים', כנפי הכרובים, חיות הקודש, גלגלים ואופנים, מתייחסות במקרא ובספרות הבתר מקראית הן לבריות שמימיות מקודשות המצויות בעולם המרכבה הארבע-ממדי הנעלם מהעין, הן לחפצי פולחן ארציים הקשורים לכפורת, להיכל ולדביר, שנבנו במשכן ובמקדש על פי תבנית שמימית זו, שהוראתה במלוא יופייה והדרה הנראה לעין הנביא, החוזה או המשורר ('נוגה מרכבה' או 'מראה אש רוחות קודש קדשים'), ונשמעה לאוזנו של בעל ההשראה, בעל החזון או החולם: 'קול דממת אלוהים', 'קול דממת ברוך בהמון לכתם', 'ממלכות הארץ, שיריו לאלהים זמרו אדני סלה. לרכב, בשמי שמי-קדם, הן יתן בקולו, קול עז' (תהלים סח), והן למחזורי הזמן הנצחיים הנודעים כ'מרכבות השמים' המתייחסים לשנה בת 364 ימים, ארבע תקופות ותריסר חודשים שווים ומחושבים מראש הנשמרים בידי המלאכים (חנוך א, ספר מהלך המאורות, פרקים עב–פב): "אשר ילך השמש בשמים בכואו ובצאתו בשערים שלושים יום... עם ארבעת הנוספים"³⁶ ... והשנה תשלם בשלוש מאות וארבעה ושישים יום" (חנוך א, פב, ד-ו), הקשורים בארבעת ממדי המרחב הקוסמי המיוצג במרכבה, הנשמרים בידי המלאכים (חנוך א, פרקים ע"ב–פ"ב).

³⁵ על בחירת שבט לוי שממנו כל הכוהנים והלוויים, ראו: דברים י, ח; דברים לג, ח-י. על בחירת הכהנים בני אהרון בן שבט לוי המתועדת במקרא בפרוט ועל חובת ההוראה המוטלת עליהם באופן בלעדי, ראו: ויקרא י', ח'-י"א; "ויאמר ה' אל אהרן ... ואתה ובניך אתך תשמרו את כהנתכם לכל דבר המזבח ולמבית לפרכת ועבדתם, עבודת מתנה אתן את כהנתכם והזר הקרב יומת". (במדבר י"ח, א, ז); "ואת-עמי יורו בין קדש לחל ובין-טמא לטהור יודעם. ועל-ריב המה יעמדו למשפט במשפטי ישפטוהו ואת-תורתו ואת-חקתי בכל-מועדי ישמרו ואת-שבתותי יקדשו" (יחזקאל פרק מ"ד, פס' כ"ג-כ"ד).

³⁶ ארבעת הנוספים הם היום 31 בחודש השלישי, השישי, התשיעי, והשנים-עשר.

המרכבה, שיש בה ארבעה ממדים מרחביים קוסמיים המקבילים לארבע רוחות השמים לארבע עונות השנה ולארבע חיות הקודש, כפי שניכר בבירור מחזון המרכבה של יחזקאל שבו חוזרת המילה ארבע תריסר פעמים, ויש בה ציר אנכי שיש בו שבעה היכלות, דבירים או רקיעים, כנודע מ'שירות עולת השבת', שאולי קשורים בשבעת ימי השבוע, הוראתה בעת העתיקה לארבעה בני אנוש בלבד, על פי המקרא והספרות הכוהנית, המצויה ב'ספר חנוך', ב'ספר היובלים' ב'צוואת השבטים' ו'ספר בן-סירא', שנמצאו בין מגילות מדבר יהודה.

ארבעה יחידי סגולה אלה – שהתעלו בחסד אלוהים בחלום ובהקיץ, אל עולמות סמויים מן העין, בשעה שחצו בכוחה של השראה אלוהית שהעלתה אותם אל מעבר לגבולות הזמן והמקום, את גבולות התפישה האנושית המוגבלת בגבולות הזמן והמקום, ברגע שנפתחו בפניהם שערי העולם הנעלם בחלום, בעקבות צלילתם המפענחת למעמקי השפה ולמצולות הזיכרון הכתוב, בהקיץ – צפו במרכבה כהויה אלוהית נצחית, חיה, מתנועעת, נשגבה ביופייה, קורנת, משוררת וזוהרת בנוגהה, מדיפה ניחוח אפרסמון ומלהטת בשלהביות אש. הם ראו את תבניתה בעולמות עליונים, והפכו בעקבות חויה בראשיתית זו למייסדיה של תודעה דתית חדשה. ארבעה צופי מרכבה אלה, ששמעו בחלום ובהקיץ קולות אלוהיים או מלאכיים מן השמים, וראו תבניות של מקום מקודש וזמן מקודש במרומים, בזיקה למקום וזמן מקודשים בארץ, קשורים לראשית עבודת הקודש, המקשרת בין שמים וארץ במשכן, בהיכל ה' או במקדש, הקשור למקור הבריאה, לגן עדן ולייצוגו בקודש הקודשים במרכבת הכרובים; למחזורי זמן נצחיים, מקודשים, שביעוניים משביתים, הקשורים בלוח 'מקראי ה', מועדי קודש' מועדי דרור', של השבתות והמועדים, השמיטות והיובלים, הנשמרים במחזורי עבודת הקודש של מועדי ה' מקראי קודש שבהם קשורה העלאת הקרבנות ואמירת שירת הקודש במחזור הליטורגי; או לכהונה משבט לוי וללוויה המשרתת בקודש לבדה,³⁷ כשהיא מופקדת

³⁷ כל הכהנים וכל הלויים הם בני שבט לוי, שראשיתו בלוי בן יעקב. התקדשותו לכהונה של לוי בידי מלאכים בחלום מתוארת בהרחבה בספר היובלים ובצוואת השבטים, הכוללות את צוואת לוי. חיבורים אלה נכתבו בעברית ובארמית במאה השנייה לפני

על שמירתם הדקדקנית של מחזוריים נצחיים שביעוניים אלה, הקשורים בראשית הזיכרון המקודש ביחס למקום מקודש ולזמן מקודש.

למילה היוונית להתחלה וראשית, ארכה (ἀρχή, Arche) שהורתה על מקור ובהשאלה על סמכות, המוכרת לדוברי העברית ממילים כמו ארכיאולוגיה (קדמוניות, סיפור הראשית, או תורת העתיקות), ארכיון (בית הגנזים או הגנזך של הארכון, ἀρχων השליט, בדומה לארכי-דוכס וארכיבישוף, שבו נשמרו מסמכים ראשוניים ותעודות עתיקות שהיוו מקור סמכות ותוקף מקודש לראשית השלטון הדתי והאזרחי כאחד ולמקור הסדרים הנהוגים³⁸ או ארכאי (ראשיתי, התחלתי, קדום, קדמוני, עתיק, ראשוני), פטריארכלי (שלטון האבות) – יש שתי משמעויות עיקריות הקשורות לענייננו. הראשונה קשורה בהתחלות עתיקות מן העבר הרחוק ובמקורות הסדר הדתי-חברתי, ומתרגמת למילים ראשית, התחלה, ראשוניות, ארכאיות, קדמוניות, קמאיות ועתיקות, והשנייה עניינה מקור הסמכות, השלטון והתוקף, המבוססים על סמכות שמימית, על בחירה שמימית, על התגלות שמימית או סמכות כתובה (מסמך) שמקורה משמים, על עדות משמים ותייעוד עתיק (תעודה) (ארכיון, ארכון).

ארבעת צופי המרכבה הראשונים, שיתוארו בקצרה להלן, הם אנשים שקשורים בהתחלה ובראשית, במקור ובסמכות, שכן הם זכו להתגלות אלוהית או מלאכית שבכוחה חצו בתודעתם את גבולות העולם הנראה, הביאו תיעוד כתוב משמים, שתוקפו היה ועודנו מקובל ברובו המכריע בעולם היהודי, והפכו לראשוני הכותבים והמעידים בפרוזה ובשירה על עולם חדש שנגלה להם, שנמסר בלוח עדות חרות או במסמך כתוב הקשור

הספירה. כל הכוהנים הם צאצאיו של קהת בן לוי, אבי עמרם, שנישא ליוכבד בת לוי, והם, יוכבד בת לוי ועמרם נכד לוי, הוריהם של משה, אהרן ומרים. משלושת הילדים רק אהרן הוא כוהן ומובטחת לו ולצאצאיו כהונת עולם, כמבואר בחומש. מדורם של משה ואהרן רק צאצאיו של אהרן הם כוהנים, ואילו בניהם של גרשון ומררי, בני לוי האחרים, וצאצאיהם הם לוויים.

³⁸ הארכיונים שימשו אך ורק את מוסדות השלטון הדתיים או המלוכניים, שהיו יוצרי המסמכים הראשוניים והמקודשים, החוקים והתעודות, שהעניקו תוקף מקודש לשלטונם, והיו אף מקום המשמר הבלעדי של מסמכי השלטון, עד למהפכה הצרפתית.

בלוחות שמימיים, חתום בשבועה או בברית, שהיווה מקור סמכות לסדר חברתי-דתי-פולחני חדש, ומקור תוקף מקודש למסגרות שליטה חדשות שלא נודעו קודם לכן. לגבי דידם של המספרים מלפני הספירה, הקשורים במסורת המרכבה בשירה או בחזון, כמו לגבי דידם של בעלי מסורת המרכבה אחרי חורבן בית שני, אין כל הבדל בין מיתוס, סיפור, עדות, חזון, נבואה, חלום, שיר או היסטוריה, גילוי התגלות בשם האל או ידע שנודע מהמלאכים, שכן לגבי דידם **כל** מה שכתוב בלשון הקודש, הקשור במישרין באל ובמלאכים, **מקודש**, וכל מה שמקודש מתוקף זיקתו לאל ולמלאכים, לכוהנים לנביאים, למקדש ולעבודת הקודש של בני שבט לוי, להיכלות ולמרכבה, **כתוב**, משום שנמסר כעדות מעולמות עליונים.

הראשון והקדמון בארבעת צופי המרכבה, הוא **חנוך בן ירד**, השביעי בדורות האדם (בראשית ה, כא-כד), שהיה **ראשון** לומדי הקריאה והכתיבה מהמלאכים ו**ראשון** המחשבים, המעידים, המתעדים והזוכרים (ספר היובלים ד, יז-כה).³⁹ חנוך היה **ראשון** החולמים שהעלה **על הכתב** את עדותו בתרבות היהודית העתיקה. החלומות בעולם העתיק נחשבו למקור ידע מקודש, מהימן ובעל סמכות, אשר מקורו בגילוי אלוהי מחוץ לישותו של החולם. הדעה הרווחת בעולם העתיק, באלף הראשון לפני הספירה, הייתה שהאלים מגלים את רצונם לבני האדם בחלום ופוחחים פתח לשיג ושיח עם מציאויות שלמעלה מן הטבע או להתוודעות לממדי משמעות שהניסוח הרצינוני איננו חל עליהן. הנבואה, ההשראה, המיסטיקה והגילוי האלוהי, השירה והחלימה, נחשבו קרובות זו לזו במקורן האלוהי, הנובע מחוץ לאדם;⁴⁰ חנוך, ראשון החולמים וראשון הכותבים, היה **ראשון** צופי

---

³⁹ **ספר היובלים** נמצא במגילות מדבר יהודה במגילות מקוטעות הכתובות כולן בשפה העברית. תרגום רצוף שלו לעברית משפת געז, שהיא שפה שמית המשמשת שפת קודש באתיופיה, נמצא במהדורת **הספרים החיצונים**, שערך אברהם כהנא: **הספרים החיצונים: לתורה לנביאים לכתובים ושאר ספרים חיצונים**, א-ב, תל אביב: מקורות תרצ"ז.

⁴⁰ ראו: **כחלום יעוף וכדיבוק יאחז: על חלומות ודיבוקים בישראל ובעמים** (עורכים), ר' אליאור, י' בילו, י' זקוביץ וא' שגאן, ירושלים: מאגנס תשע"ג, עמ' 5-3; על חלומותיו של חנוך ועל חשיבותם במסורת הכהנית, ראו: ר' אליאור, 'חלומות בספר היובלים ובמגילות מדבר יהודה', **כחלום יעוף וכדיבוק יאחז**, עמ' 62-122.

המרכבה ורואי הכרובים בחלום (חנוך א, פרק יד, ח-כה; שם, פרק ע"א),⁴¹ וראשון לומדי חישוב הלוח מהמלאכים (חנוך א, ספר מהלך המאורות, פרקים ע"ב-פ"ב; היובלים, פרק ד, י"ז-י"ח), דהיינו, חנוך היה ראשון צופי **המקום המקודש**, קודש הקודשים השמימי, היושב בגן עדן, במחיצת הכרובים, לנצח נצחים, וראשון לומדי **מחזורי הזמן השביעוני המקודש**, **המשבית הנשמע**, המיוסד על **לוח השבתות המקודש** שלמד מהמלאכים (היובלים ד, י"ז-י"ח), שנודע בתורת כוהנים בביטוי 'מועדי ה' מקראי קודש' ונזכר במגילות בשם 'מועדי דרור'. לוח שביעוני זה של 'מועדי דרור' שנודע משמים, נמסר בידי מלאך הפנים לחנוך והופקד בידו בנוסח כתוב, כדי שילמדו לבנו מתושלח שייסד את הפולחן הכוהני, הואיל ועניינו שמירת קדושת הזמן הנשמע והבלתי נראה, המשבית את רצף זמן החולין מדי שבעה ימים ומדי שבעה מועדים, מדי שמיטה ומדי יובל, בכוחו של ציווי נצחי שנשמע משמים, העומד ביסוד הברית בין האל לעמו. ברית זו של מועדי ה' מקראי קודש, מועדי דרור, תלויה במחזורי שביתה מקודשים ונצחיים המיועדים להנצחת מחזורי החירות, הדעת והצדק, הנשמרים בקריאה בציבור של כתבי הקודש ('מקראי קודש'), שהוטלה על הכוהנים בני לוי, להם נאמר 'ורו משפטיך ליעקב, תורתך לישראל', במחזוריות שביעונית של מועדי ה', מקראי קודש, מועדי דרור, שהם היו מופקדים על שמירתה בעבודת הקודש:⁴² חנוך היה גם ראשון צופי המחזוריים הקוסמיים הנצחיים של הזמן הרבעוני תריסרי הנראה, הנודע בשם **מרכבות השמים** (חנוך א, פרקים ע"ב-פ"ב). זמן זה המשקף את חסדי הבורא הגלומים ברציפות המחזורית הידועה מראש של חוקי הטבע הנראים לעין, התלויים באותות השמים ובארבע עונות השנה, סובב במחזוריות נצחית מאז

⁴¹ ספר חנוך הראשון נמצא בין מגילות מדבר יהודה בשפה הארמית. תרגומו העברי מלשון געז נמצא **בספרים החיצונים** במהדורת אברהם כהנא, (הערה 39 לעיל).

⁴² על הקריאה בציבור של כתבי הקודש במחזוריות שביעונית במאה הראשונה לספירה, ראו את עדותו של הכהן יוסף בן מתתיהו: "כשכתב משה [...] ציווה לשבות מכל מלאכה בכל יום שביעי ולהיאסף יחד, כדי לשמוע את [דברין] התורה וללומדה בדיוקנות" **נגד אפיין**, ספר שני, י"ז, 175; מהדורת אריה כשר, ירושלים: מרכז שזר, תשנ"ז, עמ' ס). דברי יוסף בן מתתיהו מבוססים כמובן על פשט המקרא: "ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש כל מלאכה לא תעשו שבת היא לה' בכל מושבותיכם: אלה מועדי ה' מקראי קודש אשר תקראו אותם במועדם" (ויקרא כג, ג-ד).

הבריאה, ואיננו תלוי כלל במעשי האדם, ועל כן הוא קרוי "מרכבות השמים". חנוך, ראשון הצופים והמאזינים במרחב השמימי, במרכבה ובמרכבות השמים, בגן עדן ובעולם המלאכים, ראשון הלומדים, המחשבים, החולמים והקוראים בזיקה לעולם המרכבה, שהמילה חינוך נגזרת משמו, היה ראשון הזוכרים והמספרים, המתעדים והכותבים, המעיד בכתובתו כ'סופר צדק' וכ'שר גדול של העדות' 'שרא רבא דאסהדותא', עדות נצחית על מעשי האל המחזוריים הנראים במחזור 'מרכבות השמים' ונשמעים במחזור 'מועדי דרור', בגן עדן ובעולם המרכבה, וראשון המספרים על מעשי האדם מראשית ההיסטוריה. חנוך, הנבחר בבני האדם, הנבחר לשרת בקודש ולהיות עד נושא זיכרון של מעשי האל ומעשי האדם, גיבורם של כוהנים, לויים וסופרים, מתואר כראשון כותבי לוח החודשים, השנים, השמיטות והיובלים, בקטע מספר היובלים שנמצא בקומראן:

'[ותלד לו בן בשבוע הח]מישי [בשנה] [הרביעית ליובל ויקרא את שמו חנוך]. זה ראשון [כתב בספר את אותות השמים כסדר חודשיהמה למען] ידעו [בני אדם את תקופות השנים כסדרם לכול חודשיהמה, ראשון הוא [אשר כתב תעודה ויעד בבני האדם לקצי עולמים ושבועי] היובלים'.⁴³

בנוסח הנדפס של 'ספר היובלים', שתורגם לפני מאה שנה בידי משה גולדמן משפת געז, שהיא שפה שמית עתיקה המשמשת כלשון קודש באתיופיה, שם נשמרו ספרים כוהניים עתיקים לפני שנמצאו מגילות מדבר יהודה, מבוארת ראשוניותו של חנוך, צופה המרכבה הראשון, בפי מלאך הפנים, המספר למשה על הר סיני, ביובל הארבעים ותשעה, את השתלשלות ההיסטוריה מהבריאה ועד מעמד סיני ואת ראשית מעשי האדם:

'הוא הראשון מבני האדם אשר נולדו בארץ אשר למד ספר [כתיבה] ומדע וחכמה ויכתוב את אותות השמים בסדר חודשיהם בספר למען ידעו בני האדם את זמן השנים לסדרם לחודשיהם. הוא החל לכתוב עדות [תעודה]

---

⁴³ 17-18: 4; 11Q12, Frag 3: 16-17; בתוך: מגילות מדבר יהודה, החיבורים העבריים, מהדורת אלישע קימרון (הערה 20 לעיל), ב, ירושלים תשע"ג, עמ' 228.

ויעד לבני האדם בתולדות הארץ ושבועות היובלים אמר, ויגד את ימי השנים ויסדר את החודשים ויאמר את שבתות השנה כאשר הגדנוהו. וירא את אשר היה ואת אשר יהיה בחזות לילה בחלום את אשר יהיה לבני האדם בדורותם [...] הכול ראה וידע ויכתבו לעדות וישימהו לעדות בארץ על כל בני האדם ולדורותם' (היובלים ד, י"ז-י"ט).⁴⁴

שמעון בן-סירא מתאר גיבור מיסטי ארכיטיפי זה בראשית המאה השנייה לפני הספירה, במשפט: "חנוך נמצא תמים והתהלך עם ה' ונלקח אות דעת לדור ודור".⁴⁵ חנוך, שנזכר לדורות בספרות הכוהנית כ'אות דעת לדור ודור', משום שהיה ראשון לומדי הדעת התלויה בקריאה וכתובה, וראשון מחשבי לוח השבתות והחודשים, השמיטות והיובלים, אותו למד מהמלאכים, ראשון צופי מרכבת הכרובים וראשון החולמים שהעלה את חלומותיו על הכתב, הוא ראשון מייסדי הסדר הכוהני הנצחי של הקטרת מחזורי הקטורת שמקורה מגן עדן (היובלים ד, כה), התלויים במחזורי זמן ליטורגי נצחי קבוע ידוע ומחושב מראש.⁴⁶ דהיינו, חנוך היה מייסד הפולחן הכוהני המקודש המחזורי, הנצחי, הקבוע והספור, שכן היה הראשון שהביא את לוח השבתות, החודשים, התקופות, השמיטות והיובלים משמים לארץ, הכולל את הלוח הנצחי המקודש של 'מועדי דרור', שעליו הושתתה הברית, השומר על מחזורי הזמן השביעוניים הנשמעים והמשביתים של שבתות, שמיטות ויובלים, עליהם מיוסדת עבודת הקודש, המופקדת בידי הכוהנים והלויים, לצד לוח 'מרכבות השמים' הנצחי המחזורי, הנשמר בידי המלאכים (חנוך א, פרקים ע"ב-פ"ב). חנוך, השביעי בדורות האדם, היה ראשון מסדרי מחזורי הזמן השביעוני המקודש הנשמע של 'מועדי דרור', והיה הראשון שלמד

⁴⁴ ספר היובלים, בתוך: הספרים החיצוניים, מהדורת אברהם כהנא, א, עמ' רט"ו-ש"ג (הערה 39 לעיל), עם הגהה שלי על פי נוסח המגילות, ר.א.

⁴⁵ ראו: ספר בן-סירא מד, 44; מהדורת סגל (הערה 30 לעיל), עמ' ש"ו.

⁴⁶ על חנוך בן ירד וגלגוליו המסועפים במסורת המיסטית, ראו: רחל אליאור, "חנוך בחרתה מבני אדם" – חנוך סופר הצדק והספרייה של "הכוהנים בני צדוק"; מסורת הכהונה, ספריית המגילות והמאבק על הדעת, העדות, הכתיבה והזיכרון, בתוך: על בריאה ועל יצירה במחשבה היהודית - ספר היובל לכבוד יוסף דן (עורכים ר' אליאור ופ' שפר), טיבינגן: מור-זיבק 2005, עמ' 15-64.

מהמלאכים את המחזוריים הרבעוניים והתריסריים הנצחיים של הזמן הנראה, המכונים **מרכבות השמים ואותות השמים** (חנוך א, פרק ע"ה). על חנוך בן ירד, האדם הראשון שנלקח לשמים (בראשית ה, כ"א-כ"ד) כדי ללמוד דעת מהמלאכים, על תבנית המרחב המקודש ותבנית הזמן המקודש, הגיבור המיסטי הארכיטיפי שחצה גבולות בין הארץ לשמים, נאמר משפט שלא נאמר על אדם מלבדו: **"וַיִּתְּהַלֵּךְ חֲנוּךְ אֶת הָאֱלֹהִים וַאֲיָנֶנּוּ, כִּי לָקַח אֹתוֹ אֱלֹהִים"** (בראשית ה, כד). בשל משפט זה הפך במסורת היהודית בעת העתיקה לאדם הראשון שפתח את המסורת המיסטית של עלייה לשמים, הכוללת צפייה בעולמות עליונים בחלום, ורכישת דעת שמימית על ממדים נצחיים של תבנית הזמן והמרחב, וייסד את המסורת הכוהנית של **תבנית הזמן המקודש המשבית והנשמע** – המחזוריים השביעוניים הנצחיים המחושבים מראש של לוח השבתות והמועדים, השמיטות והיובלים, המיוסדים על חוק אלוהי או ידע מלאכי בדבר מחזורי השבתה פולחניים עליהם מושתתת הברית – המותאמים בעת ובעונה אחת על פי סדר שמימי מלאכי קבוע עם **מחזורי הזמן הנראה של ארבע העונות ושנים עשר המזלות**, או ארבע התקופות ותריסר החודשים, היוצרים את חילופי השנים, הקשורים ב'מרכבות השמים' של הזמן האוניברסאלי, או בתמורות אסטרונומיות מחושבות וידועות מראש, החלות בשווה על העולם כולו; לצד תבנית **המקום המקודש** (חזון המרכבה; מראה כרובים, גן עדן, הר הקודש, טבור הארץ, שעליו יבנה המקדש על הר ציון שבו עמדה מרכבת הכרובים), תבנית **הפולחן המקודש** (העלאת הקטורת בגן עדן המיוחסת לו בספר היובלים בזיקה למחזורי הלוח) **והזיכרון המקודש** (אלוהים, גן עדן, כרובים, מלאכים, מלאך הפנים, לוחות השמים, מבול). בשל ראשוניותו בכל התחומים המצוינים לעיל, נאמר עליו משפט שאין דומה לו שנזכר לעיל: **"[את] חנוך בחרתה מבני אדם ותקחהו לכה להתהלך לפניכה]** לעד **[לשרת בהיכלכה]**',⁴⁷ המבטא את הבחירה האלוהית בכך אנוש שלם במעשיו ברוחו ובדעתו, שהוקדשו לו שלושה ספרים הקשורים בהיבטים שונים של מסורת המרכבה הכוהנית - חנוך הראשון, שנמצא בין מגילות מדבר יהודה, חנוך השני שנמצא בשפה הסלביית

⁴⁷ 5Q13. משפט זה כתוב ב'סדר עבודה' עתיק ליום הכיפורים, שנמצא בין מגילות מדבר יהודה. ראו הערה 20 לעיל.

וכנראה תורגם מיוונית, ויתכן שנכתב בחוגי מקדש חונוי במצרים, וחנוך השלישי, הנודע כספר היכלות, השייך לספרות ההיכלות והמרכבה.⁴⁸

חנוך בן ירד, בן הדור השביעי בדורות האדם, סופר הצדק הנצחי שנבחר בידי האל לעלות לשמים, גיבור המסורת הכוהנית הכתובה בספרות שנכתבה בשליש האחרון של האלף הראשון לפני הספירה, אשר נלקח לגן עדן שבו מצויים שבעה רקיעים (חנוך השני, ט, א), ביום הראשון בחודש הראשון, על פי לוח השמש המתחיל בניסן: "וילקח אל השמים בחודש ניסן באחד לחודש...ויכתוב את כל האותות לכל בריאה אשר ברא ה'." ויכתוב שלוש מאות וששים וששה ספרים וימסרם ביד בניו' (שם, י"ט, ב-ד), הוא הגיבור השמימי של ספרות ההיכלות והמרכבה שנכתבה במחצית הראשונה של האלף הראשון לספירה. הוא מכונה בה 'חנוך מטטרון מלאך שר הפנים' [מלשון רואי פני המלך]. שר בספרות זו הוא תמיד מלאך שוכן עליון, וחנוך-מטטרון מלאך שר הפנים, המתואר ככהן גדול שמימי, הוא המלאך העל זמני המדריך את ר' ישמעאל כהן גדול בעולם המרכבה.⁴⁹

ספר חנוך הראשון, שקטעים ממנו נמצאו בין מגילות מדבר יהודה, תורגם לעברית, מנוסחו העתיק בשפת געז שהובא מאתיופיה לאירופה בשלהי המאה השמונה-עשרה, בידי אברהם כהנא (1874-1946) ויעקב פייטלוביץ (1881-1955), בשנות השלושים של המאה העשרים. הספר מתאר את מראה המרכבה שזכה לו חנוך בחלומו כאשר ראה מקום נשגב ביפעתו, המתואר כקודש קדשים במקדש השמימי, המהווה תשתית לקודש הקודשים הארצי:

'ראיתי בשנתי אשר אגיד עתה בלשון בשר [...] ; והמראה נראה אלי ככה הנה במראה עבים קראוני וערפל בקשני ומהלך הכוכבים והמאורות הריצוני...ויעלוני וישאוני אל השמים'.. 'ואבוא עד אשר קרבתי אל חומה בנויה אבני בדולח ומוקפת לשונות אש ויחל המראה להפחידני. ואבוא אל

⁴⁸ ספר חנוך השלישי נמצא בסעיפים 1-80 בסינופסיס לספרות ההיכלות (הערה 2 לעיל). ספר חנוך השני וספר חנוך הראשון נמצאים בספרים החיצוניים מהדורת אברהם כהנא, תל אביב מקורות תרצ"ז. ספר חנוך הראשון נמצא בחלקו בין מגילות מדבר יהודה.

⁴⁹ רחל אליאור, 'חנוך בגן עדן במסורות השונות לפני הספירה ואחריה', בתוך: 'הנ"ל, זיכרון ונשייה: סודן של מגילות מדבר יהודה (הערה 33 לעיל), עמ' 197-220.

תוך לשונות האש ואקרב אל בית גדול והוא בנוי אבני בדולח וקירות הבית היו כעין מרצפת אבני בדולח ורצפתו הייתה בדולח: כפתו הייתה כעין שביל הכוכבים והמאורות וביניהם היו **כרובי אש** ושמייהם מים. ואש לוחטת הקיפה את הקירות ופתחיהם היו לוחטים אש... והנה בית שני גדול מזה וכל הפתחים היו פתוחים לפני והוא בנוי להבת אש... ורצפתו הייתה אש וממעל לו ברקים ומרוצת הכוכבים וכפתו גם היא אש לוחטת. ואביט וארא שם כסא רם מראהו כבדולח וסביבו כשמש זורח ושם **[מראה] כרובים**. ומתחת לכסא יצאו נהרות אש לוחטת עד אין יכולת להביט. והכבוד הגדול ישב עליו ומעילו הזהיר משמש והלבין מכל שלג. כל מלאך לא יכול לבוא ולא יכול לראות את פני הכבוד וההדר וכל בשר לא יכול לראותו. האש הלוחטת הייתה מסביב לו ואש גדולה עמדה לפניו ואיש מסביב לא יכול לקרב אליו רבי רבבות עמדו לפניו... וקדושי הקדושים הקרובים אליו לא התרחקו בלילה ולא הלכו מפניו' (חנוך א, פרק יד, ב- כ"ג). מקום נשגב ומטיל מורא זה מתואר גם בחזון נוסף: 'בנין] עשוי אבני אלגביש ... בית האש, ארבעה נהרות מלאים אש חיה ... שרפים כרובים ואופנים' (חנוך א, ע"א, ה-ז). זו ראשיתה של מסורת המרכבה אחרי חזון יחזקאל. חזון המרכבה של חנוך כולל מושגים סמויים מן העין הנודעים רק מתיאור גן עדן בבראשית, כגון בדולח, כרובים וארבעה נהרות, או מחזון המרכבה של יחזקאל המתאר שרפים כרובים ואופנים.

ספר היובלים מספר מפי מלאך הפנים, הפורש את ההיסטוריה הכוהנית של ארבעים ותשעה היובלים שקדמו למעמד סיני באזני משה העומד על הר סיני אחרי מתן תורה, את סיום סיפור התעלותו של צופה המרכבה הראשון, חנוך בן ירד, שראה בראשית דרכו חזון מרכבה ומראה כרובים וראה את כסא הכבוד ואת הקדושים המקיפים את היושב עליו, ובאחריתו עלה לגן עדן, מקום הכרובים, כ'אות דעת לדור ודור', שם מעשיו קשורים בזיכרון, בעדות וכתובה, בהקטרת קטורת ומקדש: 'ויילקח מתוך בני האדם ונוליקהו **אל גן עדן** לגדולה ולכבוד והנה הוא שם **כותב** דין ומשפט לעולם... ובעבורו לא הביא [ה'] מי המבול על כל ארץ עדן, כי שם ניתן **לאות** למען יעיד לכל בני האדם להגיד כל מעשי הדורות עד יום הדין. **ויקטר קטורת בית המקדש** אשר נרצה בעיני ה' בהר הדרום [הר

הקטורת].⁵⁰ דורות רבים לאחר מכן, כשגיבור מסורת התורה שבעל פה, רבי עקיבא, יכנס לפרדס (הוא גן עדן מאז שתורגם הניב גן עדן במושג הפרסי-יוני, פרדס בתרגום השבעים, במאה השלישית לפני הספירה), ימצא שם את הגיבור המקודש של הסדר הכוהני הכתוב, חנוך מטטרון, מלאך שר הפנים, יושב וכותב, מאז הדור השביעי בדורות האדם ועד לדור חורבן בית שני, ויספר סיפור נורא על אחריתו המשפילה של גיבור מקודש זה, שאלישע בן אבויה טעה בו ואמר בתמיהה למראהו כשראה אותו יושב וכותב: 'ודאי שתי רשויות בשמים?'⁵¹ סיפור איקונוקלסטי מובהק זה מסופר במסורת הבבלי בפי ר' עקיבא, גיבור הסדר החדש בעולמם של חכמים, המיוסד על תורה שבעל פה, שבא להחליף את הזיכרון הכוהני העתיק, המיוסד על עדות כתובה משמים, שחנוך בן ירד היה גיבורו, אחרי החורבן.

בספר היכלות, הנודע גם כספר חנוך השלישי, הנחשב כמאוחר בין חיבורי ספרות ההיכלות שזמנו מיוחס למאה החמישית או השישית, מתואר פעם נוספת סיפור עלייתו של חנוך לשמים והפיכתו למלאך, לצד סיפור צפיית המרכבה שלו, בפי יורד המרכבה ר' ישמעאל כהן גדול, השוזר יסודות שנזכרו בספר חנוך, כגון כרובים וכיסא הכבוד, עם יסודות שנזכרו בספר היובלים, כגון המבול, עם הגלגול החדש של חנוך כמלאך מטטרון, על פי עדותו של צופה מרכבה ראשון זה, שהפך למלאך:

"אמר ר' ישמעאל, אמר לי מטטרון מלאך שר הפנים, כשלקחני הקדוש ברוך הוא מן בני דור המבול העלני בכנפי רוח שכינה לרקיע העליון והכניסני לתוך פלטורין גדולים שברום ערבות רקיע ששם **כיסא הכבוד** של שכינה ומרכבה. גדודים של זעם. וחיילים של זעף. ושנאנים של אש.

⁵⁰ **ספר היובלים** ד כ"ג-כ"ה [מהדורת כהנא, א, עמ' לג]. על הקטורת ושבעת סממניה שהובאו מגן עדן לארץ על פי המסורת הכוהנית, ראו: **ספר חנוך א**, פרקים כ"ט-ל"ב; **ספר אדם וחווה**, כ"ט; **היובלים ג**, כז; **חנוך ב**; **בן-סירא**, כד, י"ז-י"ח. על בלעדיות עבודת הקטורת לכוהנים ראו: שמות ל ז-ט, ל"ז-ל"ח; במדבר י"ז, ה; דברים לג, י; שמואל א, ב כ"ח; דברי הימים ב, כ"ו י"ט. על מהותה המכפרת ראו במדבר י"ז, י"א-י"ג.

⁵¹ **סינופסיס לספרות ההיכלות**, סעיף 20. השו: בבלי, חגיגה, יד ע"ב-טו ע"א.

וכרובים של לפיד. ואופנים של גחל. ומשרתים של להט. וחשמלים של בזק. ושרפים של ברק. והעמידני לשמש בכל יום ויום את כיסא הכבוד".⁵²

רוב סעיפיו של ספר חנוך השלישי, המרכיב בשבחו ובגדולתו השמימית של חנוך מטטרון לאורך מאות שורות, מתחילים בעדותו של ר' ישמעאל כהן גדול על מה ששמע מפי חנוך-מטטרון מלאך שר הפנים, על עולם המרכבה שהוא שוכן בו מימי דור המבול, בשעה שהוא עצמו, ר' ישמעאל, עלה לשמים בדור עשרת הרוגי מלכות, כמפורט בספר היכלות רבתי.

יש עניין להשוות מסורת זו בספר חנוך השלישי על לקיחתו של חנוך מטטרון השמימה, עם אחד מתיאורי העלייה לשמים בספר חנוך הראשון, המתאר את חנוך בן ירד, צופה המרכבה הראשון, העד על המקום המקודש, כמייסד הפולחן הכוהני המחזורי התלוי בלוח השבתות השמשי המעיד על הזמן המקודש. בין שני הספרים קיים מרחק בן מאות שנים: "ויעלם את רוחי בשמי השמים וארא שם כעין [היכל] עשוי אבני אלגביש ובתוך האבנים לשונות אש חיה: ורוחי ראתה ... את בית האש שהוא ועל ארבעת קצותיו ארבעה נהרות מלאים אש והם מקיפים לבית ההוא: ומסביב שרפים כרובים ואופנים: והם אשר לא יישנו ושמרו את כסא כבודו. וארא מלאכים לאין מספר אלפי אלפים וריבוא רבבות סובבים לבית ההוא ומיכאל וגבריאל ורפאל ופנואל והמלאכים הקדושים אשר ממעל לשמים יוצאים ובאים בבית ההוא" (חנוך א, ע"א, ה-ט).

• • •

השני בצופי המרכבה הוא בן הדור הארבעים ותשעה לדורות האדם, משה בן עמרם, בן קהת, בן לוי, בדור המדבר, הגואל, השופט והמחוקק משבט לוי, איש אלוהים ואבי הנביאים, המשורר והחווה שהוראה בהר סיני את התבנית השמימית של עולם המרכבה כשהצטווה לבנות את המשכן/מקדש שבו בקש האל לשכון: "ועשו לי, מקדש ושכנתי, בתוכם. ככל, אשר אני מראה אותך, את תבנית המשכן ואת תבנית פל-פליו וכן, תעשו" (שמות

⁵² סינופסיס לספרות ההיכלות, סעיף 10. השוו לביטוי 'לשרת בהיכלכה' ליר הערה 47.

כה, ט). בסיום פרטי הקמת המקום המקודש שאלוהים מבקש לשכון בו, המכונה משכן או מקדש, אשר כולל את מרכבת הכרובים פורשי הכנפיים, הניצבת מעל הכפורת המכסה את ארון העדות, שם שמורים לוחות הברית שניתנו למשה ולעם בברית סיני (שמות י"ט-כ), כמקור התוקף של ראשית החוק הכתוב משמים, תיאור הכולל גם את שבעת חפצי הפולחן הקשורים במשכן, במזבח, בשולחן הפנים ומנורת שבעת הקנים, נאמר למשה: "וַיֵּרָא, וַעֲשֵׂה כְּתַבְיֹתָם אֲשֶׁר-אֶתָּה מְרָאָה בְּהָר" (שמות כה, מ). דהיינו למכלול הפולחני המצוי במקום המקודש שהאל אמר לשכון בו, המפורט בפרק כה בספר שמות, יש תבנית שמימית שהוראתה למשה בהר סיני, כשהפך לצופה מרכבה או למתבונן בסתרי העולם העליון שפרץ את גבולות הזמן והמקום. חשיבותו המכרעת של היחס בין התבנית השמימית לבין המקדש הארצי בחברות קדומות, מתפרשת בבהירות בדבריו של חוקר הדתות הרומני-אמריקאי, מירצ'ה אליאדה (1907-1986), בדבר היחס בין מרחב מיתי ארכיטיפי שמימי לקדושתו של המרחב הארצי: "משמעותו של הקיום ומשותה של המציאות נקבעת בחברות ארכאיות על פי יחסם למרחב המיתי, ארכיטיפי; כל מה שאינו חזרה על מעשה מיתי, או שאינו מהווה רכיב של מסגרת או תבנית ארכיטיפית הוא נטול משמעות ואינו ממש".⁵³

על ראשוניותו של משה בן עמרם בן שבט לוי, כאיש אלוהים, המייסד המקורי של דת מונותאיסטית חדשה בעולם אלילי, ראשון הכותבים של דת המושגת על חוקים ומשפטים, שמקורם באל בלתי נראה, כמקור סמכות חדש לגמרי, אותם הצטווה לכתוב כעדות על הברית: וַיֵּאמֶר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה קְתֹב לְךָ אֵת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כִּי עַל פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כָּרַתִּי אֶתְּךָ אֶת יִשְׂרָאֵל (שמות לד: כ"ז), אין צורך להרחיב. על צופה המרכבה שהוראה את תבנית הכרובים ואת תבנית כלי המשכן בשמים ("כָּל אֲשֶׁר אָנִי מְרָאָה אוֹתְךָ, אֵת תַּבְּנִית הַמִּשְׁכָּן וְאֵת תַּבְּנִית כָּל-פְּלִיּוֹ וְכֵן תַּעֲשֶׂה. וַיֵּרָא וַעֲשֵׂה כְּתַבְיֹתָם אֲשֶׁר אֶתָּה מְרָאָה בְּהָר" (שמות כה) אין צורך להרחיב. גם על משה בן עמרם בן קהת בן לוי, הסופר וכורת הברית, המספר את הסיפור

⁵³ מירצ'ה אליאדה, המיתוס של השיבה הנצחית, ארכיטיפים וחזרה, תרגום מצרפתית: יותם ראובני, ירושלים: כרמל, 2000.

ההיסטורי של האל ועמו בחומש, בדרך הקובעת מעמד ייחודי לשבט לוי, המופקד על שמירת המקום המקודש שבו ניצבת מרכבת הכרובים, וממונה על עבודת הקודש של שמירת מחזורי הזמן המקודש של עבודת הקודש במקדש, המיוסדת על תיעוד מקודש המצוי בתורת כוהנים בחומש, שבט המופקד לבדו על הכתיבה, על הקריאה בציבור ועל ההוראה של הזיכרון המקודש בעולם המקראי (כפי שציווה משה על אחיו בני לוי: "וורו משפטיך ליעקב, תורתך לישראל"), אין צורך להרחיב, שכן ארבעה מחמשת ספרי החומש מתארים בפרוט את ייחודו וגדולתו של צופה מרכבה ומייסד חד פעמי זה, בן שבט לוי, שאלוהים דיבר בו פה אל פה, כשהוביל את עמו מגלות לגאולה בדור המדבר, כשהפך עם עבדים לבני חורין והובילו לארץ המובטחת, אחרי שהנחיל לעמו חוק כתוב וייסד לו פולחן כוהני הכרוך בהשבתה מחזורית שביעונית מקודשת, בהנחלת זיכרון מקודש ובהוראה מחזורית של תורה כתובה ב'מועדי ה' מקראי קודש' שהופקדה בידי בני שבטו עבור כלל ישראל.

• • •

השלישי ברואי תבנית המרכבה השמימית הוא דוד בן ישי, משבט יהודה, שכרת ברית עם שבט לוי, מאז שאלישבע בת עמינדב, משבט יהודה, נישאה לאהרון הכהן, אחי משה, משבט לוי (שמות ו כ"ג). דוד, נעים זמירות ישראל, משורר תהלים, כובש מצודת ציון, שם ראה מלאך בגורן ארונה (שמואל ב כד, ט"ז-כ"ה), הוא ראשון רואי תבנית המקום המקודש בירושלים על הר ציון, ראשון חוזי המקדש, שתכנן את בנייתו ובניית מרכבת הכרובים בו, על פי מראה שהוראה משמים: "וּלְמִזְבֵּחַ הַקְּטָרֶת זָהָב מְזַקֵּק, בַּמִּשְׁקָל; וְלְתַבְנִית הַמְּרַכְבָּה הַכְּרוּבִים זָהָב לְפָרָשִׁים וְסֻכְכִים עַל-אֲרוֹן בְּרִית-יְהוָה. הַפֹּל בְּכֶתֶב מִיַּד יְהוָה, עָלַי הַשְּׁפִיל פֶּל מֵאֲכֹת הַתַּבְּנִית" (דברי הימים א כ"ח, י"ח-י"ט). דוד בן ישי, משורר תהלים, שכרת ברית עולם בין המלוכה משבט יהודה לכהונה משבט לוי, הוא זה שהתקין את סדר משמרות הכהונה של בני שבט לוי שישרתו במקדש לפי מחזורי הזמן המקודש שנשמר בלוח השביעוני השמשי שהביא חנוך משמים, בזיקה למחזורי שירה ותהילה קבועים מראש שחיבר בהשראה אלוהית, כמפורט בסוף מגילת תהלים שנמצאה במערה האחת עשרה בקומראן, המונה את

סוגי יצירתו השירית של 'נעים זמירות ישראל' ביחס ללוח שבתות שמשי
בן 364 ימים, 12 חודשים, 4 עונות חופפות ו-52 שבתות מתוארכות:

ויהי דויד בן ישי חכם ואור **כאור השמש**
וסופר ונבון ותמים בכול דרכיו לפני אל ואנשים
ויתן לו יהוה רוח נבונה ואורה
ויכתוב **תהלים** שלוש אלפים ושש מאות
ושיר לשורר לפני המזבח על עולת התמיד לכול יום ויום
לכול ימי השנה ארבעה וששים ושלוש מאות,
ולקורבן השבתות שנים וחמשים **שיר**,
ולקורבן ראשי החודשים ולכול ימי המועדות
וליום הכפורים שלוש **שיר**
ויהי כול **השיר** אשר דבר
ששה וארבעים וארבע מאות,
ושיר לנגן על הפגועים ארבעה.
ויהי הכול ארבעת אלפים וחמשים.
כול אלה דבר בנבואה אשר נתן לו מלפני העליון.⁵⁴

כדי לפענח את פשר מספרי השירים הנזכרים בתהילה המובאת לעיל,
המתארת את מחזורי העולה הקבועים והנצחיים שהוקרבו במקדש כדי
לציין את מחזורי הזמן השביעוני, המקודש, **המשבית והנשמע משמים** של
'אלה מועדי ה' מקראי קודש' 'מועדי דרור', לצד מחזורי הזמן הרבעוני
הנצחי, **האוניברסלי והנראה בארץ**, שנודעו כאמור בשם 'מרכבות השמים',
ואת השירים הנלווים אליהם, יש לעיין במספרים הנזכרים בספר היובלים
שנכתב בחוגים כוהניים במאה השנייה לפני הספירה, ונמצא במקורו
העברי בין מגילות מדבר יהודה. החיבור הכוהני העתיק מתאר את קורות
הלוח בן 364 הימים שהביא חנוך בן ירד משמים ומבאר את מניין ארבע
תקופות השנה החופפות **הנראות בעין** שהוא מתחלק אליהן, בנות 91 ימים
כל אחת, כמפורט במניין 'מרכבות השמים' בספר חנוך הראשון (פרקים

⁵⁴ **מגילות מדבר יהודה**, החיבורים העבריים, מהדורת אלישע קימרון (הערה 20 לעיל),
ב, עמ' 355 וביבליוגרפיה קודמת שם. החלוקה לשורות שלי (ר.א.).

ע"ב-פ"ב) ובסיפור המבול בספר היובלים (פרקים ו-ז), שהוא סיפור חישוב לוח ארבע העונות ותריסר החודשים, כשבכל עונה בת שלושה חודשים, יש 91 וימים שבהם יש 13 שבתות חופפות, הנודעות רק **למשמע אוזן**, מתוארכות, קבועות וידועות מראש (שבת איננה נראית בעין, היא תלויה בהשבתה אנושית, השומרת על מקצב מחזורי קבוע של הזמן המקודש שנודעו משמים בסיני ונכתבו בחומש). לוח שבתות ועונות שמשי זה, היוצר שנה בת 364 ימים, שיש בה 52 שבתות, 13 בכל אחת מארבע עונות השנה, שיש בהן שלושה חודשים בכל אחת, נלמד מסיפור המבול, המהווה תשתית לחישוב הלוח. החלוקות ה**רבעוניות** הנצחיות הרציפות של הלוח (**ארבע** עונות המתחילות כל אחת ביום **רביעי** הנודע כיום זיכרון: אחד בניסן, החודש הראשון, אחד בתמוז, החודש הרביעי, אחד בתשרי, החודש השביעי, אחד בטבת, החודש העשירי, תאריכים המקבילים לשני ימי השוויון א' בניסן ו-א' בתשרי, וליום הקצר והארוך בשנה, א' בתמוז וא' בטבת), וה**חלוקות השביעוניות** המקודשות המשביות (52 שבתות השנה, או 52 שבועות השנה, המתחילות בכל אחת מארבע התקופות בשבת הראשונה ברביעי בחודש הראשון, הרביעי, השביעי והעשירי, ומסתיימות בשבת השלוש-עשרה, בעשרים ושמונה בחודש השלישי, השישי, התשיעי והשנים-עשר), חרותות על לוחות השמים ומביעות את נצחיות הסדר האלוהי המחזורי המקודש, ששמירתו המחזורית באמצעות העלאת קרבנות עולה ואמירת שירות, ברכות, קדושות ותהילות, הייתה מופקדת בידי הכוהנים בני לוי ואחיהם הלויים המשוררים במקדש. הדובר בספר היובלים הוא מלאך הפנים, המבאר למשה רבנו את קורות הכהונה בארבעים ותשעה היובלים שקדמו למעמד סיני, החל מדורו של חנוך בן ירד, השביעי בדורות האדם וכלה בדור יציאת מצרים. המלאך מספר לו את סיפור לוח ארבע התקופות, תריסר החודשים ושלוש עשרה השבתות, בזיקה לסיפור המבול שבסיומו נכרתה כידוע ברית הקשת בענן עם נח :

"והאחד לחדש הראשון והאחד לחדש הרביעי והאחד לחדש השביעי והאחד לחדש העשירי ימי זיכרון הם וימי מועד הם בארבע תקופות השנה, כתובים וקיימים הם לעדות לעולם. וישים נוח לו לחגים לדורות עולם כי היה לו בהם זיכרון...ויעלום על לחות השמים **שלוש עשר שבועות** כל אחד מהם מזה עד זה, זיכרון מהראשון עד השני מהשני עד

השלישי מהשלישי עד הרביעי. ויהי כל ימי המצווה **חמשים ושתים שבתות ימים** וכלן שנה תמימה. ככה נחרת והוקם בלחות השמים ולא יעבור שנה אחת [משנה לשנה]. ואתה צו את בני ישראל ושמרו את השנים כמספר הזה **שלש מאות וששים וארבעה ימים יהיו שנה תמימה** ולא ישחיתו את מועדה מימיה ומחגייה, כי הכול יבוא אליהם לפי עדותם ולא יאבדו ולא ישחיתו חג" (ספר היובלים ו, כ"ג-כ"ד, כ"ט-ל"ב).

בתהילה המובאת לעיל החותמת את מגילת תהלים מקומראן, המתארת הן את יצירתו השירית של דוד בן ישי, הן את מחזורי עבודת הקודש של העלאת קרבן העולה במקדש (קרבן ציבור העולה כליל אֶשָּׁה לה' ונשרף כולו באש על המזבח), הנסמכים לשירים אלה, המושרים בידי הלוויים על מעלות המקדש, מבחוץ, ובידי הכוהנים ליד מזבח העולה, בתוך המקדש, מבפנים, הרצף הנצחי של חילופי המאורות מחולק למחזורים **הנראים לעין** של הזריחה והשקיעה המתרחשים 364 פעמים בשנה, המצוינים **בשלוש מאות ששים וארבעה** שירי עולת התמיד שחיבר דוד, כאמור לעיל, ולמחזורים רבעוניים של חליפות ארבע עונות השנה המצוינות **בארבעה** שירי 'הפגועים', המתייחסים לארבע עונות השנה הפוגעות (=פוגשות, השווה בראשית כ"ח, יא) זו בזו, ביום **האחרון** של כל אחת מהתקופות, שיחול תמיד ביום שלישי ה-31 לחודש השלישי, השישי, התשיעי והשנים-עשר, הפוגש בארבעת ימי **הזיכרון** שנזכרו לעיל בסיפור המבול, **הפותחים** כל אחת מארבע העונות, המתחילות תמיד בימי השוויון (אחד בניסן, אחד בתשרי) וביום הארוך והיום הקצר בשנה (אחד בתמוז ואחד בטבת), שיחולו תמיד ביום רביעי, יום בריאת המאורות, בראש החודש הראשון, הרביעי, השביעי והעשירי (חנוך א פרק פ"ב, יד-כ; פרק ע"ה; יובלים ו, כ"ג-ל). ארבעת הימים הפותחים כל אחת מארבע תקופות השנה ביום רביעי, מכונים כאמור בסיפור המבול, בשם ימי זיכרון. ואילו המחזורים **השביעונים** המקודשים והמשביתים של לוח השבתות השמשי, המיוסדים רק על **משמע אוזן**, על ציווי אלוהי וגילוי מלאכי, המתייחסים למועד, חוק, מחזור וספירה שנודעו משמים, לחנוך או לְמֹשֶׁה, דהיינו, חמשים ושנים מחזורי השבועות והשבתות, שנים עשר החודשים המבוססים על חישוב החל מהיום הרביעי לבריאה, ושבעת המועדים בשבעת חודשי השנה הראשונים, שכולם נזכרים בחומש ביחס למחזורי הָאֶשָּׁה של העלאת

קרבנות העולה (עולת התמיד, עולת השבת, עולת החודש, עולת המוספים), נמנים במפורט בלוח ליטורגי-שירי-טקסי זה, המלווה את מחזורי הקרבנות במחזורי שירת הקודש. לוח שבתות שמישי זה, של ארבע תקופותיו קוראים ב'סרך היחד': קציר, קיץ, זרע ודשא,⁵⁵ עליו מבוססת שמירת הברית בין האל לעמו, שהיה מופקד במקדש בידי הכהנים שומרי הברית והלוויים המשוררים, מבוסס לדברי מחבריו על השראה נבואית שנאצלה לאדם שזכה למראה מרכבה הקשור במקדש, שרוחו, תבונתו וחוכמתו נקשרו באור השמש ובברית עולם, והשתקפו בדברי שיר הקשורים בעבודת הקודש המחזורית, עליה מושתתת שמירת הברית.⁵⁶

המקדש על הר ציון בירושלים היה כזכור מתחם עבודת הקודש שהייתה שמורה לכוהנים וללוויים בני לוי שומרי הברית, בלבד, להם כתב דוד בן ישי 'נעים זמירות ישראל' את מזמורי תהלים ואת 'שירות עולת השבת', כמפורט ב'מגילת תהלים' מקומראן. לוח ארבע העונות שבכל אחת מהן חלות שלוש-עשרה השבתות המתוארכות במקביל בכל עונה, המצוינות על ידי שלוש-עשרה 'שירות עולת השבת', שכל אחת מהן נפתחת בציון התאריך הקבוע של השבת בה יש לשיר אותה ('זו שירת עולת השבת הראשונה ברביעי בחודש הראשון... זו שירת עולת השבת השנייה באחד עשר בחודש הראשון'... זו שירת עולת השבת השלישית בשמונה עשר לחודש הראשון" וכו'), ובכל אחת מהן יש זיקה למרכבה ולשירות המלאכים, נמצאו בין מגילות קומראן, במערה הרביעית ובמערה האחת עשרה, ועותק אחד של השירות המתוארכות לפי הלוח הליטורגי המבואר לעיל, נמצא גם במצדה. לוח ליטורגי זה המיוסד כאמור על חלוקה של ארבע תקופות השנה, שבכל אחת שלוש עשרה שבתות חופפות (בכל אחת מארבע עונות השנה, השבת הראשונה תמיד תחול ברביעי בחודש הראשון, הרביעי, השביעי והעשירי, והשבת השנייה תחול תמיד באחד עשר

⁵⁵ ב'סרך היחד', שנמצא אף הוא בין מגילות מדבר יהודה בכמה עותקים, מצוין רק המאור הגדול בכל הקשור לחישוב המועדים: 'המאור הגדול לקודש קודשים [...] לראשי מועדים בכול קץ נהיה'. ראו: שמריהו טלמון, **קדמוניות** ל, 2 (תשנ"ח), עמ' 111.

⁵⁶ על משמעותו של הלוח הקשור בשירי דוד, ראו: ש' טלמון, לעיל הערה 55; ר' אליאור, **מקדש ומרכבה** (הערה 3 לעיל), עמ' 66-33. חכם קראי בן דורו של סעדיה גאון הצביע על זיקתו של דוד לשירת הקודש וציין שהרבנים מקדימים לתפילתם ברכה 'אשר בחר בדוד עבדו ורצה בשירי קודשו', ברכה שנעלמה זמן רב עד שנגלתה בקטעי גניזה.

בחדשים אלה וכן הלאה), היה ביטוי לממדיה הקוסמיים של המרכבה בעלת ארבעת הכיוונים, או ארבע הפנים, המקבילים לארבע רוחות השמים ולארבע עונות השנה. צביונה המיסטי כוהני של ספרות ההיכלות קשור בבירור לזיקתה למסורת המרכבה במגילות מדבר יהודה שנמצאו בקומראן, הקשורה למסורת לוח השבתות השמשי הרבעוני-שביעוני, המחושב מראש, ביחס לארבע תקופות וחמישים ושתיים שבתות הנשמרות במחזוריים ליטורגיים נצחיים ביחס למרחב קוסמי נצחי. על הקשר בין 'שירות עולת השבת' מקומראן, המתארות את עולם המרכבה בן שבעת הרקיעים, וארבעת הכיוונים הקוסמיים, בזיקה למחזורי שירת מלאכי הקודש על פי לוח השבתות השמשי, המציין תאריך קבוע וידוע מראש של כל שבת, לבין מסורת המרכבה אחרי החורבן, המתארת שבעה היכלות נצחיים בהם נערכת עבודת הקודש במחזורי שירת מלאכי השרת ומציירת את ארבעת פני המרכבה, העיר חוקר המסורת המיסטית היהודית, גרשם שלום (1897-1982), מיד כשנדפסו לראשונה קטעי שירות אלה בראשית שנות הששים של המאה העשרים: 'הפרגמנטים האלה של 'שירות עולת השבת' מבהירים ללא שמץ של ספק כי יש קשר בין הטקסטים העבריים העתיקים ביותר של ספרות המרכבה שהשתמרו בקומראן ובין המיסטיקה של המרכבה שהתפתחה בשנים הבאות והשתמרה בטקסטים של ספרות ההיכלות'.⁵⁷

דוד, 'נעים זמירות ישראל', מחבר 'שירות עולת השבת' לפי מגילת תהלים מקומראן, ששמרו על מחזורי הזמן השביעוני המקודש של 'מועדי ה' מקראי קודש', מועדי דרור', ברצף ליטורגי מחזורי מקודש, ומחבר מזמורי הקודש שהושרו כהילים וכשיר המעלות בעבודת הקודש של הלויים במקדש, ששמרו על הסדרים הקוסמיים הרבעוניים והתריסריים הנצחיים והמחזוריים של 'מרכבות השמים' - מסדר סדר כ"ד משמרות הכהונה שהיו מופקדות על שמירת מחזורי הפולחן המקודש במקדש (דברי הימים א, כ"ד), יחד עם צדוק הכהן, אבי שושלת הכהנים לבית צדוק, שרק להם

---

⁵⁷ Gershom Scholem. *Jewish Gnosticism, Merkabah Mysticism and Talmudic Tradition*, N. Y. 1965, p. 128 על המשך המחקר ראו: אליאור, **מקדש ומרכבה** (הערה 3 לעיל), עמ' 243. השוו: ירון זיני, אוצר המילים של היכלות רבתי (הערה 7 לעיל) עמ' 16.

הייתה שמורה הזכות לכהן בקודש בשושלת הכהונה הגדולה, מימי אהרון
בן עמרם ועד ימי הכהן הגדול חוניו בן שמעון (175 לפני הספירה), ורק
בשבחם דיבר הנביא הכהן יחזקאל בן בוזי בחזון המקדש שלו כפי שיוזכר
להלן - הוראה את מראה המקדש מידי ה' על פי המסורת המקראית (דברי
הימים א כ"ח, י"ט), בדור שבו נכבשה מצודת ציון, היא ירושלים (שמואל
ב, כד). דוד חוזה חזון המקום המקודש שבו תעמוד מרכבת הכרובים
במקדש, שראה את מלאך ה' בגורן ארונה (שם), ציווה על שלמה בנו
לבנות את המקדש בגורן ארונה - הוא הר ציון המקראי, עליו נאמר 'מציון
מכלל יופי אלוהים הופיע', הוא מקום סלע ציון [מקום כיפת הסלע על הר
הבית היום] - על פי התבנית השמימית של המרכבה אשר הוראה בזיקה
לתבנית המקום המקודש בארץ (דברי הימים א, כ"ח, י"ט), הוא דוד 'נעים
זמירות ישראל', שנתן על פי המסורת הכהנית, ביטוי לנצחיות הסדר
השביעוני של הזמן המקודש, המקום המקודש, הזיכרון המקודש והפולחן
המקודש של המרכבה, ב'שירי עולת השבת', שציינו את 52 השבתות
המקודשות. דוד, מסדר סדר משמרות הכהנים, החוזה המשורר, 'נעים
זמירות ישראל', נתן ביטוי ב-364 'שירי עולת התמיד' שחיבר, אשר הושרו
בפי הכהנים, לסדר המחזורי הנצחי של 'מרכבות השמים'. לצד שירים
אלה אשר ציינו את מחזורי הזריחה והשקיעה הנראים לעין בשנה בת 364
ימים, חיבר ארבעה שירים על ארבעת הימים ה'פגועים', שציינו את חילופי
העונות, שהושרו אף הם בידי הכהנים, שומרי משמרת הקודש המחזורית,
וחיבר 3600 תהילים, שהושרו בפי הלויים, שציינו במחזור של עשרה
תהלים לכל אחד מימי השנה, שהושרו על מעלות המקדש, את גדולת האל
ותפארת הבריאה, את זכר ההיסטוריה ואת תודת האדם לבוראו לצד בקשת
חסדו. במקרא בנוסח המסורה ידועים רק 150 תהלים, אולם במגילות
נמצאו שירי תהילה נוספים. רבים משירים אלה השומרים את מחזורי הזמן
המקודש, ביניהם שלוש עשרה 'שירות עולת השבת', נמצאו בין מגילות
מדבר יהודה לצד מגילות משמרות הכהונה שציינו בפירוט את תאריכי
השירות בקודש של כל אחת מכ"ד משמרות הכהונה, שהשבוע בו שירתה
במקדש נקרא על שמה. מסורת שירית עתיקה המתארת את המקום
המקודש בעולם המרכבה, הכרובים ויושב הכרובים, נמצאה הן ב'שירות
עולת השבת' הן ב'מגילת הברכות', גם היא ממגילות מדבר יהודה,
הקשורות שתיהן למסורת הלוח השמשי ולחלוקות הזמן המקודשות

הקשורות במרכבה. מסורת זו מלמדת שהזמן איננו כפוף כלל ועיקר לחלוקות אנושיות שרירותיות ומשתנות, אלא הוא ביטוי לסדר אלוהי נצחי קבוע ונראה לעין שהוא נחלת כל בני אנוש, ולסדר אלוהי משבית הנשמע לאוזן, שהוא נחלתם הבלעדית של שומרי הברית המצויים על מחזורי השבתה, שוויון, שמחה, קריאה וחירות. יתכן ששירה זו, הכתובה בלשון חגיגית ארכאית, קשורה אף היא ב'נעים זמירות ישראל' שראה את חזון המרכבה:

“מושב יקרכה והדומי רגלי כבודכה במרומי עומדכה
ומדור]ר] קודשכה ומרכבות כבודכה כרוביהמה ואופניהמה וכול סודיהמה
מוסדי אש ושביבי נוגה וזהרי הוד נהרי אורים ומאורי פלא
הוד והדר ורום כבוד סוד קודש ומקור טוהר ורום תפארת, מקור דעות
ומקוה גבורות הדר תשבחות וגדול נוראות ורואש...
ומעשי פלאים סוד חוכמה ותבנית דעה ומקור בינה מקוה ערמה
ועצת קודש וסוד אמת אוצר שכל מבני צדק ומכוני יושר
רוב חסדים וענות טוב וחסדי אמת ורחמי עולמים
ורזי פלאן וימים] בהוצרמה ושבועי קודש בתכונמה
ודגלי חודשים] [במועדמה]
וראשי שנים בתקופתמה ומועדי כבוד בתעודותמה...
ושבתות ארץ במחלקותמה ומועדי דרור...דרורי נצח.”⁵⁸

• • •

צופה חזון המרכבה הרביעי הוא הנביא הכוהן מבני צדוק, יחזקאל בן בוזי הכוהן משבט לוי, שהוראה מראה מרכבה בדור שבו נחרב בית ראשון בידי מלך בבל, בראשית המאה השישית לפני הספירה (יחזקאל, פרקים א, ג, י) ולימד את שומעיו על קיומו הנצחי של המקום המקודש שבו נמצאת מרכבת הכרובים בשמים, בזמן שייצוגו המוחשי בקודש הקודשים במקדש, חרב בארץ. יתכן שיחזקאל הכהן לאמתו של דבר הוא ראשון צופי המרכבה שקודמו 'זכור' בדיעבד למראה מרכבה בעקבות קריאה מאוחרת של חזונו

⁵⁸ 4Q286, Frag.1a ii: 1-12, ברכות, בתוך: מגילות מדבר יהודה (הערה 20 לעיל), ב, 1.

והמסורת הכוהנית המיסטית שהתפתחה בעקבות חזון זה. אין וודאות בדבר מוקדם ומאוחר במסורת כוהנית מיסטית זו, מכל מקום ראוי לציין שהרוב המכריע של הפרטים השמימיים המתוארים בחזון המרכבה של יחזקאל, נמצאים קודם לכן כפרטים מוחשיים בתיאורי מקדש שלמה בספר מלכים. כך למשל ארבעת אופני הנחשת מהמקדש (מלכים א ז, ל, לב) הופכים לארבעת האופנים בחזון יחזקאל (א, ט"ו).⁵⁹

בחזון המרכבה של יחזקאל בן בוזי הכוהן, שנמצא בין מגילות מדבר יהודה, מתוארת הן הצפייה בנוגה השמימי של המרכבה, הכוללת את האופנים וחיות הקודש, המוארים בלפידים אש ונוגהים בגחלי אש, הן ההאזנה לקול האלוהי הבוקע מעל רקיע הקרח הנורא:

"המראה אשר ראה יחזקאל על נהר כבר ואראה והנה]
נגה מרכבה וארבע חיות, חיה [חוברת אל חיה ובלכתן לא יסבון]
אחור על שתיים תלך החיה האחת ושתי רגליה נוצצות כנחשת] קלל
[ובחיו]ת היה נשמה ופניהם זה בעקר ז[ה ומראה]
הפנים אחד ארי אח[ד נשר ואחד עגל ואחד של אדם והית]ה יד]
אדם מחברת מגבי החיות ודבקה ב[כנפיהן]
והאופנים ארבעה אופן חובר אל אופן בלכתן
ומשני עברי האופנים גחלי אש]
והיה בתוך גחלים חיות כגחלי אש [בוערות והיא מתהלכת בין] האופנים
והחיות והאופנים ויהי מע[ל ראשם רקיע כספיר כעין הקרח הנורא
ויהי קול מעל הרקיע".⁶⁰

הנביא הכהן לימד על זיכרון עבודת הקודש בגלות בכל מחוץ לגבולות ארץ ישראל, כשיצר בהשראה נבואית אופק עתידי של הגאולה הקשורה בבניין העתידי של בית המקדש החרב, אותו הוא מתאר על פי חזון שראה

---

⁵⁹ ראו: רחל אליאור, "מיסטיקה, מאגיה ואנגלולוגיה: תורת המלאכים בספרות ההיכלות", בתוך: מנחה לשרה: מחקרים בפילוסופיה יהודית וקבלה מוגשים לפרופ' שרה הלר-וילנסקי (בעריכת משה אידל ואחרים), ירושלים: מאגנס, תשנ"ד: 15-56.
⁶⁰ 4Q385 Frag. 6. ראו: מגילות מדבר יהודה, מהדורת אלישע קימרון, (הערה 20 לעיל), ב, עמ' 88. הביטוי '[ובחיו]ת היה נשמה' דומה ל'רוח החיה באופנים' יחזקאל א, י"ט-כ.

(פרקים מ-מח), הקושר את בניין המקדש עם עבודת הקודש של הכוהנים הגדולים מבית צדוק, שומרי משמרת הקודש של השבתות והמועדים: 'וְהַפְּהָנִים הַלְוִיִּם בְּנֵי צְדוֹק, אֲשֶׁר שָׁמְרוּ אֶת-מִשְׁמַרְתּוֹ מִקִּדְשֵׁי בְּתוּעוֹת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵעַלֵּי, הִמָּה יִקְרְבוּ אֵלַי לְשָׁרְתָנִי; וְעָמְדוּ לְפָנַי לְהַקְרִיב לִי חֶלֶב וְדָם, נְאֻם אֲדַנִּי יְהוָה. הִמָּה יָבֹאוּ אֶל-מִקְדְּשֵׁי וְהִמָּה יִקְרְבוּ אֶל-שְׁלֹחֲנֵי לְשָׁרְתָנִי; וְשָׁמְרוּ אֶת-מִשְׁמַרְתִּי.. וְאֶת-עַמִּי יוֹרוּ בֵּין קִדְשׁ לְחָל; וּבֵין-טָמֵא לְטָהוֹר יוֹדְעִם. וְעַל-רִיב הִמָּה יַעֲמְדוּ לִשְׁפֹט (לְמִשְׁפָּט) בְּמִשְׁפָּטִי, וּשְׁפֹטֵהוּ (יִשְׁפָּטֵהוּ); וְאֶת-תּוֹרַתִּי וְאֶת-חֻקֹּתַי בְּכָל-מוֹעֲדֵי יִשְׁמְרוּ וְאֶת-שְׁבֻתוֹתַי יִקְדְּשׁוּ' (יחזקאל מד, טו- ט"ז, כ"ג-כד); "...לְפָהָנִים שָׁמְרֵי מִשְׁמַרְתּוֹ הַמְּזַבֵּחַ: הִמָּה בְּנֵי-צְדוֹק הַקְּרָבִים מִבְּנֵי-לְוִי אֶל-יְהוָה לְשָׁרְתוֹ" (שם, מ, מו), (וראו עוד שם, פרקים מ-מח).

כתביהם של הכוהנים לבית צדוק - הנזכרים במקרא ככוהנים הגדולים בבית ראשון ובבית שני מימי דוד המלך והכהן הגדול צדוק בן אחיטוב, ששירת ראשון במקדש שלמה וסידר עם דוד המלך את סדר כ"ד משמרות הכהונה, ועד ספרי עזרא, נחמיה ודברי הימים, המפרטים את השתלשלות הכהונה הגדולה בבית שני, מימי יהושע בן יהוידק, מצאצאי צדוק בן אחיטוב, כשושלת הכהונה הגדולה ששרתה לבדה במקדש ככוהני ראש - הקושרים כוהנים למלאכים וקושרים מקדש במרכבה, נמצאו בין מגילות קומראן, שכולן כאמור כתבי קודש. כהן הצדק, שעמד בראש 'עדת היחד' תואר ב'פשר תהלים' במשפט: "ספרי...ולשוני עט סופר מהיר, פשרו על מורה הצדק".⁶¹

ב'סרך היחד', ב'סרך הברכות' ובסרך 'כול עדת ישראל' ובמגילת 'משמרות הכהונה', שנמצאו בין מגילות מדבר יהודה, נזכרים ביטויים רבים המתארים את הנהגת העדה הכוהנית שומרת הברית, שומרת משמרת הקודש, השומרת מכל משמר, באמצעות כ"ד משמרות הכהונה שסדרו דוד המלך וצדוק הכהן, על הלוח הליטורגי בן חמישים ושתיים השבתות של שנה שמשית בת 364 הימים, המתחילה בחודש האביב (שמות י"ב, ב). לוח

⁶¹ 4Q171(26-27). מגילות מדבר יהודה, החיבורים העבריים, מהדורת אלישע קימרון, (הערה 20 לעיל), ב, עמ' 304.

זה שנודע מימי חנוך, ושעליו נכרתה הברית, לוח על פיו חיה העדה בעלת הנהגה הכוהנית, כשהיא מחליפה את עבודת הקרבנות - בשעה שפרשה מהמקדש המחולל בירושלים, עם הדחת הכהן הגדול האחרון מבני צדוק, חונוי בן שמעון בשנת 175 לפני הספירה, בימי אנטיוכוס אפיפאנס שכפה על כל מלכותו לוח ירחי - באמירת שירי קודש מתוארכים שהתחברו לפי אמונתה בידי דוד בן ישי, נעים זמירות ישראל, בזיקה לשמירת המחזור הנצחי של הזמן המקודש באמצעות העלאת הקרבנות העולה. הנהגה כוהנית זו, שומרת ברית השבתות והמועדים, או שומרת משמרת הקודש, שזכתה לשבחים רבים בראשית המאה השנייה לפני הספירה בפי מחבר ספר בן-סירא, שכתב: "הודו לבונה עירו ומקדשו, כי לעולם חסדו...הודו למצמיח קרן לבית דוד, כי לעולם חסדו, הודו לבוחר בבני צדוק לכהן, כי לעולם חסדו",⁶² וסיפר בשיר שבחים את תהילת שמעון אביו של חונוי השני, שספריית כתבי הקודש שלה נמצאה במגילות מדבר יהודה, מתוארת בצביון כוהני מובהק ב'מגילת הסרכים': 'דברי ברכה למשכיל לברך את בני צדוק הכוהנים אשר בחר בם אל לחזק **בריתו** לעולם ולבחון כול משפטיו בתוך עמו ולהורותם כאשר ציוה'; 'על פי משפט בני צדוק הכוהנים ואנושי **בריתם**, אשר סרו מלכת בדרך העם, המה אנושי עצתו אשר שמרו **בריתו**'; 'על פי בני צדוק הכוהנים שומרי הברית ועל פי רוב אנשי היחד המחזיקים **ברית** - על פיהם יצא תכון [חוק] הגורל לכול דבר לתורה להון ולמשפט'; 'בני צדוק הכוהנים ורוב אנשי **בריתם**'; 'לבני צדוק הכוהנים שומרי הברית ודורשי רצונו, ולרוב אנשי **בריתם** המתנדבים יחד לאמתו ולהתהלך ברצונו'; 'על פי בני אהרון המתנדבים ביחד להקים את **בריתו** ולפקוד את כול חוקיו אשר צווה לעשות, ועל פי רוב ישראל המתנדבים לשוב ביחד ל**בריתו**'; 'ובני לוי יעמודו איש במעמדו על פי בני אהרון להביא ולהוציא את כול העדה...על פי בני צדוק הכוהנים'.⁶³

ברית כהונת עולם נשמרה בידי בני צדוק הכוהנים לאורך למעלה מאלף שנה, מימי אהרון הכהן ועד ימי חונוי בן שמעון, כהן הראש, הוא חונוי השני, ששרתו במשכן ובמקדש על פי לוח השבתות השמשי בן 364 הימים

⁶² ראו: ספר בן-סירא השלם (הערה 30 לעיל), עמ' שנה, שורות כ"ז- כ"ט.

⁶³ ראו יעקב ליכט, מגילת הסרכים ממגילות מדבר יהודה, ירושלים: מוסד ביאליק

[תשכ"ה] תשנ"ו, עמ' 110, 113-114, 123, 131, 252, 260, 281.

521 השבתות, עד שהודח חונוי השני, הכהן האחרון מבני צדוק בידי אנטיוכוס אפיפאנס בשנת 175 לפני הספירה. שתי קבוצות הכוהנים ששרתו אחריהם, אשר מונו בידי אנטיוכוס ויורשיו במאה השנייה לפני הספירה, הראשונה נודעה ככוהנים מתייוונים (יאזון, מנלאוס ואלקימוס, 152-175 לפנה"ס) והשנייה ככוהני בית חשמונאי (152-33 לפנה"ס), לא נמנו עם השושלת המקראית של הכהונה הגדולה, ונחשבו בעיני הכוהנים בני צדוק ואנשי בריתם ככוהני רשע וכ'גורל חושך' שחמסו את הכהונה הגדולה שהובטחה לבני צדוק בברית כהונת עולם, כמפורט ב'פשוט חבקוק' ובפשרים נוספים. למרבה העניין, בכתבי חכמים - המסתייגים ממסורת המרכבה הכוהנית, ומלוח השבתות השמשי שהיא קשורה בו, שהביא חנוך 'סופר הצדק' משמים, לוח שנשמר בידי כוהני בית צדוק שומרי הברית ואנשי בריתם ומלאכים שנקראו 'כוהני קורב' ו'מלאכי קודש', ומסתייגים ממלאכים ומתפילת הקדושה - נקראים 'כוהני בית צדוק' הכוהנים שומרי הברית בשם הגנאי 'צדוקים'. בכתבי חכמים המילה ברית בהקשריה הכוהניים המובהקים של 'ברית כהונת עולם', 'ברית הקשת בענן', 'ברית מלח' או 'ברית עולם', 'אַרְוֹן בְּרִית יְהוָה' או לוחות הברית, הקשורה למסורת המרכבה הכוהנית, והמושג המקראי 'הכוהנים בני צדוק', נעדרים לחלוטין. לא רק כוהני בית צדוק ואנשי בריתם נעדרים מהמשנה והתוספתא, גם חג הבריתות והשבועות, מועד ברית סיני, הוא חג השבועות, נעדר מהמשנה, ונקרא רק בשם הסתמי עצרת המוחק את זיקתו לשבעה שבועות ולמסורת הבריתות. כך גם מלאכי קודש, כרובים, אופנים וחיות הקודש, גן עדן וכיסא הכבוד, אינם נזכרים כלל בשכבה הקדומה של מסורת חכמים.

אין פלא שהיו בין חכמי התורה שבעל פה כאלה שהתנגדו לכלול את ספרו של הנביא הכהן יחזקאל בן בוזי בקאנון המקראי,⁶⁴ משום שהנביא, המרחיב בחזון המרכבה ובתיאור שירת מלאכים, משבח בהרחבה את בני צדוק הכוהנים המשרתים במקדש המרובע ענק הממדים, ומספר על מצוות כוהניות של עבודת הקודש התלויה בו, שאת כולם ראה בחזונו.

⁶⁴ "אמר רב יהודה אמר רב ברם זכור אותו האיש לטוב וחנניה בן חזקיה שמו שאלמלא הוא נגזו ספר יחזקאל שהיו דבריו סותרין דברי תורה, מה עשה העלו לו ג' מאות גרבי שמן וישב בעלייה ודרשן", בבלי, שבת, י"ג ע"א.

שלושה מבין ארבעת רואי המרכבה השמימית, חנוך, משה, ויחזקאל, שיש בה ממדים נצחיים על חושיים נראים ונשמעים, ויש בה ממדים קוסמיים מחזוריים אינסופיים, הכרוכים בארבע תקופות השנה ובחלוקת הלוח הרבעוני תריסרי של 'מרכבות השמים', קשורים במישרין במסורת הכהנית, שיש בה זמן מקודש, מקום מקודש, זיכרון מקודש כתוב על ספר או על לוח, ופולחן מחזורי ליטורגי כתוב ומקודש הנשמר בידי כוהנים ומלאכים. הרביעי בצופי המרכבה, דוד בן ישי משבט יהודה, 'נעים זמירות ישראל', כובש ירושלים ומצודת ציון, שזכה לראות את מלאך אלוהים ולשמוע את דבריו במקום שבו נבנה המקדש בימי שלמה בנו, קשור במפורש בתכנית בניין המקדש ותבנית המרכבה, במראה המקדש שהוראה משמים, בארגון סדר כ"ד משמרות הכהונה במקדש, כמפורט בדברי הימים א בפרקים י"ח וכ"ד, ובחיבור שירי הקודש של מזמורי תהילים ו'שירות עולת השבת' מקומראן, המנציחות את מחזורי ההשבתה השביעונית המקודשת של 'מועדי דרוור', שקשרו בין מחזורי עבודת הכוהנים והלוויים משרתי המקדש למחזורי עבודת מלאכי הקודש המשרתים בקודש בהיכל הארצי ובשבעה היכלות עליונים.

גיבוריה השמימיים של מסורת המרכבה במגילות מדבר יהודה נודעים לנו ב'שירות עולת השבת' ב'סרך הברכות', ו'מגילת הברכות', שם הם מכונים בין השאר בשמות 'כוהני קורב', 'כוהני מרומי רום', 'קדושי קדושים', 'מלאכי כבוד', 'נשיאי כהונת פלא', 'אלים', 'מלאכי קודש' ו'רוחי קודש'. ב'מגילת הסרכים' הם מכונים 'מלאכי הפנים', מלאכי קודש, גורל קדושים, עדת קדושים ו'מלאך פנים במעון קודש'.⁶⁵

גיבוריה השמימיים של ספרות ההיכלות והמרכבה שנכתבה אחרי חורבן המקדש, הם המלאכים: חנוך בן ירד, המכונה 'מטטרון מלאך שר הפנים' או 'מלאך הפנים', שקורותיו מסופרות בפי ר' ישמעאל כהן גדול, יורד המרכבה, הפוגש בבן דמותו השמימי חנוך-מטטרון, המתואר ככוהן

⁶⁵ ראו יעקב ליכט, **מגילות הסרכים ממגילות מדבר יהודה** (הערה 63 לעיל). לשמות השונים ראו מפתח בערכם. השוו: **שירות עולת השבת**, מהדורת קארול ניוסום, מפתח. Carol Newsom (ed.), *Songs of the Sabbath Sacrifice*, Atlanta: Scholar Press 1985

גדול;⁶⁶ 'מיכאל השר הגדול עומד בתוכם ככהן גדול לבוש בגדי כהונה גדולה; 'מלאכי השרת', 'קדושים', 'מלאכי כבוד', 'מלאכי קודש' ו'מלאכי פְּנִים' 'מלאכי אלוה' ומלאכים ושרים משרתים רבים ושונים, השוכנים בשבעה היכלות עליונים ומשמשים ככוהנים ולויים לפני כיסא הכבוד בעולם המרכבה.

דוגמה לזיקה המובהקת בין עולם הכהונה לעולם המלאכים, המאפיינת את ספרות המרכבה בכל שלביה השונים, נמצא ב'סרך הברכות' ממגילת הסרכים ממדבר יהודה. שם **הכוהן הגדול**, המשרת בקודש הקודשים, מתואר בדמותו של **מלאך הפְּנִים**. בברכה המוקדשת לכוהן הגדול ב'סרך הברכות' מ'מגילת הסרכים', המדגישה במפורש את הזיקה לשמש, ובמובלע ללוח השבתות השמשי שנלמד ממלאך הפנים, נאמר:

ואתה כמלאך פְּנִים במעון קודש
לכבוד אלוהי צבאות
עם כל מלאכי אלוה סביב
משרת בהיכל מלכות
ומפיל גורל עם מלאכי פְּנִים
ועצת יחד עם קדושים לעת עולם
ולכול קצי נצח
כיא הורית משפטיו.
וישימכה קודש בעמו
ולמאור [כשמש] על תבל בדעת
ולהאיר פני רבים בתורתכה
ויתן ברואשכה נזר לקודש קודשים
כי [אותכה ק]דש לו.
ותכבד שמו וקודשיו.⁶⁷

⁶⁶ ראו סינופסיס לספרות ההיכלות, סעיפים 16-4; 73-76; 384, 389, 781.

⁶⁷ סרך הברכות, טור ד, שורות 25-28, בתוך: **מגילות מדבר יהודה, החיבורים העבריים**, מהדורת אלישע קימרון, (הערה 20 לעיל), א, עמ' 241.

הכוהנים והמלאכים מתוארים כבני ברית בספרות הנבואה הכוהנית – כמתואר בספר יחזקאל וככתוב בספר מלאכי: "כִּי שָׁפַתִּי כֶהֵן יִשְׁמְרוּ-דַעַת וְתוֹרָה יִבְקְשׂוּ מִפִּיהוּ: כִּי מִלְאָךְ יִהְיֶה צְבָאוֹת הוּא" (ב, ז), כמו בספרות הכוהנית במגילות מדבר יהודה, המתארת את הברכה שזכה לה לוי בן יעקב, שנבחר משמים לראשית הכהונה בדור האבות בזיקה למלאכים, כמסופר בספר היובלים: "וקרב אותך וזרעך אליו מכל הכשר לשרתו במקדשו כמלאכי הפנים וכקדושים" (לא, יד).⁶⁸ כך גם בספרות ההיכלות והמרכבה, המרחיבה את היריעה גם לכרובים, לשרפים ולחיות הקודש, המתוארים כבני דמותם של הכוהנים והלויים המשוררים את שירת הקודש. עבודת הקודש המשותפת שלהם ככוהנים משרתים בקודש וכמלאכי השרת, ככוהנים מקריבים קרבנות וכמלאכים המכונים 'כוהני קורב' ו'מלאכי דעת' המעלים שירים ושלחביות אש, השתמרה בספרייה הכוהנית במגילות מדבר יהודה, בספרות ההיכלות והמרכבה, ובקדושה הנאמרת בבית הכנסת. כאמור, המלאכים אינם נזכרים כלל במשנה ובתוספתא. בפרקי אבות, המייצגים את עולמם של חכמי המשנה, פוסחים לגמרי על הכוהנים בשלשלת מסירת התורה,⁶⁹ למרות העובדה שרק בידיהם הופקדה התורה בחומש ורק עליהם הוטלה הוראתה והנחלתה לכלל ישראל (ויקרא י, ח-יא), (דברים לג, ח-י). ואילו בצוואת השבטים ובספר היובלים, המבוססים על זיכרון אפי החותר להקדים כל מושג בעל חשיבות לדור האבות, מסופר זיכרון חלופי על ראשית הכהונה, הקושר את הנחלת הספרים מימי חנוך שעברו ליעקב, לבנו הנבחר, לוי, ומבאר בעקיפין את ברכת משה ללוי ולצאצאיו: 'ויכהן לוי בבית אל לפני יעקב אביהו מעשרת אחיו ויהי שם לכהן' (היובלים, לב, ט); 'ויתן [יעקב] את כל ספריו וספרי אבותיו ללוי בנו למען ישמרם ויחדש אותם אל בניו עד היום הזה' (שם, מה, ט"ז). בספר 'צוואת לוי', המצוי בקובץ 'צוואות השבטים' המוקדש להאדרת כהונת לוי, שחלקים ממנו נמצאו בין מגילות מדבר יהודה, מספר לוי לבניו: 'וירא יצחק אבינו את כולנו ויברכנו וישמח וכאשר ידע כי אני

⁶⁸ ראו: רחל אליאור, 'בחירת לוי: הנחלת הספרים, מסורת הלוח וחובת ההוראה של בני לוי', בתוך הנ"ל, **זיכרון ונשייה** (הערה 33 לעיל), עמ' 231-267. לציטוט ראו: 4Q400 .
⁶⁹ משה דוד הר, כתב במאמרו 'הרצף שבשלשלת מסירתה של התורה', **ספר הזיכרון ליצחק בער**, ירושלים 1981 על כוונה מפורשת לסלק את הכוהנים משלשלת מוסריה ומקבליה של התורה שבעל פה. שם, עמ' 45.

כהן לאל עליון לאדון השמים החל לצוותני וללמדני **משפט הכהונה** (צוואת לוי הארמי, א, י"ב-י"ג);⁷⁰ סבו, יצחק, אומר לו: 'ועתה בני שמע דברי והאזן למצוותי ולא יסורו דברי אלה מלבך כל ימיך **כי כהן קדוש לה** אתה. **וכהנים יהיו כל זרעך** ואת בניך צווה כי יעשו לפי משפט זה כאשר הגדתי לך' (צוואת לוי).⁷¹ במסורות חלופיות אלה אודות ראשית הכהונה, בספר היובלים ובצוואת לוי, שלא נותר להן זכר בעולמם של חכמים, שאסרו לקרוא ב'ספרים חיצוניים' שהרחיבו על עולמם של הכהנים משבט לוי, באיום שהקורא בהם אין לו חלק לעולם הבא (משנה, סנהדרין י), לוי בן יעקב חולם שנבחר לכהונה ועל כך שהוא מתקדש לכהונה בידי המלאכים, ואביו הנוחל לוחות כתובים משמים, כמפורט בספר היובלים, ממנה אותו לכהן מבין אחיו ומנחיל לו את כל ספריו וספרי אבותיו.

• • •

בעקבות הנחות היסוד של העולם המקראי, המספר בפרוט על תבנית המשכן השמימי ומרכבת הכרובים שמשה הוראה בהר, על התבנית השמימית של המקדש ושל מרכבת הכרובים שדוד ציווה על שלמה בנו לבנות על הר ציון, ועל מראה המרכבה שראה הנביא הכהן יחזקאל אחרי החורבן, כעדות על נצחיות התבנית השמימית של המקדש החרב ועל תקוות בנין מקדש עתידי שהכהנים לבית צדוק ישרתו בו, התחברה במחצית השנייה של האלף הראשון לפני הספירה, במועד לא ידוע, ובמחצית הראשונה של האלף הראשון לספירה, במועד שאיננו ודאי, ספרות מיסטית כוהנית מגוונת, בשירה ובפרוזה, המתארת על יסוד מסורות כוהניות ונבואיות עתיקות, את התבנית השמימית של ההיכל, בזיקה לחלוקות שביעוניות ורבעוניות של שבעה היכלות וארבעת פני המרכבה, לצד תיאור תבנית קודש הקודשים, בזיקה למרכבת הכרובים ולגן עדן, ואת התבנית הקוסמית—ליטורגית של מחזורי הזמן השביעוני המקודש, הנשמע

⁷⁰ צוואת לוי הארמי, **צוואות השבטים**, מהדורת אליהו שלמה הרטום, תל אביב: יבנה תשמ"א, עמ' 136-137.

⁷¹ **צוואות השבטים**, מהדורת א"ש הרטום, תל אביב: יבנה תשמ"א, עמ' 141.

והמשבית, השמור בברית, ואת מחזורי הזמן הרבעוני, הקוסמי, הנראה והרציף, שנתנו לכל באי עולם. ספרות מיסטית זו מפרטת את המראה הנשגב של שבעה דבירים ושבע מרכבות, ומתארת את מחזורי שירת הקודש והנגינה הנסמכת לה של המלאכים והכרובים המשרתים בקודש בשבעה היכלות עליונים. היכל הוא המושג הרווח במקרא לתיאור בית ראשון ובית שני, או לתיאור שני המקדשים שעמדו על הר הקודש בירושלים לאורך האלף הראשון לפני הספירה, ומרכבה היא מילת הקוד הקצרה למכלול המורכב של הכרובים, הכפורת, ארון הברית ולוחות הברית או לוחות העדות שבתוכם, או לזיכרון מסורת הבריתות הנצחיות הכתובות שבין האל לעמו – ברית כהונת עולם, ברית המלח וברית הקטורת, השמורות לבני לוי הכוהנים, ברית בין הבתרים, ברית הקשת בענן, ברית סיני, וברית עולם עם בית דוד (שמואל ב כ"ג, ה). חרף התמורות בגבולות הזמן והמקום, בין ברית הקשת בענן, לברית בין הבתרים, ובין ברית סיני, לחזון המרכבה של יחזקאל, הקשור במסורת הבריתות של חג השבועות, ומשמש הפטרה לקריאת התורה בחג שבועות-בריתות אלה קשורות, לפי המסורת הכוהנית העתיקה, בחלוקות שביעוניות ורבעוניות, בזיקה למסורת הבריתות או השבועות הנצחיות שנכרתו בחג השבועות במחצית החודש השלישי.⁷²

שלביה הראשונים של ספרות מיסטית זו, המתארת את העולם השמימי הנעלם, נמצאים בספרות המרכבה שנמצאה במגילות מדבר יהודה, בתיאור חזון המרכבה בספר חנוך הראשון, פרק יד ופרק ע"א, ובחיבור שירי אנונימי בשם 'שירת עולת השבת', המיוחס כאמור לדוד בן ישי, נעים זמירות ישראל, המתאר שבעה דבירים ושבע מרכבות, מלאכי קודש חיות קודש וכרובים, שכולם משוררים, מהללים ומברכים בשבעה היכלות עליונים, ובחיבורים המכונים 'מגילת הברכות' ו'סרך הברכות' המתארים את עולם המרכבה ואת הזיקה בין תפילת הכוהנים לשירת המלאכים. שלביה המאוחרים של מסורת המרכבה המיסטית, המתארים את מלאכי השרת השרים ומנגנים בשבעה היכלות עליונים, נמצאים בספרות ההיכלות

---

⁷² רחל אליאור, "חג השבועות הנעלם", בתוך: "וזאת ליהודה", קובץ מאמרים המוקדש לחברנו פרופ' יהודה ליבס, לרגל יום הולדתו השישים וחמישה (עורכים), מארן ר' ניהוף, רונית מרוז ויהונתן גארב, ירושלים: מוסד ביאליק, תשע"ב, עמ' 70-92.

והמרכבה, המיוחסת כאמור לרבי ישמעאל כהן גדול ולרבי עקיבא שנכנס לפרדס, שהתחברה, לדעת חלק מהחוקרים בתקופת המשנה והתלמוד, והתחברה לדעת מקצת החוקרים בין המאות השישית והשביעית. הואיל ועיקרה של ספרות זו עוסק במתרחש בהיכלות עליונים, קשה להכריע בוודאות מתי התחברה, שכן נקודות הציון הארציות המועטות המצויות בה, מתייחסות בדרך כלל למחברים בני הדור השלישי לתנאים, מהשליש הראשון של המאה השנייה. הדמות ההיסטורית המאוחרת ביותר הנזכרת בספרות ההיכלות הוא רבי אבהו מקיסריה, שהיה אמורא ארץ ישראלי בן הדור השלישי (סוף המאה השלישית - תחילת המאה הרביעית), אשר ייצג את היישוב היהודי בארץ ישראל בפני שלטונות האימפריה הרומית, אולם אין שום ודאות לגבי מהימנות תאריכיים ספרותיים-היסטוריים אלה.

כידוע, חיבורים רבים ושונים יוחסו לרבי עקיבא ולרבי ישמעאל בהלכה, במדרש ובאגדה, במחצית הראשונה של האלף הראשון. יתכן שמחברי ספרות ההיכלות, שרצו להבטיח את שמירת יצירתם המיסטית, השירית והכהונית, באמצעות ייחוסה לגדולי התנאים בני דור 'עשרת הרוגי מלכות', בחרו בדור השמר, דורם של ר' עקיבא ור' ישמעאל במאה השנייה לספירה, כדי לספר בו את סיפור המסגרת החדש לגמרי של נסיבות פריצת הגבולות בין שמים לארץ ביזמה אנושית, הלא הוא סיפור העלייה לשמים של בני אנוש לא קרואים, המכונה 'ירידה למרכבה', וסיפור הירידה משמים לארץ של 'יורדי מרכבה' אלה, עם שירות המלאכים שנשמעו לצופי מרכבה, שירות הקשורות לתפילת הקדושה בבית הכנסת, 'מקדש מעט', ועם תיאורי העולם העליון, עולם המרכבה, הכרובים והמלאכים, עולם המכונה במסורת היהודית בשם **גן עדן ופרדס**. עולם זה הנודע מימי נח, לפי ספר היובלים, בביטוי: 'גן עדן קודש קודשים ומשכן ה' הוא': 'וישמח נח כי יצא החלק הזה לשם ולבניו ויזכור את דברו אשר אמר בפיו בנבואה לאמור ברוך ה' אלוהי שם וישכן ה' באוהלי שם: וידע כי **גן עדן קדש קדשים ומשכן ה' הוא** והר סיני תוך המדבר והר **ציון תוך טבור הארץ** שלשתם זה מול זה **לקדושה נבראו**' (ספר היובלים ח, י"ח-י"ט), הקשור לתבנית המקדש שעמד על הר ציון במשך אלף שנה, ונחרב במאה הראשונה לספירה. הכרובים, הנזכרים לראשונה **בגן עדן**, ואחר כך בתבנית המרכבה שהוראתה לחנוך בגן עדן, למשה בסיני, לדוד על הר ציון וליחזקאל על

נהר כבר, נקשרו החל מזמנו של תרגום השבעים, במאה השלישית לפני הספירה, למילה **פרדס**, שכן בתרגום התורה ליוונית, שנערך באלכסנדריה לתועלת הקהילה היהודית בעולם ההלניסטי, תורגם הניב **גן עדן**, מקום הכרוכים מספר בראשית, למילה הפרסית יוונית **פרדס**, המציינת גן מלכותי רב יופי, סגור ומוקף חומות (פרדיסון-פרדיסוס-paradise). העובדה ש' עקיבא קשור במסכת חגיגה בתלמוד הבבלי ב'עלייה לפרדס' או ב'**כניסה לפרדס**' (חגיגה, יד ע"ב-טו ע"א), ור' ישמעאל כהן גדול קשור בכניסה ל**קודש הקודשים** אחרי החורבן, שם הוא רואה את אכתריאל ה' צבאות משוחח עמו ומברך אותו (בבלי, ברכות, ז ע"א), הפכה את שניהם לגיבורי מסורת המרכבה, שכן כידוע כרובים בלתי נראים מצויים על פי מסורת החומש **בגן עדן** או **בפרדס**, המכונה בספר חנוך בשם 'פרדס קושטא' (גן הצדק), או **בקודש הקודשים**, הקשורים זה בזה בקשרים רבים במסורת הכוהנית.⁷³ למרות העובדה שרעיונות מסוימים בספרות ההיכלות והמרכבה, וקטעים מסוימים המצויים בה, נמצאים גם במשנה ובתלמוד, מן הנמנע לפי שעה להכריע בוודאות על קדימה ואיחור, או לענות ללא היסוס מי נטל ממי במערכת הרב תרבותית של היצירה היהודית במחצית הראשונה של האלף הראשון לספירה.

במשנה ובתוספתא, שנערכו בארץ ישראל במאה השלישית לספירה, שעורכיהן נמנעו, כאמור, מכל אזכור של מלאכים או של כוהני בית צדוק, או מאזכור המושג ברית או מאזכור של חנוך צופה המרכבה, הסופר וכוהן הצדק שהביא מהמלאכים את לוח השבתות השמשי הקבוע, מתועדים דברי חכמים מהמאה הראשונה והשנייה לספירה. בחיבורים מוקדמים אלה מצויות הסתייגויות גורפות מהעיסוק במרכבה ברשות הרבים. אחת ההסתייגות הנודעות מצויה במשנה חגיגה, בפרק 'אין דורשין': "אין דורשין בעריות בשלושה ולא במעשה בראשית בשנים ולא במרכבה ביחיד, אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו" (משנה, חגיגה ב, א). מאיסור זה

⁷³ לאה מזור, "הקשר הדו-כיווני בין גן העדן והמקדש", **שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום**, י"ג (תשס"ב), עמ' 5-42; רחל אליאור, "גן עדן קדש קדשים ומשכן ה' הוא", **גן בעדן מקדם; מסורות גן עדן בישראל ובעמים**, (עורכת), ר' אליאור. (הערה 29 לעיל).

ומדומיו אפשר ללמוד בוודאות שהיו מי שעסקו במרכבה והיו מי שאסרו על כך מטעמים שונים.⁷⁴

ייחודה של ספרות המרכבה בשלביה השונים, היה טמון בעובדה שלמרות שחיבוריה התחברו בחוגים שונים בתקופות שונות, הרי שכל מחבריה התעניינו בעיקר בעולמות עליונים, בעולם המלאכים ובשירת הקודש הנערכת בו, בעברית ובארמית, והתעניינו במסורות מיסטיות שונות, חוצות גבולות, הקשורות במקום מקודש (מרכבה, כרובים; הר ציון, גן עדן; קדש קדשים, שבעה היכלות עליונים, ארבעת פני המרכבה, כסא הכבוד, שרפים, אופנים וחיות הקודש, פרדס, פרדס קושטא); בזמן מקודש (לוח שביעוני של שבתות, שמיטות ויובלים שמקורו בדברי מלאכי הקודש לחנוך בן ירד, מייסד הכהונה, השביעי בדורות האדם; לוח שבעת מועדי ה' בתורת כוהנים בספר ויקרא (פרק כ"ג), המכונים: 'אלה מועדי ה' מקראי קודש אשר תקראו אותם במועדם'. שבעה מועדים אלה שתאריכיהם קבועים וימיהם ידועים מראש על פי הלוח השמשי, מיוחסים על פי הזיכרון האפי הכוהני לימי האבות בספר בראשית, בזיקה למסורת הבריתות, כמפורט ב'ספר היובלים'; מחזורי שירי הקודש של דוד בן ישי המציינים את תמורות מחזורי הזמן השביעוני המקודש של 'מועדי ה' מקראי קודש', 'מועדי דרור', על ידי ציון תאריכיו בפתיחת השירים ובסוגיהם השונים ביחס למחזורי קרבנות העולה השונים; לצד התאמתו המשולבת למחזורים הנראים של לוח 'מרכבות השמים', הוא הלוח האסטרונומי הרציף של ארבע העונות ותריסר המזלות); בפולחן מקודש (עבודת הקודש המחזורית הנצחית של בני לוי, ובראשם הכוהנים לבית צדוק במשכן, ובמקדש, המקבילה לעבודתם של 'כוהני קורב, מלאכי קודש ומלאכי השרת בשמים; ועבודתם הליטורגית המחזורית במחזורי שיר בהיכלות עליונים, ללא עבודת הקרבנות, משעה שהמקדש חולל או נחרב); ובזיכרון מקודש (הזיכרון הכתוב הקשור בציון אירועי ראשית בזיקה למסורת הבריתות, הכורכות בין זמן מקודש למקום מקודש ולפולחן מקודש המצרף כוהנים למלאכים. בריתות אלה - קשורות בראשית לוח השבתות, השמיטות

David J. Halperin, *The Faces of the Chariot: Early Jewish Responses to* ⁷⁴
Ezekiel's Vision, Tübingen: J. C. B. Mohr P. Siebeck 1988.

והיובלים, ולוח שבעת מועדי ה', הקשור בשבעת המינים הצומחים בארץ ישראל בשבעת חודשי השנה הראשונים בין ניסן לתשרי בהם חלים שבעת מועדי ה', ובישבעת המלאכים העליונים העומדים ובאים לפני כבוד ה' (טוביה י"ב 15), בשבעת המלאכים הקדושים השומרים' (חנוך א, כ) ושבעה מלאכים שנבראו תחלה משרתים לפניו לפני מן הפרוכת' (מסכת היכלות, כח) - קשורות בחג השבועות ובראשית מראה המרכבה, ראשית הכהונה, ראשית מסורת מזבחות העולה ומזבח הקטורת שמקורה מגן עדן, ראשית מסורת העלייה לרגל למקדש וראשית המסורת הכתובה שנלמדה משמים).

ייחודה של מסורת המרכבה הכוהנית מצוי בחמש הנחות יסוד הבאות:

(א) קיים עולם נעלם, הוא עולם המרכבה, או עולם המלאכים והכרוכים וחיות הקודש, עולם כיסא הכבוד ושירת הכרוכים, שנערכת בו עבודת קודש מחזורית, נצחית קבועה, בשירה ונגינה בהיכלות עליונים בידי מלאכים, כרובים וחיות הקודש. יצורי עליון אלה, שעולמם מתועד במסורת כתובה בשירת קודש ובפרוזה מיסטית, מצטיינים ביופי על חושי, בממדים אינסופיים, ובמנעד מוזיקלי רחב המאפיין את עבודת הקודש בעולם המרכבה הנערכת בשירי קדושה של מקהלה אנטיפונית כפולה או משולשת, העונה זו כנגד זו בכרכה, בשבח, בתהילה ובנגינה. חכמי התורה שבעל פה שפעלו אחרי החורבן, הסתייגו מתפוצתה של מסורת המרכבה, קבעו ש'אין דורשין במרכבה' ברבים, אסרו להרבות בשבחי הבורא ('האומר מודין מודין משתקין אותו') ולא כללו אף שורת שירה, מזמור או תהילה במשנה ובתוספתא.

(ב) יחידי סגולה מקרב בני אנוש עשויים לראות בעיני רוחם, בהשראה אלוהית, בחזון נבואי, בדברי מלאכים, בהארה נבואית או בציווי אלוהי, את תבניתו של עולם זה, המכונה לחילופין, עולם המרכבה, 'מראות אלוהים', פרדס-קושטא, פרדס או גן עדן, שיש בו היכלות אלגביש וכרובי אש, דבירי קודש, היכל בדולח ו'מראה כרובים', נהרות אש ומרכבת כרובים, חיות קודש נוגהות ומלאכים עטופים בגחלי אש, כיסא כבוד, 'נוגה מרכבה', אופנים וגלגלים, כאמור לגבי 'צופי המרכבה' חנוך בן ירד, משה בן עמרם

משבט לוי, דוד בן ישי משבט יהודה ויחזקאל בן בוזי הכהן משבט לוי. כל אחד מארבעה נבחרים אלה, היה מחונן ביכולת העל חושית לראות ולשמוע את המתרחש בשבעה היכלות עליונים בעולם הסמוי מן העין, הקשור להיכל הארצי ולעבודת הקודש, לפני בניינם של המשכן והמקדש, או אחרי חורבנם, וכל אחד מצופי מרכבה אלה יסד עידן דתי חדש המיוסד על **עדות כתובה**: ראשית הכהונה שעבודת הקודש שלה במחזורי העלאת הקטורת [שמקורה מגן עדן] מושתתת על לוח שביעיות קבוע, נצחי, ידוע מראש ומקודש, שנודע מ'**לוחות השמים**' וממלאך הפנים ומיוסד על **עדות כתובה** שמקורה בעולם המלאכים [חנוך]; התגלות אלוהית, גאולת העם משעבוד, ראשית **החוק הכתוב** הנחתם בברית סיני, ונמסר לעם כולו **כתורה מן השמים**, ניסוח הסיפור ההיסטורי והעל-היסטורי בין האל לעמו המבוסס על בריתות ושבעות, הקמת המשכן כייצוג לנוכחות האלוהית המקודשת, קביעת סדרי הכהונה והלוויה של שבט לוי במסורת כתובה בחומש, פירוט מחזורי הקרבנות הקשורים ב'שבעת מועדי ה' מקראי קודש', בשבתות, בשמיטות וביובלים, בחומש, והליכה לעבר הארץ המובטחת [משה]; כיבוש מצודת ציון, היא ירושלים, וראשית תכנון בנין המקדש על הר ציון בהשראה שמימית [ולתבנית המרכבה הכרוכים זהב'... הכול בכתב מיד ה' עלי להשכיל], קביעת הכהונה הגדולה של הכוהנים בני צדוק, מימי צדוק בן אחיטוב, צאצא ישיר לאהרון הכהן שלצאצאיו הובטחה 'ברית כהונת עולם' (עזרא ז, א-ה), חלוקת משמרות הכוהנים והלוויים שנעשתה בידי דוד וצדוק, לשמירת מחזור עבודת הקודש של משמרת הקודש, הכוללת את ציון מחזורי ההשבתה השביעוניים המקודשים באמצעות העלאת קרבנות העולה ('עולת השבת') ושירות העולה ('שירות עולת השבת'), ו**כתובת** השירה הליטורגית שליוותה את כל עבודת הקודש במקדש [דוד]; הבטחה כוהנית נבואית בדבר נצחיות עבודת הקודש בעולמות עליונים גם אחרי חורבן בית ראשון; תכנון מקדש עתידי, ארבע ממדי, והאדרת עבודת הקודש של הכוהנים לבית צדוק כיחידים מבני לוי הראויים לשרת בו **בספר יחזקאל** [יחזקאל].

סיפורם העל-היסטורי של ארבעת צופי המרכבה מהעידן המקראי, שנמסר במסורת כתובה, אלה שזכו לראות את העולם העליון הסמוי מן העין, ללמוד מן המלאכים ולהאזין לשירת הקודש של עולם המרכבה, אלה שנבחרו בידי האל לזכות בגילוי אלוהי על-זמני הקשור בהוויות מקודשות

ובמחזורים נצחיים, וייסדו עידנים חדשים בהיסטוריה הדתית של העם בזיקה לקדושת הזמן והמקום, לקדושת הפולחן והכהונה, ולקדושת הקריאה והכתיבה, הקשורים כולם למחזור ההשבתה השביעוני המקודש של 'אלה מועדי ה' מקראי קודש אשר תקראו אותם במועדם', הפך לתשתית הסיפור ההיסטורי המקודש בזיכרון המקראי ובזיכרון הכוהני, ללא קשר למידת ממשותו ההיסטורית המעוגנת בעדות כתובה, העלולה בהחלט להיות שנויה במחלוקת, כשם שהיא עשויה להתקבל על הדעת כמהימנה על פי הזיכרון הכוהני, המכונן קהילה וברית על ידי סיפור.

(ג) אחרי חורבן בית שני, בשנת 70 לספירה, אנו למדים לראשונה על בני אנוש שנכנסו ביוזמתם לעולם העליון, המכונה כאמור מרכבה, פרדס או גן עדן, כזכור מסיפור 'ארבעה נכנסו לפרדס', שיוזכר להלן, הנמצא הן בהיכלות זוטרת⁷⁵, הן בבבלי חגיגה יד ע"ב-טו ע"א, בירושלמי חגיגה ב, א (ז ע"ב) בנוסחים שונים, שבו ארבעת גיבוריו הארציים, ר' עקיבא וחבריו, שמעון בן עזאי, שמעון בן זומא, ואלישע בן אבויה, חכמי התורה שבעל-פה, פגשו בחנוך בן ירד, ראשון צופי המרכבה, סופר הצדק, גיבור המסורת הכוהנית הכתובה, שישב בגן עדן מאז הדור השביעי לדורות האדם, וכתב עדות על המתרחש בשמים ובארץ, כמסופר בהרחבה בשלושה ספרים שהמילה חנוך בכותרתם, ספר חנוך הראשון, ספר חנוך השני וספר חנוך השלישי, וכנזכר במפורט בפרק ד של ספר היובלים. חנוך בן ירד, ראשון צופי המרכבה שלמד מן המלאכים את המחזוריות השביעונית המקודשת של לוח השבתות השמשי המתחיל באביב, מכונה בספרות המרכבה שנכתבה אחרי חורבן המקדש בשם 'חנוך מטטרון מלאך שר הפנים' ובשם 'הנער הזה מטטרון, מלאך שר הפנים'. חנוך מטטרון, המכונה נער משום שהוא צעיר מכל יושבי עליון שהרי הגיע אחרון לשמים, שבעה דורות אחרי בריאת כל שאר המלאכים (בראשית ה, כ"א-כ"ד; היובלים ד), מתואר ככהן גדול שמיימי האומר את השם המפורש בעבודת יום הכיפורים, שבע פעמים או בשבעה קולות, כפי שאמר הכהן הגדול במקדש בירושלים. כך מתואר חנוך, ש'נלקח אל האלוהים', כמי ש'עומד למעלה במרום

⁷⁵ היכלות זוטרת, מהדורת רחל אליאור (הערה 22 לעיל), עמ' 23, שורות 41-55; סינפסיס לספרות ההיכלות (הערה 2 לעיל), סעיף 314.

ומשמש לפני אש אוכלה אש... והנער הזה ששמו מטטרון מביא אש חרישית ונותן באזני החיות כדי שלא ישמעו את הקול הדובר של הקדוש ברוך הוא ואת השם המפורש שהנער ששמו מטטרון מזכיר באותה שעה בשבעה קולות".⁷⁶ עובדה מעניינת היא שחנוך-מטטרון, גיבור המסורת הכההנית הכתובה - שזכה לחיי נצח בגן עדן כסופר המעיד על מעשי אל ואדם, כמתואר ב'ספר היובלים', מי שרק עליו נאמר 'חנוך בחרתה מבני אדם', 'אות דעת לדור ודור' 'סופר צדק' ו'שרא רבה דאסהדותא', השר הגדול של העדות, שמתואר בתרגום הירושלמי לבראשית ה' כד כסופר שמימי היושב במרומי גן עדן: 'ופלח חנוך בקושטא קדם ה' והא ליתוהי עם דיירי ארעא ארום אתנגיד וסליק לרקיע במימר קדם ה' וקרא שמה מיטטרון ספרא רבא [תרגום: 'ועבד חנוך באמת לפני ה' ואיננו עם יושבי הארץ, כי נלקח והועלה למרום בגזרת ה', וקרא שמו מיטטרון הסופר הגדול], הסופר הנצחי חוצה הגבולות, שמתואר בספרות המרכבה כמורו של ר' ישמעאל כהן גדול בשבעה היכלות עליונים, שהפך למלאך בעל כנפיים, גיבור המסורת הכההנית הכתובה, ששלושה ספרים מקודשים הקשורים באל ובמלאכים התחברו עליו ועל מסעותיו בגן עדן ובעולמות עליונים, בחוגים כוהניים - מתואר בספרות חכמים, בגמרא ובמדרש, המייצגים את ההגמוניה החדשה של התורה שבעל פה, האוסרת על כתיבת ספרי קודש, כרשע, חנף וחוטא. חנוך מטטרון, היושב בגן עדן או בפרדס, מקום מקודש של עולם המלאכים והכרוכים, הסגור בפני כל אדם מלבד נבחרי האל, במיתוס הכההני, ההופך למרחב הפתוח בפני כל אדם במסורת חכמים,⁷⁷ מתואר בלשון גינוי חריפה, נטולת הנמקה, הן בסיפור הריגתו

⁷⁶ סינופסיס לספרות ההיכלות, סעיפים 389-390.

⁷⁷ חכמים שתוארו במדרש בראשית רבה את אדם וחוה כמדווגים, מולידים ויולדים בתחומי גן עדן, בניגוד למקרא מפורש המציין שילדיהם נולדו מחוצה לו (בראשית ד, א-ב), אחרי הגירוש (שם, ג, כד), רצו לחלוק על תפיסת גן עדן כמקום מקודש נצחי וטהור שהמוות אינו שולט בו, ועל כן אין למיניות, המובטחת רק לבני מוות, מקום בו כלל וכלל, בדומה למקדש שחומרות טהרה קפדניות נשמרו בו בשל הנוכחות האלוהית בקודש הקודשים. עמדת חכמים נוסחה כנגד מחברי המסורת הכההנית במגילות מדבר יהודה ובראשן מסורת ספר היובלים, שאסרו על המיניות בתחומי המקודש של גן עדן מכל וכול. בעמדה השוללת במפורש מיניות בגן עדן נקטו גם מחברי ספרות ההיכלות ובעלי מסורת הפיוט הארץ ישראלי, בעלי מסורת התרגום ומחברי ההמנונים על גן עדן

בידי אלוהים בראש השנה בכראשית רבה, הן בסיפור האיקונוקלסטי על השפלתו, הענשתו והדחתו, סיפור 'ארבעה נכנסו לפרדס' (בבלי, חגיגה י"ד ע"ב-ט"ו ע"א), כמי שנענש והוכה שישים מלקות של אש ('שישים פולסא דינורא') על חטא שלא חטא (טעותו של אלישע בן אבויה, 'אחר', ששאל למראהו: 'האם שתי רשויות המה?'). חנוך סופר הצדק, שזכה לחיי נצח כסופר בגן עדן אחרי שהביא מהמלאכים את לוח השבתות **השמשי** הקבוע הנפתח **באחד בניסן, ראש החודש הראשון, באביב**, שבו לכל יום מימי השנה ושבתותיה יש תאריך קבוע וידוע מראש, ולימדו לבנו מתושלח, מייסד הכהונה בארץ, מתואר בספרות חכמים כחוטא שאלוהים הרגו בראש השנה,⁷⁸ בראש החודש השביעי, שהיה יום זיכרון מאז סיפור המבול. יום זיכרון כוהני זה, יום השוויון של הסתיו, הפך לחג חדש לגמרי בשם ראש השנה, רק בדור יבנה, בזמנו של רבן גמליאל, במשנה ראש השנה. קרוב לוודאי שיש קשר הדוק בין סיפורי ההשפלה וההדחה של גיבור לוח השמש הכוהני, החי חיי נצח כסופר צדק בגן עדן, שנהרג לדברי חכמים בראש השנה, בתשרי, על פי הלוח הירחי החדש המתחיל **בסתיו**,⁷⁹ לבין העובדה שאחרי החורבן חכמים אימצו את הלוח הירחי המשתנה של החדשים, שאין בו תאריך קבוע וידוע מראש, לאף יום בשנה, משום שהוא תלוי בתצפית אנושית במולד הירח ובהכרעת בית דין, ולא בחישוב קבוע שנלמד מהמלאכים ונשמר בידי כוהנים ביחס ללוח **השמשי** המתחיל **באביב**. הוויכוחים במשנה על לוח המועדים, שנודעו כמחלוקת בין צדוקים [הכוהנים לבית צדוק שהחזיקו בלוח השמשי, המתחיל בניסן, שאין בו

בכנסייה הסורית, שראו בגן עדן מקום מקודש מופרש ממיניות מכל וכל. ראו: **גן בעדן**

מקדם: מסורות גן עדן בישראל ובעמים (לעיל הערה 29), עמ' 22-25, 145-172.

⁷⁸ לדברי תרגום אונקלוס לבראשית ה, כד, אלוהים הרג את חנוך: "והליך חנוך בדחלתא דיי וליתוהי ארי **אמית** יתיה יי"; לדברי בעל בראשית רבא, ה כד, חנוך נהרג בידי אלוהים בראש השנה: "ויתהלך חנוך את אלהים וגו' אמר ר' חמא בר הושעיא [חנוך] אינו נכתב בתוך טומוסן של צדיקים אלא בטומוסן של רשעים... חנוך חנף היה פעמים צדיק פעמים רשע אמר הקב"ה עד שהוא צדיק **אסלקנו**, אמר רב איבו **בראש השנה** דנו בשעה שדן כל העולם". **מדרש בראשית רבא**, מהדורת תיאודור-אלבק, תשכ"ה, עמ' 238.

⁷⁹ ראו: ר' אליאור, **מקדש ומרכבה** (הערה 3 לעיל), עמ' 250-248, 254-255. חשיבות מיוחדת היו לתקנות הסנהדרין ביבנה בראשותו של יוחנן בן זכאי שקבעו את לוח השנה מחדש והתקינו את העיבור.

עיבור] לפרושים [החכמים המפרשים שהחזיקו בלוח הירחי המתחיל בתשרי, המושתת על ריבונות אנושית, שמחייב עיבור], קשורים לפרשה זו.

(ד) הכניסה לעולם המרכבה, המכונה 'ירידה למרכבה' או 'עלייה להיכלות עליונים', או 'חזון המרכבה' ו'צפייה במרכבה', מעניקה סמכות שמימית ליחידי סגולה הזוכים לכך, ומתירה להם לכתוב או להכתיב בלשון שיר או בלשון סיפור, בלשון חזון נבואי או בלשון חוק ומשפט, בלשון תפילת קדושה או בלשון פיוטית מיסטית ריטואלית, את אשר ראו בחזונם בזמן העלייה לשמים. במאות הראשונות אחרי החורבן התגבש כידוע עולמם של חכמים שיצרו את התרבות המבוססת על תורה שבעל פה, על טיפוח חירות פרשנית וריבונות דרשנית אנושית ביחס לקאנון החתום, על חתימת הנבואה ועל הפסקת השירה, ועל איסור מפורש להסתכל מעבר לגבולות הזמן והמקום שבהם שרוי האדם, כאמור במסכת חגיגה: "כל המסתכל בארבעה דברים מה למעלה מה למטה מה לפניו ומה לאחור ראוי לו שלא בא לעולם". תרבות חדשה זו של חכמי התורה שבעל פה, שאיננה נסמכת על השראה שמימית ואיננה מכירה בה עוד, אלא נסמכת רק על 'מסורת אבותינו בידינו', שנודעה במסירה בעל פה ולא בכתב, תרבות שהאדירה בשלביה הראשונים את המסורת האנושית חסרת התוקף השמימי, ואסרה על הכתיבה הנסמכת על מקורות מקודשים, בכלל, ועל כתיבת תפילות, שירות וברכות, בפרט, לא מצאה מקום לתרבות הכוהנית הכתובה הקודמת לה, אחרי חורבן המקדש.⁸⁰

(ה) אלה הזוכים לראות מראה מרכבה בשמים ובארץ, בעולם המלאכים, ובהשתקפויותיו השונות בחלום ובהקיץ, בהשראה אלוהית או בגילוי מלאכים, בהשראה נבואית או פיוטית, עשויים להעיד על כך בכתב ובעל פה, בזיקה לפולחן המשכן או המקדש ועבודת הקודש, לפני בניינם או אחרי חורבנם. מסורת זו נקשרה בעבודת הקודש בבתי הכנסת שנקראו

⁸⁰ ראו: יעקב זוסמן, "תורה שבעל-פה פשוטה כמשמעה", מחקרי תלמוד, ג (תשס"ה), עמ' 209-384. פרופ' זוסמן טוען שאין בנמצא מחשבת חז"ל כתובה עד למאה השמינית לספירה ודן בהרחבה במשמעות ההכרעה העקרונית לא לכתוב. המסירה בעל פה, השוללת כתיבת ספרים, משמרת מונופול על הידע אצל המורה המלמד בעל פה, ומחייבת זיקה בלעדית של התלמיד למורה, ולא לספרים כתובים, מלבד לספרי המקרא.

בשם 'מקדש מעט' אחרי החורבן, בזיקה לאמירת הקדושה עם המלאכים. ככל שהעולם הנעלם רחוק יותר ונעדר יותר בזמן ובמקום, נשגב יותר ונעלם יותר, כך תיאורו המילולי רב היופי, המתועד בשירת הקודש הכתובה, עשיר יותר במושגים שיש להם אחיזה ארצית מועטה מעבר לעולם עבודת הקודש, המשכן והמקדש, או עולם בית הכנסת אחרי חורבן בית שני, ומעבר לחזיונות הנבואיים שנקשרו בו בעולם המקראי, או במושגים לא נודעים, מיסטיים ליטורגיים וריטואליים, היוצרים שפה חדשה הבוראת עולם חדש.

בשל המרחק ההיסטורי והמנעד הספרותי הרחב בין החיבורים השונים הקשורים למסורת המרכבה ולצופיה, החל בספר בראשית, מימי הדור השביעי לדורות האדם (חנוך), לספר שמות המתאר את דור המדבר, הדור הארבעים ותשעה לדורות האדם (משה), לספרי שמואל, מלכים, תהלים ודברי הימים א ו-ב, המתארים את ראשית ימי בית ראשון (דוד), ולספר יחזקאל המתאר את סוף ימי בית ראשון, ובשל המרחק בין המחצית השנייה של ימי בית שני (ספר חנוך, ספר היובלים, שירות עולת השבת, סרך הברכות, מגילת הברכות וצוואות השבטים, הקשורים כולם בעולם המלאכים (לצד חיבורים הקשורים בעולם הכהונה והמקדש, שאינם קשורים במישורין למסורת המרכבה כמו 'מגילת המקדש', 'מגילת משמרות הכהונה', 'מקצת מעשי התורה' ו'מגילת מלחמת בני אור בבני חושך'), לדור חורבן בית שני (ר' עקיבא ור' ישמעאל בשליש הראשון של המאה השנייה לספירה), וגלגוליו הספרותיים בתקופת המשנה והתלמוד בדור 'יורדי המרכבה' (ספרות ההיכלות והמרכבה), החטיבות השונות המתארות את עולם המרכבה בשירה ובפרוזה, בזיקה למציאות היסטורית או מציאות מיסטית, למציאות ספרותית המיוסדת על דברים חדשים—עתיקים, או למציאות שירית חזיונית המלמדת על קיומו הנצחי של עולם חלופי, בחלום ובהקיץ, קשורות רק בקשר רופף זו לזו, אולם מאוחדות לגמרי ברובן של הנחות היסוד שתוארו לעיל ובעולם המושגים הכוהני העומד בתשתיתן.

• • •

שירת ההיכלות והמרכבה, שהתחברה בעברית ובארמית בארץ ישראל, כמועד שאינו ידוע במדויק, במחצית הראשונה של האלף הראשון לספירה, בתקופה שגבולותיה רופפים, המכונה במחקר לעתים בשם תקופת המשנה והתלמוד, לעתים בשם התקופה הביזנטית, ולעתים בשם שלהי העת העתיקה, מיוסדת על ההנחה שקיים ציר אנכי פתוח בין שמים וארץ, שיחדי סגולה עשויים לעלות בו למרום ביוזמתם, לצפות במרכבת הכרוכים ובעולם המלאכים, להאזין לשירת הקודש וללמוד את שמות הקודש, לעלות בשבעה היכלות עליונים, ולשוב משם עם שירים רבי השראה, המתארים את העולם העליון ואת עבודת הקודש הנערכת בו. מועד חיבורה וזהות מחבריה שנויים כאמור במחלוקת. המקדימים מייחסים חיבורים אלו לשלהי התקופה התנאית ולתקופה האמוראית (מאות שנייה-שלישית עד שישיית לספירה), ואילו המאחרים מייחסים ספרות זו למאות שביעית-שמינית. קדמותה של מסורת המרכבה מקובלת במחקר, גם אם שאלת מועד עריכת חיבוריה השונים שנויה במחלוקת.⁸¹

ספרות זו, ששימשה תשתית למסורת עליית הנשמה לעולמות עליונים בקבלה ובחסידות לאורך האלף השני, משעה שפתחה ציר אנכי בין שמים וארץ ליורדי מרכבה, התחברה כאמור בשלבים שונים אחרי חורבן בית שני, מתוך מאמץ נחוש להנציח בשמים את אשר נחרב בארץ. מחבריה ביקשו לייצג את הנעדר בלשון שיר ובמרחב על זמני, או להחליף את ההעדר הנורא של עבודת הקודש בעולם שחרב בארץ, בעולם נצחי מקודש, נשגב ביופיו ונהדר ברב קוליותו, במבניותו ובאינסופיותו, בשבעה היכלות עליונים. במקום המקדש שנשרף בשנת 70 לספירה, ובמקום היכל הקודש שחולל ונבזז בימי טיטוס ונחרש לעיים בימי אדריאנוס, בנו יוצרי ספרות ההיכלות והמרכבה בלשון שיר שבעה היכלות עליונים, המיוסדים על הרחבה מיסטית שירית של חזון יחזקאל, ועל הרחבה של פרקי תהלים, על 'שירות עולת השבת' ועל גלגולי מסורת חנוך, שאליהם יכול היה יורד המרכבה לעלות ולהגיע, בשעה שאין היכל בארץ ובשעה שנאסרה על כלל

---

⁸¹ לסקירה על ההיסטוריה של המחקר בנושא ראו: ר' אליאור, **מקדש ומרכבה** (הערה 3 לעיל), עמ' 242 וספרות קודמת שם. השוו: ירון זיני, אוצר המילים וצירופי הלשון של היכלות רבתי (הערה 7 לעיל), עמ' 5-21.

היהודים הכניסה לעיר הקודש. במקום קודש הקודשים, שעמדה בו מרכבת הכרובים בימי בית ראשון, הציבו בחזונם מרכבה עליונה הנמצאת בעולם הכרובים, המתוארת בשורות שיר נפלאות, ובמקום עבודת הקודש של הכוהנים והלוויים שבטלה עם החורבן, ציירו בלשון השיר והחזון את מלאכי השרת המשרתים בקודש במחזורי שיר נצחיים וקבועים, בשבעה היכלות עליונים. אם נניח שמסורת המרכבה בעידן המקראי והבית המקראי, המשתקף במגילות מדבר יהודה – שכולן כאמור כתיבי קודש שמחבריהן קוראים לעצמם 'הכוהנים לבית צדוק ואנשי בריתם', חלקן מרחיב על עולם המלאכים וחלקן כולל הרחבות משמעותיות של המסורת המקראית – הייתה קשורה בנקודות מפנה דתיות פולחניות מקדשיות מכריעות, כפי שביארנו לעיל, ובתביעת מקור סמכות אלוהי/מלאכי מקודש לעידן חדש שיש בו סדר כוהני, חוקי, פולחני ומקדשי חדש, המיוסד על ברית חדשה שנכרתה עם 'הכוהנים בני צדוק ואנשי בריתם' כמתואר ב'ברית דמשק' וב'סרך היחד', אולי יש מקום להניח שגם מסורת המרכבה החדשה שצמחה אחרי חורבן בית שני, ביקשה אף היא להעניק תוקף שמימי לעידן דתי חדש, שאין בו יותר מקדש, עיר קודש, משמרת הקודש של כהונה משרתת, עבודת קודש של העלאת קרבנות או עלייה לרגל, שנהגו במשך אלף שנה, אך יש בו שבעה היכלות עליונים, יש בו ריבואות מלאכים, יש בו עולם אדיר ממדים של חיות המרכבה, הכרובים, הגלגלים והאופנים, המנציחים את עבודת הקודש במחזורי שירת קודש, לצד דמות אל חדשה, נשגבה ביופייה ובשיעור קומתה, המולכת על עולם המרכבה, ויש בו תפילה משותפת בין בריות העולם העליון הנשגבות בהדרן למתפללי העולם הארצי בבתי הכנסת, שקמו כתיבי תפילה רק אחרי החורבן. מסורת זו ביקשה להעיד על הנצחיות האלוהית המקודשת, הקשובה לתפילת האדם המשותפת עם המלאכים, בתקופה של הסתר פנים ותחושת עזובה ומשבר בעקבות חורבן ירושלים, כשאין יותר מקדש ועבודת קודש כבעבר, ואין יודעים כיצד לשמור את הקשר הקרוב בין שמים לארץ ללא עבודת הקרבנות שנהגה אלף שנה על פי ההיסטוריוגרפיה המקראית והמשנאית. מסורת המרכבה של דור מקדשי השם חתרה להציב עדות מקודשת כתובה משמים, על ההקשר הנצחי של תפילת הקדושה העתיקה-חדשה, כדי לקדש סמכות כוהנית מיסטית דתית חדשה בארץ, בעולם התפילה החדש בבית הכנסת, עולמם של כוהנים ולויים, משוררים, סופרים וחזנים, שנאצלה לו

תיבת תהודה מיסטית שמימית, הנשענת על מקור השראה אלוהי, המעניק תוקף לעולם ריטואלי חדש.

בחיבור הנקרא **היכלות זותרתי** – המיוחס לר' עקיבא, תנא שהפך ל'יורד המרכבה' הראשון במעלה בספרות ההיכלות, ונודע כמיסטיקן בספרות חז"ל בסיפור 'ארבעה נכנסו לפרדס', המסופר מחדש בהרחבה ב'היכלות זותרתי', או לקוח מממנו בנוסח מצומצם בכבלי חגיגה – המחבר מתאר את אשר נגלה לו בעלייתו לשמים בהיכל השביעי, ומצייר חווייה רב חושית ברגע מיסטי יוצא דופן, שבו בן אנוש מן השורה הופך להיות עד משתתף למתחולל בעולם המרכבה. רגע זה מתחיל במשפט: 'אמר רבי עקיבא בשעה שעליתי למרכבה יצתה בת קול מתחת כסא הכבוד'.⁸² כאמור ר' עקיבא, שנזכר כאלף וחמש מאות פעמים בספרות חכמים, הן כדמות היסטורית הן כדמות פסוידואפיגרפית, פועל במרחבי הזיכרון הכתוב, במגבשים ספרותיים שונים שהתחברו באלף הראשון לספירה, כדמות מנהיגה המעצבת עולם חדש אחרי חורבן בית שני, חרף העובדה שנהרג בדור עשרת הרוגי מלכות, בעקבות מרד בר כוכבא וחורבן ביתר. אולי כקודמו, הנביא יחזקאל בן בוזי הכוהן, שהעיד בפני שומעיו על נצחיות עולם המרכבה השמימי אחרי חורבן בית ראשון והדגיש את הווייתם הרבעונית העלומה של האופנים שרוח חיה בהם, המתוארים חליפות בלשון זכר ובלשון נקבה: "וְהָיְתָה רְצוּא וְשׁוֹב, כְּמִרְאֵה הַבְּזָק. וְאָרָא הַחַיִּית; וְהָיָה אוֹפֵן אֶחָד בְּאָרְץ אֶצֶל הַחַיִּית לְאַרְבַּעַת פְּנָיו. מִרְאֵה הָאוֹפְנִים וּמַעֲשֵׂיהֶם כְּעֵין תְּרָשִׁישׁ, וְדַמּוּת אֶחָד לְאַרְבַּעַתָּן; וּמִרְאֵיהֶם וּמַעֲשֵׂיהֶם כְּאִשׁר יְהִי הָאוֹפֵן בְּתוֹךְ הָאוֹפֵן. עַל-אַרְבַּעַת רַבְעֵיהֶן בְּלִכְתָּם יִלְכוּ: לֹא יִסְבוּ בְּלִכְתָּן. וְגַבְיָהֶן וְגִבָּה לָהֶם וְיִרְאֶה לָהֶם; וְגַבְתָּם מְלֵאת עֵינַיִם סְבִיב לְאַרְבַּעַתָּן. וּבְלִכְתַּת הַחַיִּית יִלְכוּ הָאוֹפְנִים אֶצְלָם; וּבְהִנְשָׂא הַחַיִּית מֵעַל הָאָרְץ יִנְשָׂאוּ הָאוֹפְנִים. עַל אִשְׁרֵי יְהִי-שֵׁם הָרוּחַ לְלִכְתַּת יִלְכוּ שְׁמָה הָרוּחַ לְלִכְתַּת; וְהָאוֹפְנִים יִנְשָׂאוּ לְעַמְתָּם פִּי רוּחַ הַחַיָּה בְּאוֹפְנִים. בְּלִכְתָּם יִלְכוּ וּבְעַמְדָּם יַעֲמְדוּ; וּבְהִנְשָׂאָם מֵעַל הָאָרְץ יִנְשָׂאוּ הָאוֹפְנִים לְעַמְתָּם פִּי רוּחַ הַחַיָּה בְּאוֹפְנִים." (יחזקאל, א י"ד-כ"א), בעל 'היכלות זותרתי', המתאר את עדותו של רבי עקיבא על עולם המרכבה, רוצה להבטיח לשומעיו ולקוראיו, שלמרות

⁸² סינופסיס לספרות ההיכלות, סעיף 348

העובדה שבית המקדש בירושלים חרב, משמרת הקודש הכוהנית בטלה לחלוטין, עבודת הקרבנות חדלה, עיר הקודש נחרשה לעיים והכניסה אליה נאסרה, כלומר, בתקופה שבה כל המרחב ההיסטורי, הריטואלי והסמלי בן אלף השנים, שהיה קשור בעיר הקודש בעולם המקראי, המקדשי והפולחני כמציאות חיה, עבר מן העולם, הרי הוא כ'יורד מרכבה' שזכה להתגלות שמימית, מעיד בוודאות שעבודת הקודש **ממשיכה** במחזוריה הנצחיים המקודשים בשבעה היכלות עליונים בשמי מרום, בזיקה לארבעת פניה של המרכבה, במלוא עוזה ותפארתה. כלומר, כנגד החורבן הארצי הנורא בדור מרד בר כוכבא, מרד שר' עקיבא ההיסטורי תמך בו, וכנגד חורבן ביתר, שהוא אחראי עליו לפחות במידה מסוימת בשל תמיכתו כבר כוכבא, וכנגד חורבן המקדש וביטול עבודת הקודש, הוא, כיורד מרכבה, או כדמות בדויה ששימשה בידי משורר עלום שם מאות שנים לאחת הסתלקותו של ר' עקיבא ההיסטורי, מבקש להבטיח למאזיניו, שבעולם העליון, המחזוריות הליטורגית הנצחית של עבודת הקודש נמשכת כסדרה סביב האל היושב על כסא הכבוד, כמלך על המרכבה. דהיינו, אין כל השפעה לחורבן המוחלט של המקדש הארצי על בן דמותו השמימי הנצחי, הקיים לעד בשבעה היכלות עליונים, שם יכול 'יורד המרכבה' לראות מלך ביופיו ולהעיד על קדושתו. ר' עקיבא 'יורד המרכבה', להבדיל מר' עקיבא התנא ההיסטורי, מחולל מעתק פולחני דרמטי מהארץ לשמים, אחרי שהוא מתאר בפירוט את שיעור קומתו האינסופי של אלוהי ישראל ואת כסא כבודו, ומפליג בתיאור יופיו והדרו של 'חנוך בן ירד שמו מטטרוך', שהוא 'מטטרוך שר הפנים שנכתב שר הגדול על כל השרים שיש לו שבעים שמות',⁸³ כשהוא פותח בתיאור ההיכל השביעי, המקום בו הוא נמצא, ובעבודת הקודש שהוא עד לה, המיוסדת על תיאור עבודת הכוהנים במקדש, מזה, ועל תיאור האופנים וחיות המרכבה, במקדש השמימי שראה הנביא הכהן הגולה יחזקאל, כששמע את הנגינה והשירה של מלאכי הקודש, מזה:

"אמר רבי עקיבא: כך יאירו אור פניו של יעקב אבינו"⁸⁴

⁸³ שם סעיף 387-386. ראו סעיף 405

⁸⁴ בספר **היוכלים**, שבו הופכים האבות מרועים נודדים, כמסופר בספר בראשית, ליודעי ספר בעלי ספריות, נאמר על יעקב: 'ויגדלו הנערים וילמד יעקב ספר' ('ט, יד). הנסמך

לפני אדיריון יהוה אלהי ישראל אבינו שבשמים ...
 וכך תתקרב אהבתו עם אהוב
 לפני אדיריון יהוה אלהי ישראל אבינו שבשמים
 תחת עננים ועבים שמזלפות דם.
 ובהיכל השביעי **אופני אורה** מזלפות פליטון ואפיפלסמון נקי
 ואופן כפול **תוקע ומריע ותוקע**
 לומר כל מי שהוא ראוי לראות המלך ביופיו, יכנס ויראה.
 אם כן הם אופני גבורה מגפפין אותו
 וכרובי הוד מנשקין אותו
 והחיות מנשאות אותו
 והנוגה מרקד לפניו
 והחשמל משורר לפניו
 ורוח זיו חיה מנשא אותו
 עד שמעלים אותו ומושיבים אותו
 לפני כסא כבודו
 והוא מסתכל ורואה את המלך ביופיו".⁸⁵

שירה זו מבוססת על פואטיקה של קרבה וריחוק: קרבתו של יורד המרכבה
 להיכלות עליונים ('מי שהוא ראוי לראות המלך ביופיו') וריחוקם של
 המאזינים שאינם ראויים ממרחב מקודש זה, הנגלה בעדות שירית חזיונית
 ובחוויה מיסטית של יורד המרכבה, כמרחב נשגב ומרוחק מכל קירבה.
 יורד המרכבה הוא השליח לעולמות עליונים, השב ומעיד באזני שומעיו
 שאינם יכולים להתקרב, על המלך ביופיו, ועל עולם המרכבה הסמוי מן
 העין המתקיים קיום נצחי בעולמות עליונים. עוד היא מבוססת על אזכור
 המקדש ועבודת הקודש הכוהנית בהפשטה חזיונית-מלאכית. השורה
 השנייה בשיר מרכבה זה, שבו חיות הקודש, הכרובים והאופנים, הנודעים
 מחזון המרכבה של הנביא הכהן יחזקאל, הופכים לשרים ומנגנים: **ואופן**

לפסוק 'יעקב יושב אהלים'. פסוק זה קשור במסורת התרגום לפסוק 'מה טובו אהליך
 יעקב', אשר נקשר לבית הספר, אשר יש לו מאפיינים כוהניים בולטים במסורת זו.
⁸⁵ **היכלות זורתי**, מהדורת רחל אליאור (הערה 22 לעיל), עמ' 31 שורות 317-332;
סינופסיס לספרות ההיכלות, סעיפים 411-412. היופי כאן אינו יופי אסתטי אלא יופיו
 הנורא של הנשגב - *Mysterium Tremendum*.

כפול תוקע ומריע ותוקע', מתייחסת לשתי מסורות: הראשונה היא המסורת המקראית המלמדת על תרועה בשמים: 'אז יריעו בני אלהים' (איוב ל, ז) והשנייה היא מסורת התקיעות במקדש, המתוארת במשנה ובגמרא במקומות שונים כחלק חשוב של עבודת הכוהנים ביחס לעבודת הקודש ולציון שינוי מחזורי הזמן: במשנה תמיד ו, ו [ז, ג] נאמר: 'בזמן שכהן גדול רוצה להקטיר... נתנו לו יין לנסך.. ושני כוהנים עומדים על שולחן החלבים ושתי חצוצרות של כסף בידם, **תקעו והריעו ותקעו**'. במשנה סוכה ה, ד נאמר: ועמדו שני כהנים בשער העליון שיורד מעזרת ישראל לעזרת נשים ושתי חצוצרות בידיהן. קרא הגבר **תקעו והריעו ותקעו**. התוקעים והמריעים במקדש הם תמיד הכוהנים כפי שעולה מדברי בן-סירא נ 16: 'אז יריעו בני אהרון הכהנים בחצוצרות מקשה וישמיעו קול אדיר להזכיר לפני עליון'.⁸⁶

בגמרא מתוארת מסורת התקיעות של הכוהנים בערב שבת: "תנו רבנן, שש תקיעות תוקעין ערב שבת: ראשונה לְהַבְטִיל את העם ממלאכה שבשדות, שניה – להבטיל עיר וחנויות, שלישית – להדליק את הנר, דברי רבי נתן... **ותוקע ומריע ותוקע** ושובת" (בבלי, שבת, לה ב). כלומר, כנגד הכהן שהיה תוקע בחצוצרה בבית התקיעה בגג לשכת הכוהנים במקדש, בערב היום השביעי,⁸⁷ יורד המרכבה שומע בהיכל השביעי אופן הלוקח חלק בעבודת הקודש של השירה והנגינה, שהוא חלק מהאופנים וחיות הקודש מחזון מרכבת יחזקאל, עליו נאמר: "ואופן כפול תוקע ומריע ותוקע".

---

⁸⁶ מהדורת סגל (הערה 30 לעיל), עמ' שמא-שמב. על החצוצרות במגילות ראו יגאל ידן, **מגילת מלחמת בני אור בבני חושך**, ירושלים: מוסד ביאליק, תשט"ו, עמ' 82-105.

⁸⁷ יוסף בן מתתיהו תיאר את התקיעה במקדש: "ו[המגדל] הרביעי נבנה מעל גג לשכת הכוהנים, שם עמד לפי המנהג אחד הכוהנים ונתן עם שקיעת החמה את האות, **בתקיעת חצוצרה** לכניסת השבת, ולמחרת בערב את האות לצאת השבת. האות הראשון הודיע לעם [שעליהם] לשבות מכל מלאכה, והאות השני – לשוב אל המלאכה", **תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים**, ד, ט, י"ב (תרגום ליוזא אולמן), עמ' 426]. בחפירות שערך פרופ' בנימין מזר אחרי מלחמת ששת הימים, ליד קשת רובינסון, בפינה הדרומית מערבית של הר הבית, נמצאה אבן גזית גדולה שעליה הכתובת בעברית: 'לבית התקיעה להכ[ריון]'.⁸⁸

כדי להבין את ההקשר המיסטי-כוחני של תרועת האופן הכפול, התוקע ומריע ותוקע, בדומה לכוהני המקדש שהיו תוקעים בחצוצרות בסדר מחזורי קבוע, ולעמוד על מקום המילה אופן או אופנים שמקורה במקדש וגלגולה בחזון יחזקאל, במסורת המרכבה, יש להתבונן במשפטים שיריים קודמים המתארים אופני אור, וקושרים בין המרכבה לברכה ולשירה, וממחישים את הקשר המשולש בין הלשון המתייחסת למקדש הארצי שבמרכזו מרכבה וכרובים ואופנים (מלכים א, ו-ז; דברי הימים א, כ"ח יא-יט; דברי הימים ב, ב-ד) לבין תבניתו השמימית, המתוארת בחזון המרכבה של יחזקאל, הכולל כרובים, אופנים וחיות קודש (יחזקאל א), תבנית המשמשת דגם חיקוי ומקור השראה (דברי הימים א כ"ח, י"ח-י"ט), לבין מושגי לשון עבודת הקודש ושירי ההלל של הכוהנים והלוויים, המקשרים בין המקדש הארצי להיכל השמימי (תהלים קמח ב; ק"נ כ; דברי הימים א, כ"ג ל-לב; נחמיה י"ב, כ"ז, מה-מו). בחיבור שירי מיסטי ששמו 'שירות עולת השבת', שהוא אחד החיבורים הקדומים של מסורת המרכבה שנמצאו בין מגילות מדבר יהודה, מתוארת עבודת הקודש בעולם המרכבה:

"למשכיל שיר עולת השבת שתים עשרה באחד ועשרים לחודש השלישי.
הללו לאלוהי נשיאי משני פלא ורוממהו בפי הכבוד במשכ[ן] אלוהי[ן] דעת
יפולו לפניו הכרובים וברכו בהרומם.
קול דממת אלוהים [השקט] והמון רנה,
ברום כנפיהם קול דממת אלוהים
תבנית כסא מרכבה מברכים ממעל לרקיע הכרובים,
[מבע]ד רקיע האור ירננו מתחת מושב כבודו,
ובלכת האופנים ישובו מלאכי קודש
יצאו מבין גלגלי כבודו כמראי אש רוחות קודש קודשים
סביב מראי שבולי אש בדמות חשמל
ומעשי נוגה ברוקמת כבוד צבעי פלא ממולח טוהר
רוחות אלוהים חיים מתהלכים תמיד עם כבוד מרכבות הפלא".⁸⁸
"והללו יחד מרכבות דבירו וברכו פלא כרוביהם ואופניהם...

⁸⁸ 3-12: 4Q405 Frags.20ii-21-22: שירות עולת השבת, בתוך: מגילות מדבר יהודה, מהדורת א' קימרון, החיבורים העבריים (הע' 20 לעיל), ב, עמ' 377. עריכת שורות שלי.

המרכבה, הכרובים, כיסא הכבוד, הדביר, כרובי הקודש, התבנית והאופנים, הנודעים מתיאורי המשכן והמקדש בעולם המקראי ומהגלגול מיסטי חזיוני של ההיכל וקודש הקודשים, בחזון יחזקאל ובחזון ישעיהו, מתוארים כאן בלשון גדושה בצירופים ייחודיים, כיצורים חיים המברכים, מהללים, משבחים ומרננים, או תוקעים מריעים ותוקעים. להפיכת חפצי פולחן מהמשכן והמקדש, שנבנו על פי תבנית שמימית שהוראתה למשה ולדוד בידי אלוהים, להוויות שמימיות השרות ומברכות ומהללות את בוראן, יש יסוד בתיאורי החזונות הנבואיים של ישעיה ויחזקאל, המתארים מלאכים העונים "קדוש קדוש קדוש" וכרובים המשמיעים קול כשהם פורשים את כנפיהם בעת אמירת הקדושה בשמים. תיאורי האופנים וחיות הקודש בחזון יחזקאל, המיוסדים על תיאורי מבנים פולחניים מהמקדש, עוברים כאמור טרנספורמציה חזיונית מקודשת מרהיבה ביופייה הנעלם, אולם מה שנרמז בפסוקים מעטים בחזונות הנבואיים על המרכבה, הופך בספרות ההיכלות למציאות חזיונית חדשה-עתיקה המעצבת עולמות אינסופיים הנתחמים בשבעה היכלות ובארבעת פני המרכבה שיש בהם רבבות מלאכי עליון. כל אחד מחלקי המרכבה מתעצם כהווייה קוסמית מואנשת בפני עצמה והופך לנושא לתיאורים מפורטים במאות שורות שיר, השומרים מספרים רביעוניים ושביעוניים הקשורים לקוסמוגרפיה המיסטית של תקופות ושבטות המקבילה לארבעת פני המרכבה ושבעת ההיכלות, וללוח השבתות השמשי המקודש המחולק לרביעיות ולשביעיות, ושומרים מושגים ייחודיים הקשורים לעבודת הקודש של הכוהנים והלויים. כך למשל מתוארים האופנים מחזון יחזקאל ומשירות עולת השבת מקומראן, ב'ספר היכלות', לצד המלאך המשרת בקודש, ממונה על האופנים ומשמשם:

“ולמה נקרא שמו אופניאל מפני שהוא ממונה על האופנים
והאופנים מסורים בידו והוא ממונה לשמש את האופנים
והוא עומד עליהם בכל יום ויום משמש ומפאר אותם
ומסלסל ומסדר את מרוצתם ומגהיץ את דוכנם

⁸⁹ 4Q403 Frag. 1 ii:15-16, שם, מגילות מדבר יהודה (הערה 20), ב, עמ' 370.

ומעדן את דירתם ומשוה את פינתם ומדשן את מושבם
והוא משכים ומעריב עליהם לילה ויום לרבות תפארתם
ולהגדיל את גאותם ולעשותם מהירים בשבח קוניהם.
והאופנים כולם מלאות עיניים וכולם מלאים כנפים
שבע כנגד כנפים וכנפים כנגד עיניים.
ובפניהם מבהיקים זיו זוהר כאור נוגה
ושבעים ושתיים אבני ספיר קבועים על לבושם מימין כל אחד ואחד.
ושבעים ושתיים אבני ספיר קבועים על לבושם משמאל כל אחד ואחד.
וארבע אבני ברקת קבועים על כתרו של כל אחד ואחד
שזיוו הולך **בארבע** רוחות ערבות כגלגל חמה
שזיוו הולך **בארבע** רוחות העולם.
ולמה נקרא שמו ברקת מפני שזיוו דומה למראה ברק
ומקיפין להן סוכות זיו סוכות זוהר סוכות אור ספיר וברקת
מפני מראית דמות עיניהם ודמות פניהם.
אמר ר' ישמעאל אמר לי מטטרון מלאך שר הפנים
למעלה מהם יש שר אחד מופלא ואדיר
רב יקר גבור ועריץ אלוף ונגיד סופר מהיר...
וכולו מלא שבח ונוגה וכולו מלא זוהר
וכולו מלא אור וכולו מלא יופי...
דמותו כמלאכים וגופו כנשרים.
זיוו כברקים תארו כלפידים.
יופיו כבזיקים והודו כגחלים.
הדרו כחשמלים. נגהו כאור נוגה.
מראהו כמאור הגדול. גבהו **כשבעה** רקיעים.
ואור עפעפיו כאור **שבעתיים**
ואבן ספיר על ראשו כמלוא עולם
כזיו עצם השמים לטוהר
וגופו מלא עיניים ככוכבי השמים
שאיין להם חקר ואיין להם מספר.
ואותו השר שרפיאל יוי שמו... ולמה נקרא שמו שרפיאל יוי שמו?
מפני שהוא ממונה על השרפים ושרפי להבה מסורים בידו
והוא עומד עליהם לילה ויום ומלמד להם שירה תהילה פאר עוז וגאווה

לפאר למלכם בכל מיני שבח וקדושה.
וכמה הם שרפים? ארבע כנגד ארבע רוחות של עולם.
וכמה כנפים יש להם שש כנגד ששת ימי בראשית.
וכמה פנים יש להם שש עשרה פנים ארבע לארבע לכל רוח.
ושיעורן של שרפים ורום כל אחד ואחד כנגד שבעה רקיעים.”⁹⁰

הפואטיקה הייחודית בעולם שירי חדש זה נובעת מהצירוף של הפירוט המספרי המדויק ('שבע כנפים', 'שבעים ושתים אבני ספיר', 'ארבע כנגד ארבע', 'שבעה רקיעים') והתיאור המוחשי כביכול ('משמש, מפאר, מסלסל ומסדר'), עם מושגים נטולי קיום מוחשי ושיעור מוגדר (כגון 'שרפי להבה', 'אופנים ומלאכים', 'סוכות זיו, סוכות זוהר' 'וגופו מלא עיניים ככוכבי השמים'), צירוף השולל ממנו ובו אפשרות של הכללה מוחשית, תפישה מושגית או אינטגרציה חזותית של העולם המתואר. העתקת חפצי פולחן המקדש, דוגמת האופנים, לשמים, ושיתופם בעבודת הקודש של בריות המרכבה בהיכלות עליונים, לצד עולם המלאכים הנמנה באלפים ורבבות, היא אפוא קריאה מיתית-מיסטית פורצת גבולות של המקראות, או מזווית אחרת היא הנכחת העלילה המקראית בדבר מקום מקודש, זמן מקודש ועבודת הקודש, בהווייתם של הכותבים, המשוררים והמתפללים, הערים להעדרם המכאיב של מכלול ממדים מקראיים אלה, אחרי החורבן בשעה שהם מעידים על מציאותם הנצחית בשמים. דומה שיצירת עולם אינסופי בהדרו ובשיעורו, נצחי ביופיו הנשגב, בטהרתו ובקדושתו, בשמים, כנגד החורבן הסופי של המקדש ושל עיר הקודש, בארץ, הוא המהלך העומד מאחורי יצירת המיתוס המיסטי ליטורגי הרב-שלבי המכונה מסורת המרכבה.⁹¹ ביתר שאת מתמודדת ספרות ההיכלות והמרכבה עם תחושת האבדן שבחווית העדרו של האל מ'המקום אשר בחר בו', בכך שהיא יוצרת דפוס חדש שבו יורד המרכבה פונה אל אלוהי ישראל בפסגת התעלותו, מתאר את גדולתו ואינסופיותו העל-מקומיות והעל-זמניות, העומדות בניגוד מוחלט לחורבן עירו ומקדשו, מברכו ומדבר עמו:

⁹⁰ ספר היכלות, סינפסיס לספרות ההיכלות, סעיף 40-42.

⁹¹ רחל אליאור, "בין היכל הארצי להיכלות השמימיים; התפילה ושירת הקודש בספרות ההיכלות וזיקתן למסורות הקשורות במקדש", תרביץ סד, ג (הערה 4 לעיל).

"שאל שאלתך : יהי רצון מלפניך
 יהוה אלהי ישראל אלהינו ואלהי אבותינו
 מלך יושב על כסא כבוד רם ונשא
 סלול על שכלול גאוה, מתוקן על עיטורי פאר,
 רואה במעמקים, צופה במסתרים, מביט במחשכים
 בכל מקום שם אתה בכל לבב ישנך
 וחפצך אין להמיר לא להשיב דברך
 ולא לאחר רצונך ולא מקום לנוס ממך
 ואין להסתר ולהיחבא מפניך
 אדון לכל המעשים, חכם בכל הרזים
 מושל בכל הדורות, אל אחד אשר מעולמים
 מלך יחיד אשר לנצח לשם שמים סלה.
 שליט על העליונים, סלה על התחתונים
 על הראשונים על האחרונים
 מי אל כמוך יהוה אלהי ישראל בעל גבורות
 לפניך יהוה אלהי ישראל יכרעו ויפולו וישתחוו עליונים ותחתונים
 לפניך יהוה אלהי ישראל יהדרו שרפים ויביעו רננות
 לפניך יהוה אלהי ישראל ירננו שרפים ויביעו רננות
 יהללו כסא כבודך ולך יתנו גאות ורב עוז ותפארת
 לפניך יהוה אלהי ישראל
 משרתיך יכתירו לך כתרים וישירו לך שיר חדש
 וימליכוך נצח ותקרא אחד לעולם ועד
 לפניך יברכו, לפניך ישבחו, לפניך יפארו,
 לפניך ירוממו, לפניך יודו,
 כי אתה אלוהי ישראל גיבור חיל ורב להושיע".⁹²

שירה זו המספרת על 'אלוהי ישראל גיבור חיל ורב להושיע', 'אדון לכל
 המעשים, חכם בכל הרזים', 'שליט על עליונים ותחתונים', נכתבה אחרי
 החורבן, בדורות שבהם תואר האל בדברי חכמים בדמות האל הבוכה
 המקונן על עמו, לצד השכינה הגולה המתייסרת בנדודיה, שנוצרה בדורות

⁹² היכלות זוטרת (הערה 22 לעיל), עמ' 34-33 שורות 389-415. ראו שם, עמ' 76-75.

אלה. אין מאומה בספרות ההיכלות מתחושות הכישלון הריחוק והחורבן העולות במדרשים, נהפוך הוא, בשירה זו האל הנשגב בעוזו והדרו, מולך לנצח נצחים על העולם כולו. ספרות ההיכלות מונה אלפי שורות שיר והמנוני שבח מעין אלה, המתארים את גדולת האל ואת יפי עולם המרכבה. שירים אלה ודומיהם מצויים בתריסר חיבורים שונים, המצויים בכתבי יד ובדפוס בגרסאות שונות, ביניהם: היכלות רבתי, היכלות זוטרת, מרכבה רבה, ספר שבעה היכלות המכונה חנוך השלישי, מעשה מרכבה, שיעור קומה, שבחי מטטרון, מסכת היכלות ורזו של סנדלפון.⁹³ לצד חיבורים שלמים שנודעו מכתבי יד מגניזת קהיר מסוף האלף הראשון לספירה ומכתבי יד של חסידי אשכנז, מהמאות הראשונות של האלף השני, כוללת ספרות זו גם קטעי מסורות מיסטיות, מגיות וליטורגיות שונות, המכונים בשם תפילות, חותמות, השבעות ורזים. המכנה המשותף למסורות השונות ולחיבורים השונים הוא עניינם המובהק בעולם השמימי הסמוי מן העין, באל הנשגב ובמלאכים הנצחיים, בהיכלות ובמרכבה, בשירות הקודש של בריות עולם המרכבה ובשמותיהם של שרים שמימיים הפועלים במרחב מקודש.

ספר היכלות רבתי נפתח בדבריו של ר' ישמעאל בן אלישע כהן גדול, שדמותו מבוססת כאמור על דמות התנא רבי ישמעאל בן אלישע, בן דור השמד, שהוצא להורג בדור עשרת הרוגי מלכות, בעל הברייתא על המידות שהתורה נדרשת בהן, וחברו של רבי עקיבא בן יוסף. בהיותו תנא בן הדור השלישי ר' ישמעאל עצמו לא יכול היה לכהן בפועל ככהן גדול, שכן המקדש נחרב בשנת 70 והוא הוצא להורג כאדם צעיר, בשנת 132. מכל מקום, ספרות ההיכלות נשענת על זיהויו ככהן גדול שנכנס לקודש הקודשים, אחרי החורבן, מקום מקודש המכונה 'לפני ולפנים', כמתואר

---

⁹³ שבעה כתבי יד של ספרות ההיכלות והמרכבה מחוגי חסידי אשכנז נערכו במהדורה סינופטית בשבעה טורים מקבילים בסינופסיס לספרות ההיכלות שנזכר לעיל בערה 2. קבוצה של כתבי יד אחרים מהגניזה, השייכים לספרות המרכבה, נדפסו בחיבור שכותרתו **קטעי גניזה**, שערך פטר שפר באותה סדרה. במהדורה הסינופטית הראשונה, **סינופסיס לספרות ההיכלות**, החיבור ספר חנוך השלישי, הנקרא גם 'ספר היכלות' או ספר שבעה היכלות, הנחשב כמאוחר, פותח את הסינופסיס בסעיפים 1-80, לאחר מכן מתחיל ספר 'היכלות רבתי', בסעיף 81.

במסכת ברכות, דף ז ע"א. בהיכלות רבתי מתוארים דבריו על השירה המתנה את צפיית המרכבה:

"אמר ר' ישמעאל: מה אילו שירות שהיה אומר מי שמבקש להסתכל בצפיית המרכבה, לירד בשלום ולעלות בשלום, גדולה מכולם להיזקק לו להכניסו ולהביאו לחדרי היכל ערבות רקיע, להעמידו לימין כסא כבודו".⁹⁴

"אמר ר' ישמעאל:

מה הפרש שירות שאדם משורר ויורד למרכבה?

פותח ואומר ראש שירות:

תחילת שבח וראשית שירה,

תחילת גילה וראשית רינה

משוררים השרים המשרתים בכל יום לה' אלהי ישראל

כסא כבודו הם מנשאים לגלגל כסא כבוד.

רנן רנן מושב עליון

הריע הריע כלי חמדה

שנעשה בהפלא ופלא

שמח תשמח מלך שעליך

כשמחת חתן בבית חופתו

ישמח ויגל כל זרע יעקב

וכשבאתי לחסות תחת צל כנפיך

בשמחת לכב ששמח בך

כי שיחתך עם שיחת מלכך

ועם יוצרך אתה מספר

כדבר שנאמר קדוש קדוש קדוש ה' צבאות.

משבח ושירה של יום ויום

מגילה ורינה של עתים ועתים

ומהגיון היוצא מפי קדושים

ומניגיון המתגבר מפי משרתים,

הרי אש וגבעות להבה

נצברות ונגנזות נתיבות בכל יום

⁹⁴ היכלות רבתי א, סינופסיס לספרות ההיכלות, סעיף 81.

המהלך החדש בספרות היכלות, המתואר בפי ר' ישמעאל, הוא שכל יורד מרכבה המשורר כסדרן את השירות שהביא ר' עקיבא מעולם המרכבה, יכול לצפות ביוזמתו בעולם המרכבה, השר, מברך, מרנן ומהלל את האל היושב על כיסא הכבוד, בקצב מחזורי קבוע מדי יום ומדי עת, כאמור לעיל: "משבח ושירה של יום ויום מגילה ורינה של עתים ועתים". עולם זה, שהוא עולם המלאכים המשרתים, השרים, מברכים ומרננים, המתואר בביטויים 'תחילת גילה וראשית רינה משוררים השרים המשרתים בכל יום לה' אלוהי ישראל', נודע קודם לכן ממזמורי תהלים, המיוחסים לדוד בן ישי, שם מתוארים בהקשרים שונים כוהנים, חסידים וצבאות מלאכים, הנקראים להלל ולשבח את האל ולרנן לפניו: 'כוהניך ילבושו צדק וחסידך ירננו' (תהלים קלב ט); 'הללוהו כל מלאכיו, הללוהו כל צבאיו' (תהלים קמח, ב). לפני בעלי ההיכלות, שכתבו במחצית הראשונה של האלף הראשון לספירה שירי האדרה, שגב ושבח לאל היושב על כסא הכבוד, ותיארו את עולם כסא הכבוד, הוא עולם המרכבה, בביטוי 'רנן רנן מושב עליון' (לעיל), מחבר 'שירות עולת השבת' שנמצאו בקומראן, כתב באלף הראשון לפני הספירה, תיאור של שירה בעולמות עליונים, הבוראת עולם נעלם סמוי מן העין, הנודע רק למשמע אוזן. הרננה נזכרת פעמים רבות במזמורי תהלים כביטוי תודה אנושי לחסדי האל ('ובצל כנפיך ארנן'; 'במעשה ידיך ארנן'; 'אשיר עוזך וארנן לבקר חסדך'; 'ותרנן לשוני צדקתך'; 'הרנינו לאלוהי עוזנו הריעו') אולם במזמור תהלים לא ידוע שנמצא בקומראן, המכונה 'מזמור לבורא', נאמר: "אז-ראו כול מלאכיו וירננו כי הראם את אשר לוא ידעו",⁹⁶ וב'שירות עולת השבת' עולם המרכבה כולו שר ומרנן. המלאכים המרננים הם אלה המתוארים בשירת עולת השבת השביעית:

⁹⁵ סינופסיס לספרות ההיכלות, סעיפים 94-95.

⁹⁶ 11QPs a: 26, מגילת תהילים מקומראן, טור כ"ו, בתוך: מגילות מדבר יהודה, (הערה 20 לעיל), ב, עמ' 354. ראו איוב לח, ז על בני אלוהים המריעים.

“רננו מרנני [עד ב]רונן באלוהי פלא
והגו כבודו בלשון כל הוגי דעת
ננות פלאו בפי כול הוגי [בו
כי הוא אלוהים לכל מרנני (דעת) עד
ושופט בגבורתו לכול רוחי בין.”⁹⁷

בשירת עולת השבת השישית מפרט המשורר את שבע תהלי ברכותיו, שבע תהלי גודל צדקו, שבע תהלי רום מלכותו, שבע תהלי תשבחות גבורתו, שבע תהלי הודות נפלאותיו, שבע תהלי רנות עוזו, ושבע תהלי זמירות קודשו. אצטט כמה שורות משירת עולת השבת השישית, שחלוקת שורותיה איננה ודאית, אולם מושא הברכה והתהילה, אלוהי עולמים הרחוק מכל מרחק או מלך כל קדושי עולמים הנשגב, ברור לגמרי, וזהות המברכים והמשבחים, שוכני עולם המלאכים, מלאכים ונשיאי ראש, שתהילתם במקצב שביעוני נצחי, היא זו היוצרת את עולם המרכבה על תבניתו השביעונית, ודאית אף היא:

“תהלת ברכה בלשון הראשון] לאלוהי כול עולמים

בשבע ברכות פלא

וברך למלך כול קדושי עולמים שבעה

בשבעה דברי ברכות פלא...

תהלת גדל בלשון השני למלך אמת וצדק

בשבע גדולות פלא

וגדל לאל כול אלוהי נועדי צדק שבעה

בשבעה דברי גדולות פלא

תהלת רומם בלשון...

השלישי לנשיאי ראש

רומם לאלוהי ... רום שבעה

בשבעה דברי רומי פלא.

תהלת שבח בלשון הרביעי לגבור על כול [אלהים]

בשבע גבורות פלאה

---

⁹⁷ 4Q403 li 7-8 שיר שביעי: מגילות מדבר יהודה, מהדורת אלישע קימרון (הערה 20 לעיל), ב, עמ' 369.

ושבח לאלוהי גבורות שבעה
בשבעה דברי תשבחות פלא
תהלת הודות בלשון החמישי לאל הכבוד
בשבעה הודות פלאיה יודה לאל הנכבד שבעה
בשבעה דברי הודות פלא
תהלת רנן בלשון הששי לאל הטוב
בשבעה רנות פלאיה
ורנן למלך הטוב שבעה
בשבעה דברי רנות פלא.
תהלת זמר בלשון השביעי לנשיאי ראש
זמר עוז לאלוהי קודש
בשבעה זמרי נפלאותיה.
וזמר למלך הקדוש שבעה
בשבעה דברי זמרי פלא".⁹⁸

התחביר הלא רגיל של שירה זו משקף את לשון המלאכים ומצייר את עולם המרכבה שבו המלאכים מברכים, מהללים, מרוממים, משבחים, מודים, מרננים ומזמרים במקצב שביעוני נצחי. כאמור הביטוי 'רנן רנן מושב עליון' בספרות ההיכלות מעוגן ב'שירות עולת השבת' המרחיבות על המרננים ועל רנות הפלא. דומה שעולם המרכבה המזמר, מרנן, מברך ומהלל ב'שירות עולת השבת', היה פתוח רק בפני ה'כוהנים לבית צדוק ואנשי בריתם', כמפורט במגילות מדבר יהודה, המתארות את דרכה של הכהונה המתבדלת, שבראה מקדש שמימי מזמר, מברך, משבח ומרנן בעולם המרכבה, משעה שלא מצאה חפץ במקדש החשמונאי המחולל מאז שנת 152 לפני הספירה, כשכהן גדול חשמונאי, יונתן בן מתתיהו, נטול כל לגיטימיות בזיקה לשושלת הכהונה הגדולה, מונה בידי מלך סלאוקי-יווני בשם אלכסנדר באלאס לכהונה הגדולה, שהייתה שמורה עד אז לפי הסדר המקראי אך ורק לבני צדוק, אחרי שהכהן הגדול האחרון מבית צדוק, חוניו בן שמעון, הודח בשנת 175 לפני הספירה בידי המלך הסלאוקי

---

⁹⁸ **מגילות מדבר יהודה**, מהדורת אלישע קימרון (הערה 20 לעיל), ב, עמ' 367-368. שורות 11-24 [עריכה שירית שלי ר.א.].

הקודם, אנטיוכוס אפיפאנס.⁹⁹ בדור זה תוארה המציאות הארצית הקשה והמשוסעת מזווית הראייה של 'כוהני בית צדוק ואנשי בריתם', בלשון חד משמעית: "ויתקרע ישראל בדור ההוא להילחם איש ברעהו על התורה ועל הברית".¹⁰⁰

עולם המרכבה השמימי היה פתוח בפני הכוהנים לבית צדוק ואנשי בריתם ובפני בני דמותם המלאכים שנקראו 'כוהני קורב' ו'נשיאי ראש', אחרי שהודחו מן הכהונה במאה השנייה לפני הספירה, וראו את מקדש ירושלים כמחולל וטמא, משום שכוהני בית חשמונאי אשר כיהנו בו משנת 152 לפנה"ס על פי מינוי של מלכי בית סלאוקוס, כמפורט בספר מקבים א, פרק י, נאלצו לפעול בחסות הלוח הירחי היווני האימפריאלי של הסלאוקים שהחל בסתיו, לוח שמנה 354 ימים ותריסר חודשים משתנים על פי מולד הירח המשתנה, וחייב תצפית אנושית, הכרעה אנושית משתנה ועיבור מדי שנתיים-שלוש, שאינו נזכר כלל בתורה. חכמי דור יבנה קבעו את דיני עיבור השנה כשאימצו אחרי החורבן לוח ירחי שמספר ימיו אינו קבוע, ולא ידוע מראש ביחס לשנה המתחילה בתשרי, במקום הלוח השמשי הקבוע והידוע מראש בן 364 הימים של כוהני בית צדוק, שהחל באביב, בחודש ניסן, ככתוב בתורה (שמות יב, ב), וממילא נאלצו לבטל את כל הזיכרון הכוהני של עבודת הקודש, שהיה תלוי בלוח השבתות השמשי הקבוע, בן 364 הימים שהביא חנוך משמים ובמשמרת הקודש הכוהנית ששמרה אותו. אחרי חורבן המקדש וחרישת ירושלים לעינים, עולם המרכבה נפתח מחדש ב'דור השמד', הוא דור 'עשרת הרוגי מלכות', לא רק לארבעה בני אנוש יחידי סגולה, דוגמת חנוך, משה, דוד, או יחזקאל, שזכו לחצות את הגבול בין העולם הנגלה לעולם הסמוי מן העין, והוראו משמים בחסדי האל את תבנית המרכבה, את כס הכבוד, את חיות הקודש או את כרובי האש, בנקודות מפנה היסטוריות משתנות שפתחו תקופות פולחניות חדשות, אלא כל אדם היודע את סדר השירות שהובאו משמים בידי ר' עקיבא כשירד למרכבה, כמתואר במפורש: "אמר ר' ישמעאל, כל השירות הללו שמע ר'

⁹⁹ ראו: רחל אליאור, זיכרון ונשייה: סודן של מגילות מדבר יהודה, (לעיל הערה 33).
¹⁰⁰ דברי ירמיהו, 4Q387, קטע 3, שורות 7-8, מגילות מדבר יהודה, מהדורת אלישע קימרון (הערה 20 לעיל), א, עמ' י.

עקיבא כשירד למרכבה ותפש ולמד אותם מלפני כסא כבודו, שהיו משוררים לפניו משרתיו",¹⁰¹ עשוי היה אף הוא בכוח שירת בריות המרכבה שהוא משורר, אחרי שטבל, נטהר, צם והתקדש, להתעלות לעולמות עליונים ולזכות בצפיית עולם המרכבה, שכל בריותיו משוררות ומרננות. השירה המלאכית שנלמדה מפי יורדי המרכבה, שהביאוה משמים כפי ששמעה בעולם המרכבה, היא זו המחוללת את ההתעלות לעולמות עליונים, המכונה ירידה למרכבה, והיא זו המיטיבה לתאר את השגב הנצחי והיופי האינסופי של העולם הסמוי מן העין. החתימה של שורות השיר בלשון הפסוק בישעיהו ו' ג: 'קדוש קדוש קדוש ה' צבאות', מלמדת שהשירה שייכת לתפילת הקדושה הנאמרת בבית הכנסת, המכונה כזכור בשם 'מקדש מעט', תפילה משותפת שבה לוקחים חלק אלה לצד אלה, שוכני העולם העליון ודיירי העולם הארצי. השירה שנשמעה בשבעה היכלות עליונים מתארת את הנראה והנשמע במרומים ואת החוויה הרב חושית המתחוללת בעולם הנעלם בין חזיונות מקודשים מאירים של עולם המרכבה, הזורח באור יקרות בשבעה היכלות במרומים, לבין השירה המקודשת והנגינה המקודשת הנשמעת בקולות רבי עוצמה של בריות המרכבה במרחב קוסמי ארבע כיווני, המקביל לארבעת פני המרכבה וארבע רוחות השמים ועונות השנה. ביסוד התיאור פסוקים מספר בראשית על ארבעת נהרות גן עדן, פסוקים מספר יחזקאל על כיסא הכבוד, ומספר דניאל ז, ט-יב על נהרות האש שבעולם העליון. המילה נהר מסיפור גן עדן, מתייחסת בעברית הן למים הן לאור מלשון נהרה. לנהרות מקראיים אלה, המצויים במרחב הנעלם מאז סיפור גן עדן, ועשויים לדברי המסורת המקראית ממים שוצפים ('וְנָהָר יֵצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת-הַגֵּן; וּמִשָּׁם יִפְרָד וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רְאשִׁים' (בראשית ב, י), או מאש בוערת ומאירה באור נהרה (דניאל ז, י), מתווספת בתיאורם המיסטי בעולם המרכבה, שבו החיות, האופנים והכרובים הופכים למשוררים ומנגנים, עוצמה רגשית וחוויה מוזיקלית:

"מי כמלכנו בכל גאי תופשי מלכות
מי כיוצרנו מי כיהוה אלוהינו

¹⁰¹ היכלות רבתי, סינפסיס לספרות ההיכלות, סעיף 106.

מי כמוהו בקושרי קשרי כתרים
 כי בששה קולות משוררים לפניו
 מדות נושאי כסא כבודו
 הכרובים, האופנים וחיות הקודש
 בקול, קול שמעולה מחברו"¹⁰²
 "נהרי שמחה, נהרי ששון, נהרי גילה,
 נהרי רצון, נהרי אהבה, נהרי רעות,
 משתפכין ויוצאין מלפני כסא הכבוד,
 ומתגברים והולכים בשערי נתיבות ערבות רקיע.
 מקול ניגון כינורות חיותיו
 מקול רינת תופי אופניו
 מקול זמירות צלצלי כרוביו
 מתגבר קול ויוצא ברעש גדול בקדושה
 בשעה שישראל אומרים לפניו קדוש קדוש קדוש.
 כקול ימים, כרעש נהרות, כגלי תרשיש
 שרוח דרומית טורדת בהן
 בקול שירה של כסא הכבוד
 שמזכיר ומשבח למלך מפואר
 המון קולות ורעש גדול
 הרבה היו עוזבין בו
 קולות בכסא כבוד לעוזרו ולחזקו
 כשהוא מזכירו ומקלסו לאביר יעקב
 כדבר שנאמר קדוש קדוש קדוש.¹⁰³

הפוליפוניה השמימית של הנגינה, הרינה והזמרה, השירה והשבח,
 הנשמעים בעולם המרכבה, הזורח והרועש בקולם של נהרות אש רועמים,
 שמקורם בתיאורי השירה והנגינה במקדש שנקשרו בעבודת הכוהנים

¹⁰² שם, סעיף 103.

¹⁰³ שם, סעיפים 161-162. עוזבין משמעו עזר, מלשון 'עזוב תעזוב עמו' (שמות כ"ג ה).

והלוויים,¹⁰⁴ אכן ממחישה מציאות נשגבה סמויה מן העין, הנודעת באופן לא נודע רק ליורדי מרכבה, המחלקים אותה עם זולתם בכתיבת שירת עדות מיסטית על עולם שהכניסה אליו מותנה בידיעת שירת הקודש של המרכבה ובהכנות טהרה, התקדשות וסגפנות קפדניות הקשורות בכניסת הכהן הגדול לקודש הקדשים. כסא הכבוד, מושג שנודע בהקשר אנושי מספר שמואל א ב, ח ובהקשר אלוהי מדברי הנביא הכהן ירמיהו, 'כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו' (י"ז, י"ב), שמקורו בפסוקי תהלים 'אלוהים ישב על כסא קדשו' (מ"ז, ט) ו'כסאך אלהים לעולם ועד' (מה ז) 'צדק ומשפט מכון כסאו' (צ"ז, ב), וקודם לכן מחזון ישעיהו המתאר את 'אדוני יושב על כסא רם ונישא' (ו, א), ומתיאור האל האומר: 'השמים כסאי והארץ הדום רגלי' (שם, סו א), ומתיאור הכיסא בחזון יחזקאל: 'וממעל לרקיע אשר על ראשם כמראה אבן ספיר דמות כסא ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה' (א, כ"ו) ובספר דניאל 'פְּרִסְיָה שְׁבַבְיָן דִּי-נור, גְּלָלוּהִי נור דְּלִק' (ז, ט), הוא המצוי כאן במוקד התיאור, כשהוא מתרחב ומתעצם לממדים לא נודעים, בשעה שהוא הופך לנושא השירה והשבח שמעטירות בריות המרכבה על מלך הכבוד.

המשפטים המוזיקליים המתארים את הרינה, הזמרה והניגון בעולם המרכבה: 'מקול ניגון כינורות חיותיו, מקול רינת תופי אופניו, מקול זמירות צלצלי כרוביו', מהדהדים את המושגים הנודעים ממזמורי תהלים, שם נאמר לבני ישראל: "יהללו שמו במחול בתוף וכנור יזמרו לו" (קמט, ג), בשעה שהם נקראים לקחת חלק בהללויה האנושית:

"הִלְלוּהוּ בְּתִקְעַ שׁוֹפָר ; הִלְלוּהוּ בְּנִבְל וְכִנּוֹר.
הִלְלוּהוּ בְּתֹף וּמַחֹל ; הִלְלוּהוּ בְּמִנִּים וְעֶגְב.
הִלְלוּהוּ בְּצִלְצְלֵי-שִׁמְע ; הִלְלוּהוּ בְּצִלְצְלֵי תְרוּעָה.
כָּל הַנְּשָׁמָה תְהַלֵּל יְהוָה : הִלְלוּ-יְהוָה.

¹⁰⁴ רחל אליאור, 'ספרות ההיכלות והמרכבה: זיקתה למקדש, למקדש השמימי ולמקדש מעט', בתוך ישראל לוי (עורך), **רצף ותמורה: יהודים ויהדות בארץ ישראל הביזנטית-נוצרית**, ירושלים תשס"ד, עמ' 107-142.

אלא שכאמור בשירת ההיכלות, שנכתבה בדורות שאחרי החורבן, לא הכהנים והלויים מבני ישראל הם המנגנים, המרננים, המהללים והמזמרים בעבודת הקודש במקדש, אלא רק חיות הקודש הן המנגנות, רק הכרובים הם המקישים בצלצל, ורק האופנים הם המרננים בתופים. השיר והשבח של כל בריות המרכבה וכל בני מרום, במחזוריות נצחית קבועה וקצובה, הם מהותו הקוסמית של העולם העליון ומקצב הווייתו, והברכות והתהילות של בריות המרכבה הן העדות על עולם נצחי זה שאין לו שיעור אותן מביאים יורדי מרכבה משמים לארץ. החידוש שמוסיפה מסורת ההיכלות והמרכבה טמון ביצירת הקשר החדש בין מחזורי השירה והנגינה, השבח וההלל של מקהלות המלאכים ונגינת חיות הקודש, המתרחשת דרך קבע בהיכלות העולם העליון, לבין עבודת הקודש הליטורגית החדשה בבית הכנסת, המחליפה את עבודת הקודש הליטורגית המחזורית במקדש:

“אמר ר' ישמעאל יי יי אל רחום וחנון אלהי ישראל
על האופנים ועל החיות ועל גלגלי המרכבה ועל השרפים
העומדין כולם ברו אחד בעצה אחת בקול אחד
והאופנים וחיות הקודש ואופני הדר ושרפי להבה וגלגלי המרכבה
ואומרין בקול גדול בקול רעש גדול אדיר וחזק בקול רעש גדול אומרים
ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד ממקום בית שכינתו”¹⁰⁵.

הקשרים בין תפילת הקדושה, היא שירת המלאכים בעולם העליון, הנודעת בשירים אקסטטיים רבים בספרות ההיכלות, ונזכרת קודם לכן בספרות הכוהנית בספר חנוך א לט י"ב-י"ג; חנוך ב ט, ד לבין תפילת הקדושה בבית התפילה הארצי, הנודע כבית הכנסת ('מקדש מעט'), שבו נאמרת הקדושה בברכת יוצר המאורות ובתפילת העמידה, שהיא תפילת הקבע של הציבור, המאופקת והצנועה בסגנונה, אינם ברורים די הצורך, משום שהקדושה איננה כלולה בתפילות החובה המוגדרות בספרות התלמודית, כגון 'תפילת העמידה' או תפילת 'שמע ישראל' וברכותיה, והיא נזכרת

¹⁰⁵ מעשה מרכבה, סינופסיס לספרות ההיכלות, סעיף 553. על הביטוי 'ממקום בית שכינתו', ראו הערה 26 לעיל. השוו תפילת אל אדון על כל המעשים הנאמרת בשבת שבה נאמר: 'אל אדון על כל המעשים... המתגאה על חיות הקודש ונהדר בכבוד על המרכבה'.

בפירושו רק פעם אחת בתוספתא ברכות פ"א, ט, שם נאמר: "ר' יהודה היה עונה עם המברך על הפסוקים שאמר הציבור, "קדוש קדוש קדוש" ו"ברוך כבוד ה' ממקומו". הקדושה, הקושרת בשירת מענה של פסוקי הקדושה, בין שיר הלל במרומים לבין השבח שנאמר בפי ישראל, יוצרת הקבלה בין קהל המתפללים הארצי ומקהלות המלאכים בהיכלות עליונים, המהללים ומברכים יחדיו את בוראם בלשון פסוקים שנזכרת בהם קדושת האל ומלכותו, מתוך נבואת המרכבה של הנביאים ישעיהו ויחזקאל, המתארים את המלאכים המשבחים מהללים ומברכים את ה'. פסוקי הקדושה נאמרים גם בברכת 'יוצר אור' וב'קדושה דסידרא'. אזכור זה בתוספתא מלמד על קיומה של הקדושה בסוף ימי התנאים לכל המאוחר, אבל לדברי חוקר התפילה יוסף היינמן, אין להכריע מכאן שהמדובר בקדושת יוצר דווקא ולא בקדושה שבתפילת העמידה.¹⁰⁶ היינמן טען שתפילת הקדושה התפתחה בימי הבית ונהגה במקדש וקבע שאין מי שמפקפק בכך שהקדושות נוצרו בחוגי יורדי מרכבה¹⁰⁷ ושקדושת יוצר נולדה בארץ ישראל בזמן קדום למדי. היינמן קושר את העובדה שקדושת יוצר לא התקבלה בתפילה הרווחת בפי העם, עם העובדה שחכמי ההלכה לא ראו בעין יפה חדירת יסודות מיסטיים לתפילות הציבור, משום שלדעתם דברים

¹⁰⁶ יצחק אלבוגן טען שקדושת יוצר היא מאוחרת מימי הגאונים ואילו קדושת העמידה (בברכה שלישית בתפילת שמונה עשרה, קדושת השם כאשר יש חזרת ש"ץ) היא קדומה וזמנה סמוך לחתימת התלמוד הבבלי, ואילו יוסף היינמן טען לעומתו שקדושת יוצר עתיקה מאד ויש המקדימים אותה לימי הבית וגם קדושה של עמידה היא קדומה. ראו היינמן, **התפילה בתקופת התנאים והאמוראים**, ירושלים תשכ"ד, עמ' 145; אלבוגן, **התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית**, ערך והשלים יוסף היינמן, תל אביב: דביר 1972; עזרא פליישר, 'לתפוצתן של קדושות העמידה והיוצר במנהגות התפילה של בני ארץ ישראל', **תרכיץ**, לח (תשכ"ט); אלכסנדר אלטמן, "שירי קדושה בספרות ההיכלות הקדומה", **מלילה ב (תש"ו)**, ע' 2-24 [חזר ונדפס בספר אלכסנדר אלטמן, **פנים של יהדות**: מסות נבחרות [ערך] אברהם שפירא, תל אביב: עם עובד 1983]. איתמר גרינולד, 'שירת המלאכים ה"קדושה" ובעיית חיבורה של ספרות ההיכלות', בתוך: **פרקים בתולדות ירושלים בימי בית שני**, ירושלים: יד בן צבי תשמ"א, עמ' 481-459; ר' אליאור, "בין ההיכל הארצי להיכלות השמימיים; התפילה ושירת הקודש בספרות ההיכלות וזיקתן למסורות הקשורות במקדש", **תרכיץ** סד (הער' 4 לעיל).
¹⁰⁷ על פי דעתם של גרשם שלום ושאוול ליברמן ספרות המרכבה שורשיה בתקופת התנאים, כמובא בספרו האנגלי של ג' שלום *Jewish Gnosticism* (לעיל הערה 3).

אלה יפים ליחידים ולא לרבים. מכאן ההסבר שרק בשני מקורות תלמודיים נזכרת הקדושה, כי כנראה לא נתקבלה בנקל, וגם הקדושה שבעמידה לא הייתה נוהגת בכל מקום.¹⁰⁸

נחתום את הדיון בשירת הקודש בספרות ההיכלות והמרכבה, שיצרה שפה חדשה-עתיקה המעידה קרוב לוודאי על התגבשות מציאות חברתית-דתית חדשה המעוגנת במסורת עתיקה, באזכור קצר של המקום שבו היו משורריה של שירת קודש זו שרים או מתפללים בקדושה את שירת המרכבה. במקומות שונים בספרות ההיכלות נזכרות שירות ותשבחות של ישראל הנשמעות בשמים ונזכרת תפילת הקדושה בבתי הכנסת, בלשון הנראית כניסיון לעצב מחדש את הדיאלוג בין האל לעמו אחרי החורבן. במקום דימויי הניתוק והנטישה, המשבר והסתר הפנים, האבל והבכי, המצוקה והייאוש, שהתבטאו בהרחבה במדרשים במאות הראשונות אחרי חורבן המקדש ונפילת ירושלים בידי אדריאנוס, בדימויי השכינה הבוכה שיצאה בגלות והאל הבוכה אחרי החורבן, מציירת ספרות ההיכלות בתיאורי התפילה המשותפת של המלאכים והמתפללים עולם חלופי מלא חיים, שירה ורינה בקהל משוררים, מהללים, מברכים ומתפללים, ומצביעה על קשר אינטימי של אהבה וקרבה רצופה בין האל לעמו. קשר זה תלוי במתפללים האומרים בצוותא את תפילת שחרית מנחה וערבית, לצד תפילת הקדושה, שאמירתה מחייבת מניין בבתי הכנסת, השקולה בעיני האל לניחוח קרבנות הציבור שקירבו בין העם לאלוהיו בעת ששכן במקדש בירושלים. אהבת האל לעמו, ישראל, הנקרא כזכור 'בית יעקב', מתוארת ב'היכלות רבתי' בזיקה לאמירת הקדושה בידי בני ישראל, כשהאל אומר ליורדי המרכבה, דברים שטרם נשמעו על משמעות אמירת הקדושה:

"ברוכים לשמים ולארץ יורדי מרכבה, אם תאמרו ותגידו לבניי מה שאני עושה בתפילת שחרית ובתפלת מנחה וערבית בכל יום ויום ובכל שעה ושעה שישאל אומרים לפני קדוש. למדו אותם ואמרו להם: שאו עיניכם לרקיע כנגד בית תפילתכם בשעה שאתם אומרים לפני קדוש, כי אין לי הנאה בכל עולמי שבראתי כבאותה שעה שענייכם נשואות לעיני ועיניי

¹⁰⁸ היינמן, התפילה בתקופת התנאים והאמוראים, עמ' 146.

מביטות בעיניכם בשעה שאתם אומרים לפני קדוש. כי הבל היוצא מפיהם באותה שעה טורד ועולה לפני כריח ניחות. והעידו לי מה עדות אתם רואים אותי, מה אני עושה לקלסתר פניו של יעקב אביכם, שהיא חקוקה לי על כסא כבודי, כי בשעה שאתם אומרים לפני קדוש, כורע אני עליה ומגפפה ומנשקה ומחבקה, וידיי על זרועותיי, כשאתם אומרים לפני קדוש, כדבר שנאמר: קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו".¹⁰⁹

עדות האל על המתרחש בעולמות עליונים, המובאת כאן בגוף ראשון, המצביעה על שאיפת הקרבה של המתפללים הארציים בעולם שהאל התרחק ממנו בדורות החורבן והגלות, מעניקה חשיבות שאין דומה לה למהלך החדש של תפילת שחרית, מנחה וערבית שתוקנו כנגד קרבנות המקדש בדור יבנה, ולתפילת הציבור הקשורה בקדושת המלאכים. ראוי לציין שבמגילת תהלים מקומראן נמצאות שורות השיר המזכירות את אדון יעקב ומדברות בשבח התפילה המחליפה את הקרבנות: 'בקול גדול פארו אלוהים בקהל רבים השמיעו תפארתו... כי עליון הוא אדון יעקוב ותפארתו על כל מעשיו. ואדם מפאר עליון ירצה כמגיש מנחה, כמקריב עתודים ובני בקר, כמדשן מזבח ברוב עולות, כקטורת ריח ניחות מיד צדיקים. מפתחי צדיקים נשמע קולה ומקהל חסידים זמרתה'.¹¹⁰ דומה שדברי האל ב'היכלות רבתי' באים לשכנע במשמעותו המכרעת של עולם התפילה והמתפללים בבתי התפילה בעולמות עליונים ובעולם הארצי, בעידן שבו התפילה החליפה את עבודת הקרבנות שבטלה מן העולם. במקומות שונים בספרות ההיכלות אלוהים מתואר כמאזין לתפילת האדם ולשירי השבח שלו וכמצפה להם:

"בבקשה מכם מדות נושאי כסא כבודו בלב שלם ובנפש חפצה הגדילו רינה וגילה ושירה וזימרה לפני כיסא כבודו של טוטרויסא אלוהי ישראל... ושמח לבו בשעת תפילת בניו וימצא להם ליורדי מרכבה בשעה שהם עומדים לפני כסא כבודו..."¹¹¹

¹⁰⁹ היכלות רבתי, סינופסיס לספרות ההיכלות, סעיפים 163-164.

¹¹⁰ מגילות מדבר יהודה, מהדורת אלישע קימרון, (הערה 20 לעיל) כרך ב, עמ' 349.

¹¹¹ היכלות רבתי, סינופסיס לספרות ההיכלות, סעיף 172.

“כי החרישו לי קול כל יצורים שבראתי.
כל מלאך ומלאך וכל שרף ושרף.
כל חיה וחיה וכל אופן ואופן שבראתי,
עד שאשמע ואאזין לקול תפילת בני
ואאזין תחילה לכל שירות ותושבחות ותהילות נעימות וזמירות של ישראל.
מלמד שערבים לפני הקב"ה שירות ותושבחות של ישראל
שנאמר ברן יחד כל כוכבי בוקר, אילו ישראל,
ויריעו כל בני האלוהים, אילו מלאכים.”¹¹²

ספרות ההיכלות והמרכבה מלמדת שעל המלאכים להמתין באמירת
שירותיהם ותשבחותיהם וקדושותיהם עד לרגע שבו המתפללים בני
הקהילה הארצית יפתחו בשירת הקודש בבית הכנסת:

“כשמגיע זמנם של מלאכים לאמר שירה וזימרה לפני הקב"ה, יהיה
שמעיאל המלאך השר הגדול הנכבד והנורא עומד על חלוני רקיע התחתון
לשמוע ולהקשיב כל שירות וזמירות ותושבחות העולות מן הארץ ומן כל
בתי כנסיות ומדרשות להשמיע להם לפני ערבות רקיע. ומפני מה הוא עומד
על ערבות רקיע? מפני שאין להם רשות למלאכי השרת לומר שירה תחילה
מלמעלה עד שיפתחו ישראל את פיהם בשירה מלמטה, שנאמר רוממו יהיה
אלהינו, וכל מלאכי השרת וכל מלאכי רקיע ורקיע ששומעים קול שירות
ותושבחות שאומרים ישראל מלמטה, הם פותחים מלמעלה בקדוש קדוש
קדוש.”¹¹³

“למה נקרא שמו של ההוא שר שמועאל, מפני שהוא עומד בכל שחר ושחר
ומשמיע קול שירות ותושבחות העולות מן הארץ מן בתי כנסיות ומן בתי
מדרשות, לפני רקיע ורקיע, עד ערבות רקיע, עד חיות הקודש ואופנים
ושרפים וכרובי הדר. כיון שהוא שומע ומשמיע לכל רקיע, מיד יורדים
כתות כתות, שורות שורות, חבורות חבורות, מחנות מחנות, חיילות חיילות
של מלאכי השרת מן כל רקיע ורקיע לתוך נהרי אש ונהרי להבה ונהרי

---

¹¹² שם, סעיפים 173-174.

¹¹³ שם, סעיפים 178, 179.

שלהבת וטובלים עצמן שבע פעמים ובודקין עצמן באש שלוש מאות וששים וחמשה פעמים".¹¹⁴

בתי כנסת נודעו בארץ ישראל כמוסדות קהילתיים דתיים מרכזיים כבר במאות הראשונות לספירה כמתועד במקורות ספרותיים, אפיגרפיים וארכאולוגיים רבים. בין המאה הרביעית למאה השביעית, בתקופה הביזנטית – בזמן שהוקמו כנסיות בערים, כשהנצרות הפכה לדת הממלכתית של האימפריה הרומית, מאז שנת 324 לספירה, וירושלים הפכה לעיר נוצרית שכניסת יהודים אליה נאסרה – נבנו בתי כנסת רבים, ביחוד בגליל העליון ובגליל התחתון, ששמרו ממדים שונים של זיכרון המקדש ושל עבודת הקודש שנערכה במקדש, בתפילה ובעיצוב החזותי של המבנה הקהילתי. סביב בתי הכנסת התנהלה פעילות דתית-תרבותית ענפה שראשיתה בהוראת התורה לילדים, ובתפילה, שהותקנה ביחס למועדי העלאת הקרבנות, המשכה בקריאה בתורה בציבור, בברכות, בדרשנות, בתרגום, בשירת קודש ובפיוט. רבים מבתי הכנסת הכפריים נבנו באותה תקופה שבה הוקמו כנסיות רבות בכפרי ארץ ישראל ובעיירותיה, סמוך ליישוב היהודי העיקרי, וקרוב לוודאי שיש קשר בין התפתחות מוסדות התפילה, מסורת התפילה והפיוט בארץ ישראל בשתי הדתות המתחרות.¹¹⁵

ספרות ההיכלות, המעוגנת במסורת המרכבה הכוהנית הקשורה בזיכרון המקדש שעמדה בו מרכבת הכרובים, התפתחה בעולם בית הכנסת שנודע כאמור כ'מקדש מעט', ושמר צביון כוהני מובהק בממדיו השונים, בברכת כוהנים, בתפילה שהחליפה את הקרבנות, בתפילת הקדושה עם המלאכים, בסדר הקריאה בתורה שבו כהן תמיד קורא ראשון, בסדר התרגום הארמי לתורה שנקרא בבתי הכנסת, שהוסיף תוספות רבות משקל בענייני מקדש

---

¹¹⁴ שם, סעיף 180.

¹¹⁵ לפרישת היישוב היהודי בארץ ישראל על פי בתי כנסת בתקופה הביזנטית, ראו: ישראל לויז, 'בין רומא לביזנטיון בתולדות עם ישראל: תיעוד, מציאות ופריודיזציה', בתוך: הנ"ל (עורך), **רצף ותמורה: יהודים ויהדות בארץ ישראל הביזנטית-נוצרית**, ירושלים תשס"ד, עמ' 29, 35-34.

וכהונה לפשט התורה,¹¹⁶ ובעיטור בתי הכנסת בנושאים שונים שהיו קשורים במישרין במקדש, החל במנורה, במזבח, במחתות הקטורת ובשבעת המינים, וכלה בגלגל המזלות, המשרטט בפסיפס המשקף את הלוח השמשי, את ארבע עונות השנה ואת שנים עשר המזלות המקבילים לתריסר החודשים, הנזכרים לראשונה במגילות מדבר יהודה במגילה המכונה ברונטולוגיון. ספרות ההיכלות קשורה לעולם בתי הכנסת משום שהיא כוללת קדושות רבות לא ידועות, הקשורות לתפילות הקדושה מבית הכנסת, וקשורות לעולם המלאכים, בני דמותם של הכוהנים, שנשמר רק בבית הכנסת, ונדחק לגמרי מעולם בית המדרש. אחרי חורבן בית שני היו חוגים שונים ומקומות שונים שבהם נודעה השפעה לכהונה שביקשה

---

¹¹⁶ מסורת התרגום קשורה על פי תודעתה, העולה במפורש בעדות הכתובה של התרגומים הארמיים לתורה, לשבט לוי ולמלאכים, לכוהנים ולהוראת התורה לילדים בבתי כנסת. מסורת זו מתעניינת באופן מובהק בתורה שבכתב ובהנחלתה, ובדמויותיהם של חנוך סופר הצדק, בדמותו של שם הוא מלכיצדק, המיצג מסורת כוהנית מיסטית על-זמנית הקשורה בספרים, בכתיבה ובהוראה. יש טעמים רבים לראות בעולם התרגום עולם יצירה כוהני מקורי שאינו תלוי במחשבת חז"ל ואיננו שכפול של הספרות הרבנית. בתרגום מצויים שלושים ושמונה אזכורים לבית המקדש שאינם נמצאים בפשט הכתוב בחומש לצד תוספות מלים מהשורש כהן במקום בו אינן מופיעות בפשט המקרא. כך למשל בתרגום ברכת אלוהים לאברהם בבראשית י"ב, ג מוסיף התרגום על הפסוק 'ואברכה מברכך' – 'ואברך את הכוהנים הפורסים ידיהם בתפילה ומברכים את בניך'. במסורת התרגום שנערכה בידי כוהנים סופרים ומתורגמנים, שפעלו בבית הכנסת, משה רבינו מכונה נביא **סופרים** של ישראל: 'ומברכך יהון בריכן כמשה נביא ספרון דישראל' או 'משה נביא ספרהום דישראל'. משה מכונה נביא סופר בכל התרגומים ורק בהם, ואחיו אהרון מכונה כהן ומתורגמן. כזכור בספרות חנוך מלפני הספירה שנכתבה בידי כוהנים, חנוך בן ירד מכונה **ספרא רבא**, ובתרגום יונתן בן עוזיאל לבראשית ה כד נאמר עליו 'וקרא שמה מיטטרון **ספרא רבא**'. על עולמם של המתורגמנים בויקה לכהונה ולבתי הכנסת, ראו עבודת הדוקטור של: אצוקו קצומטה, Etsuku Katsumata, Priests and Priesthood in the Aramaic Targums to the Pentateuch as a testimony to the status of priests in the period of the sages. Hebrew University of Jerusalem 2009

אביגדור שנאן, **אגדתם של מתורגמנים: תיאור וניתוח ספרותי של החומר האגדי המשוקע בתרגומים הארמיים הארץ ישראליים לחמשה חומשי תורה**: ירושלים תשל"ט

להציב זכר למקדש. בתקופה הביזנטית חלה עלייה במעמדם של חוגי הכהונים בהנהגה, כעולה מהמחקר ההיסטורי והספרותי לגבי תקופה זו.¹¹⁷ בניגוד לדימוי הרווח שקרא במשך שנים רבות את ההיסטוריה היהודית בשלהי העת העתיקה רק דרך עולמם של חכמי התורה שבעל פה, יושבי בית המדרש, שהאמינו רק בהוראה ממורה לתלמיד ובשימוש תלמידי חכמים, ולא בלימוד עצמאי הכרוך בקריאה וכתיבה בספרים, ואסרו על הכתיבה אחרי חתימת הקאנון, כדי להבטיח את ריכוז הידע בידי מורים ולא בידי ספרים,¹¹⁸ התחוויר לחוקרים בני דורנו מכיוונים שונים, ארכיאולוגיים, אפיגרפיים, היסטוריים, פילולוגיים, דתיים, מיסטיים, ליטורגיים ותרבותיים, שבארץ ישראל התקיימה לאורך האלף הראשון לספירה מערכת רב-תרבותית מורכבת בחוגים שונים בעולם היהודי, לצד מערכות דומות בעולם הרומי-פגני והרומי-ביזנטי הנוצרי, ובעולם השומרונים, שהשפיעו אף הן על ההתרחשות התרבותית-דתית בארץ ישראל, שהניחה מרווח תרבותי רחב לסוגי יצירה מגוונים שנוצרו בחוגים שונים, במקומות שונים ובמוסדות שונים, שלא כולם היו כפופים לדעת חכמים, ולעתים אף חלקו עליהם כשיצרו מסורות כתובות מקודשות, בניגוד לדעת חכמים שאסרו על הכתיבה, כשהתפללו בנוסחי תפילה שלא היו מקובלים על חכמים וכשחיו על פי לוחות שנה שונים מאלה שנקבעו בידי חכמים.¹¹⁹

---

¹¹⁷ ראו: דליה בן חיים טריפון, "הכהונים מחורבן בית שני ועד עליית הנצרות", עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב תשמ"ה; יוסף יהלום, **פיוט ומציאות בשלהי הזמן העתיק**, תל אביב תש"ס, עמ' 111-116; עודד עיר-שי, "עטרת ראשו כהוד המלוכה צנוף צפירת שש לכבוד ולתפארת": למקומה של הכהונה בחברה היהודית של שלהי העת העתיקה, בתוך: ישראל לוי (עורך), **רצף ותמורה: יהודים ויהדות בארץ ישראל הביזנטית-נוצרית**, ירושלים תשס"ד, עמ' 67-106; רחל אליאור, "ספרות ההיכלות והמרכבה: זיקתה למקדש, למקדש השמימי ולמקדש מעט", **שם**, עמ' 107-142.

¹¹⁸ ראו תלמוד הירושלמי (שבת פ' ט"ז ה"א, טו ע"ג): 'הדא אגדתא - הכותבה אין לו חלק לעולם הבא', ועוד אמרו שם כי ר' חייא בר אבא ראה ספר אגדה ואמר עליו 'תקטע ידה דכתבתה', ומן המסופר שם נראה שאכן נקטעה ידו של אותו סופר שכתב דברי אגדה. חכמי התורה שבעל-פה אסרו על כתיבת המסורות שבעל-פה שהכירו.¹¹⁹ מחלוקות על הלוח בין פרושים וצדוקים ידועות מהעת העתיקה. קיומו של לוח שנה עצמאי בקרב קהילה או קהילות מסוימות השונה מן הלוח עליו מעידה מסורת חכמים, מתועד בהרחבה במגילות מדבר יהודה מצד אחד ובקרב קהילת יהודי צ'ער בדרום ים המלח, מהמאה הרביעית-חמישית לספירה.

ביניהם אפשר למנות מצד אחד את דברי חכמי התורה שבעל-פה ופוסקי ההלכה שנערכו בעל פה ונאספו בשלב מאוחר יותר במשנה, בתוספתא ובתלמוד הירושלמי, הקשורים לעולם בית המדרש, שנקשר בעיקרו במרחבים עירוניים, סמכותיים, הלכתיים ומשפטיים, ומצד שני, אפשר לציין בעלי אגדה, בעלי מדרש, בעלי שירת קודש ובעלי פיוט, יורדי מרכבה, מחברי ספרות ההיכלות, כוהנים ולויים, בעלי תפילה, משוררים וחזנים, מורים ומתורגמנים בעלי מסורת תרגום התורה לארמית, הקשורים ברובם הגדול לעולם בית הכנסת, שהתפשט במרחבים כפריים בזיקה לחוגי הכהונה, התאפיין בהידמותו ובזיקתו למקדש, והיווה אבן פינה להתארגנות קהילתית במאות החמישית והשישית.¹²⁰ בקבוצה שנייה זו, שנקשרה לקהילות מפוזרות במקומות שונים, המתגבשות סביב בית הכנסת, 'מקדש מעט', נודע לכהנים הפייטנים, ששימשו לעתים קרובות גם חזנים, מורים ומתורגמנים,¹²¹ משקל מיוחד, כפי שציין עודד עיר-שי: "והנה בעולם מתפתח זה של בתי הכנסת הארץ ישראליים נמצאו בני מעמד הכהונה במרכזה של הזירה הקהילתית, הן מבחינת מקומם בתודעה הציבורית, הן בתרומתם הסגולית לעיצוב העולם הליטורגי של בית הכנסת".¹²² יתר על כן, עולם זה, שבו נמצאו בני מעמד הכהונה במרכז הזירה הקהילתית, לא עסק בהלכה מכוננת הגבולות במרחב הארצי, בדורות שאחרי חורבן בית שני, אלא התמקד באגדה, בשירה, במסורת המרכבה ובתפילת הקדושה, שכולן פורצות הגבולות, וכולן קשורות לעולם בית הכנסת, שכן הן מתארות את המרחב השמימי שבו נרקם שיתוף פעולה ליטורגי חדש בין בני אנוש למלאכים. במרחב בית הכנסת, שם פעלו חזנים, משוררים, פייטנים, מורים ומתורגמנים מחוגי הכהנים והלויים, לא היו רשאים לעסוק או לא רצו לעסוק בדינים ובהלכות המתחייבים משינוי הנסיבות בגבולות הזמן והמקום, ונפסקים בזיקה לסמכות נרכשת במסגרת כללי העברת המסורת ומקורות סמכותה שהיו מקובלים בעולמם של חכמים. בחוגי מעמד הכהונה שכלל כאמור מורים וסופרים, חזנים ומתורגמנים,

¹²⁰ ראו עודד עיר-שי, "עטרת ראשו כהוד המלוכה" (הערה 117 לעיל), עמ' 85-82.

¹²¹ ראו אצוקו קצומטה, כוהנים וכהונה בתרגומים הארמיים לתורה (הערה 116 לעיל).

¹²² עודד עיר-שי, "עטרת ראשו כהוד המלוכה" (לעיל הערה 117), עמ' 87. ראו עוד שם על נוכחותה של הכהונה בעולם בית הכנסת בממצא הארכיאולוגי והאפיגרפי.

יורדי מרכבה, פייטנים ומשוררים, העמיקו בלשון פיוט, שיר, קדושה ותפילה, אגדה ותרגום, חלום וחזון, בעולמות החורגים מגבולות הזמן והמקום, כגון עולם האגדה, עולם המלאכים, עולם המרכבה ושבעה היכלות עליונים, או עולם העתיד המשיחי האפוקליפטי, שגיבוריו פטורים מגבולות החיים והמוות, הזמן והמרחב, החלים על שאר בני חלוף, ויוצריו פועלים בזיקה להשראה מונחלת משמים, שמקורה בעדותם של יורדי המרכבה, או בזיקה לייחוס כוהני מקודש עתיק ימים, המכיר בציר אנכי פתוח בין שמים וארץ, ומתיר את פריצת גבולות הזמן והמקום.

מחבריה של ספרות ההיכלות, שביקשו להעיד על נצחיותו רבת העוצמה ומלאת החיים של העולם העליון וביקשו להכליל את עבודת הקודש הליטורגית המחזורית הנצחית של קהילת ישראל בעבודה השמימית הנצחית המחזורית של המלאכים, סירבו להיכנע לממשות המצמיתה בדורות שלאחר החורבן וסירבו להכיר בסופיות החורבן ובמשמעותו המדאיבה ביחס לסיום עבודת הקודש. הם התרחקו ממחלוקות וויכוחים ארציים והתמקדו במשמעות החדשה-עתיקה של התפילה בזיקה לשירת קודש שמימית שנתנה ביטוי לגלגוליהם המיסטיים של המקדש והכהונה, כפי שבאו לידי ביטוי במרכבה ובמלאכים, בדמותו של חנוך ובחלוקת הזמן והמרחב לשביעיות, בשירת הקודש ובקדושה, בשבעה היכלות עליונים ובכיסא הכבוד, בשמות קודש וברזים, בכתיבה המבוססת על עדות משמים ובשירים המיוסדים על דברי מלאכים. הם ביקשו להנציח את מסורות ההיכל הארצי שהיה ואיננו ואת עבודת הקודש הכוהנית שהייתה במקדש ובטלה מן העולם, בהיכלות עליונים משוררים ומרננים, הקיימים קיום נצחי מעבר לגבולות הזמן והמקום. כך הפכו את המרחב המקודש השמימי העתיק של עולם המרכבה והקדושה, עולם ההיכלות והמלאכים, לתיבת תהודה למציאות החדשה בעולם בית הכנסת והתפילה, השירה והחזנות, הקריאה, הכתיבה, התרגום וההוראה.

שירת ההיכלות והמרכבה שהייתה ניסיון הרואי לברוא עולם מיסטי חדש הפטור מגבולות הזמן והמקום, על חורבות העולם הפולחני העתיק שהיה מעוגן במקום מקודש, בזמן מקודש ובפולחן מקודש, הקשורים במקדש ובעבודת הקודש בירושלים, עד לחורבן בית שני, והייתה התרסה של הרוח

היוצרת ובוראת עולמות חדשים במציאות של חורבן גשמי ואובדן כל סמלי הזהות הדתית והלאומית, נשמרה לאורך אלף שנה כיצירה המיסטית המרכזית של העם היהודי, עד לעליית הקבלה שקראה לעצמה בשם 'דברים חדשים-עתיקים' במאה ה-13. ספרות ההיכלות, המשקפת פואטיקה חדשה של אחדות הפכים, של ריחוק נשגב וממדים בלתי נתפשים של עולם שמימי אינסופי ונצחי, המוצג כנגד המקודש החסר והנעדר בעולם הארצי, מזה, ושל קירבה אינטימית בין יורד המרכבה לבין האל, מזה, ושל יחסי גומלין ליטורגיים בין המתפללים בני החלוף עם מלאכי הקודש המתפללים הנצחיים, מזה, הגיעה אלינו בשני נתיבים של כתבי יד עתיקים. האחד של חסידי אשכנז שהעתיקו ושמרו על כתבי היד המיסטיים מהאלף הראשון כקודש קדשים באירופה הנוצרית, ויצרו מתוכם יצירה מיסטית חדשה עד למאה השלוש-עשרה, והשני מכתבי יד מגניזת קהיר, ששיקפו את המשך היצירה המיסטית היהודית בעולם המוסלמי עד סוף האלף הראשון.

* אני מבקשת להודות מקרב לב לד"ר דרור בורשטיין על קריאתו מאירת העיניים, על התובנות הפואטיות שהציע ועל כיווני המחשבה החדשים שהוסיף לדיון.